

СИМЕОН НЕДКОВ

МУЗЕИ НА ОТКРИТО

СОФИЯ

ЛИК

2000

(с) Симеон Недков Недков - автор
Мария Манева - редактор
Музеи на открито

В монографията се разглеждат основните теоретични концепции за изграждане на музеите на открито. Проследява се едновековното историческо развитие на този тип музеи. Специално място е отделено на българските традиции и опит при опазването на архитектурните паметници в страната и създаването на архитектурно-исторически резервати. Представен е и единствения в България музей на открито „Етьр“ край Габрово. Разглеждат се няколко хипотези за бъдещето на музеите на открито. Представят се и най-известните музеи в Европа, Азия, САЩ и Африка.

Книгата е предназначена за специалисти от областта на музеите и опазването на културноисторическото наследство, както и за студентите изучаващи музеология в българските университети.

Ръкописът е обсъден в катедра „Библиотекознание, научна информация и културна политика“ на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

Публикуването се осъществява със спомоществователството на Философския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и Националния исторически музей.

Рецензенти:

проф. д-р на изк. н. Елка Бакалова
ст.н.с. д-р Иля Прокопов

Целият текст е достъпен и на адрес:

<http://www.geocities.com/CapitolHill/Lobby/7981>

За коментари:

simeonnedkov@hotmail.com

SNedkov@sclg.uni-sofia.bg

На майка ми

ПРЕДГОВОР

Музеите се създават още в зората на човешката цивилизация. Те се зараждат заедно с библиотеките и архивите в древността и се обособяват през античността. По време на Ренесанса художествените музеи се ползват с най-широка популярност. През следващите векове постепенно се създават разнообразни музейни колекции, включващи не само произведения на изкуството, но и природни и исторически паметници. Деветнадесети век е векът, през който се обособяват четирите основни вида музеи - художествени, исторически, природонаучни и технически.

Сред историческите музеи особено активни, през втората половина на XIX век, са етнографските. Те натрупват богати колекции от музейни предмети, представляващи традиционния бит и култура, както на европейските народи, така и на хората, обитаващи отдалечените екзотични страни, колонизирани по това време от европейците. Наред със създаването на първите национални етнографски музеи, в края на XIX век в Скандинавските страни се заражда едно ново направление в музейното дело - музеите на открито.

През 1891 г. отваря врати за посетители първият музей на открито в света - „Скансен“, в Швеция. Оттогава до сега този тип музеи намира широко разпространение и привлича милиони посетители. Терминът „музеи на открито“ навлиза у нас главно от английския език, където се употребява „Open-Air Museum“. В руския език се е наложил „музеи под откритим небом“, в Германия се наричат „Freilichtmuseum“, в Полша - „Muzea na wolnym powietrzu“, в Чехия „Muzea v Prirode“, в Румъния „Muzeul Satului“, а много често този тип музеи се наричат просто „скансени“ по името на първия музей на открито.

Съюзът на европейските музеи на открито в своя устав дава следното определение: „Под музеи на открито следва да се разбират научно ръководени или намиращи се под научно наблюдение сбирки за цялостно представяни селищни, строителни, жилищни и стопански форми под открито небе“.

Новият тип музеи придобива постепенно широка популярност в Скандинавските и в другите европейски страни, а през втората половина на XX век подобни музеи се разкриват в Америка и Азия. Голямата им атрактивност привлича широк кръг публика, което от своя страна стимулира изграждането на много нови музеи.

Повече от сто години съществуват музеите на открито и техният брой непрекъснато се увеличава заедно с огромния поток от посетители. На какво се дължи толкова големият успех на тези музеи? Преди всичко - на големата атрактивност на експозициите. Тук, във възстановените отпреди поне един век архитектурни образци на даден етнографски регион, оживяват занаяти, традиции, за които знаем от книги, филми и телевизията. В музея на открито можем да станем съпричастни към един отминал начин на живот, но така притегателен със своя романтизъм, сантименталност и най-много със силата на традицията.

Всички ние, колкото и на практика да сме скъсали с откоleshния бит и занаяти, носим в себе си частица от това минало или чрез разкази и спомени на нашите родители, баби и дядовци, или чрез стари снимки и портрети на наши предци, които са били свързани с един или друг занаят, със зараждащата се промишленост у нас преди век или са били сред земеделците, отглеждащи по традиционния начин селскостопански култури, разнасяли славата на България далече зад границите ѝ.

Тези сантименталности лежат в основата на големия интерес на зрелия посетител, който идва, за да се докосне, макар и за броени часове, до миналото на своите деди, до тяхното битово ежедневие и професионална реализация. Що се отнася до децата, то музеите на открито са най-любимите им сред останалите музеи. Тук те имат възможност не само да видят как майсторът-грънчар „точн“ гърне или стомна, но и сами да опитат да сторят това или най-малкото - да се „разкрасят“, омесвайки глината, но този спомен ще им остане за дълго и ще разказват на всички за първия си опит в грънчарския занаят. Разбира се, в куюмджийската /златарската/ работилница те не ще могат да помагат на изкусните майстори-златари, но наред с възхищението си от прецизната изработка на бижута, ще запомнят някои странни наименования на инструменти.

Интересът към музеите на открито непрекъснато нараства, особено през последните двадесет години. Най-много такива музеи се изграждат в европейския континент и главно в неговата централна и източна зона, като броят им вече надхвърля две хиляди.

Независимо от вековната история на тези толкова атрактивни музеи, липсват големи научни изследвания в тази област на музеологията. Първият всеобхватен теоретичен труд е на Аделхарт Ципелиус - „Наръчник - Европейските музеи на открито“. В него се прави обобщение на европейския опит по изграждането на музеи на открито, след което се представят всички създадени в Европа музеи от този тип. А.Ципелиус е един от най-утвърдените музейни специалисти в тази област. Не случайно той е първи президент на Съюза на европейските музеи на открито след неговото основаване.

Друг музеолог с богат теоретичен и практически опит в тази музейна сфера е Иржи Чайковски от Полша. Той е директор на най-големия и със широка международна известност полски музей на открито - Санок. През 1984 г., десет години след Ципелиус, той публикува своя обобщаващ труд, посветен на музеите на открито в Европа. В девет части на тази обширна монография (413 с.) Чайковски разглежда историческото развитие на този тип музеи, теоретическите и практическите им проблеми. Важен е приносът на полския музеолог в областта на тяхната класификация. Под негова редакция през 1981 г. се публикува на английски език едно колективно изследване за музеите на открито в Полша. То е най-пълното представяне на отделните полски музеи на открито (309 с.). В първата част се дискутират основни теоретични проблеми на скансените. Във втората са представени основните музеи на открито в Полша, а в третата се разглеждат технически и организационни проблеми на този тип музеи.

Ярослав Щика, директор на най-големия и с богати традиции музей на открито в Чехия - Рожнов, публикува през 1989 г., в съавторство с Ж.Лангер, обзорно изследване за 15 музея на открито, съществуващи тогава на територията на Чехословакия.

Украинският учен В.Шмельов публикува през 1983 г. исторически очерк за възникването и развитието на музеите на открито, като акцентира главно върху тяхното създаване в бившия Съветски съюз и по-подробно - на територията на Украйна.

След създаването на Съюза на европейските музеи на открито през 1972 г., започват да се провеждат на всеки 2 години теоретични конференции, посветени на различни проблеми от практическата дейност на музеите. Всички доклади на участниците в конференциите се публикуват и разпространяват сред музейната общност. У нас те се намират единствено в библиотеката на Етнографския музей на открито „Етър“, благодарение на активното участие в Съюза на европейските музеи на открито и международните инициативи през 70-те и 80-те години на тогавашния директор на музея - Станчо Станчев и уредничката, Пенка Колева.

На страниците на специализирания орган на Международния съвет на музеите /ИКОМ/ - сп. „Музей“, също често се дискутират проблемите на музеите на открито. Във връзка със стогодишнината от създаването на Скансен е публикуван специален брой, посветен на тези музеи. Статии за отделни музеи на открито в различни точки на планетата са публикувани в различни броеве на сп. „Музей“.

Отделни проблеми на този тип музеи се дискутират и в специализираните научни списания по музеология и етнография в различните

Държави.

В България проблемът за мястото и ролята на музеите на открито в музейната мрежа на страната се разработва през 80-те години на ХХ век, когато пред различни институти, като Националният институт за паметниците на културата /НИПК/, Националният етнографски институт и музей при БАН и др., е поставена задачата да се разработи проект за изграждане на Национален музей на открито в София. В хода на дискусиите при проектантските работи различните специалисти проучват опита на европейските страни с дългогодишни традиции при изграждането и поддържането на такива музеи.

Проблемите на музеите на открито в теоретичен план у нас не са разглеждани системно. Изключение правят само разработките от 80-те години на ст.н.с. д-р Игнат Минков - директор на Националния етнографски музей, Ст. Станчев - директор на Архитектурно-етнографския комплекс „Етьр“ в Габрово, Пенка Колева - уредник от същия музей и член на Съюза на европейските музеи на открито, и арх. Каразлатева - ръководител на колектива разработил проекта за изграждане на Национален музей на открито. Тук искам да изразя своята признателност към всички тях за предоставената ми възможност да се запозная с техните публикации, проекти и непубликувани ръкописи, за да ги използвам в това първо по рода си у нас изследване.

Интересът ми към музеите на открито се поражда още по време на следването в специалност история, специализация етнография, на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ преди повече от 20 години. Родом от Габрово, където се изгражда първият музей на открито в България, не можех да не се интересувам от европейския и световен опит в тази музейна област. През 1976 г. посетих в Полша музея на открито - Ополско село, през 1977 г. разгледах Музея на народната архитектура и бит в Киев, през 1978 г. при завършването на следването си писах дипломната си работа в „Етьра“. Така повече от две десетилетия съм свързан с музеите на открито и едва сега се решавам да публикувам натрупания и обобщен през годините материал.

Работата над това изследване бе свързана с преодоляването на редица трудности. Най-големи бяха проблемите с набавянето на специализирана литература, свързана с разработваната тема. Затова в монографията представените музеи по страни и континенти не са научно балансирани, а са представени само тези за които имах необходимата литература. У нас единствено в библиотеката на Етнографския музей на открито „Етьр“ има малка колекция с книги, една част преведени и на български, представящи европейския опит при изграждането на музеи на открито. По-голямата част от използваната литература е набавяна чрез международния книгообмен на Университетската библиотека на СУ „Св. Кл. Охридски“, за което съм безкрайно благодарен на колежките, които ми съдействаха. Използвани са и информационните ресурси на световната информационна мрежа Интернет за музеите на открито. Там се съхраняват общо 121 хил. записа, като 119 хил. са на английски език. Повечето музеи имат свои сайтове или web-страници. По време на работата ми, като гостуващ преподавател по музеология в Кейптаунския университет и Западния Кейпски университет в Република Южна Африка, посетих редица музеи на открито в тази страна. Там си набавих и литература за САЩ. Така че частите за музеите на открито в Африка и САЩ са писани на южноафриканска земя през 1998 г.

Отделни части от монографията са публикувани в различни периодични научни издания у нас, както и в сборници от научни конференции. Провеждането на Единадесетата Генерална асамблея на Международния съвет за паметниците на културата и забележителните места /ИКОМОС/ в София през октомври 1996 г. ми даде възможност да представя една част от изследването си пред международна аудитория.

Проектирането на национален музей на открито в София е прекратено в края на 80-те години, с което се слага и край на интереса към музеите на открито в България. Ето защо, с това изследване, си поставям за цел да разгледам възникването и развитието на първите музеи на открито, да проследя тяхното количествено и географско разпространение и богатия опит, натрупан в тях. Представят се и различните теоретични концепции, като основно място в изследването се отделя на видовете музеи на открито според начина на изграждане, особеностите на техните експозиции, развитието и обогатяването им, както и на проблемите, стоящи пред тях.

Важно място в монографията е отделено на бъдещето на музеите на открито. Тук се спирам на няколко хипотези за тяхното евентуално развитие и обвързването им с комерсиализацията на музеите. Представени са най-известните музеи на открито в Европа, Азия, САЩ и Африка. За съжаление много малка част от тях са посетини от автора, а за едно сериозно научно изследване е необходимо запознаване със спецификата на всеки музей на място. Като се има в предвид ограничения финансов ресурс за научните изследвания е ясно, че в скоро време няма да е възможно да се направи едно пълноценно изследване, каквото авторът възнамеряваше да извърши.

Повечето от проблемите, които се засягат в изследването са дискуссионни в съвременната музеология, затова тук се прави само опит за оценка на състоянието и перспективите за развитие на музеите на открито. Авторът не включва в целите на своето изследване етнографски и етномузеоложки проблеми.

Изказвам своята най-сърдечна благодарност на ст.н.с. д-р арх. Багра Георгиева, арх. М.Каразлатева от НИПК и на Пенка Колева - уредник в Етнографския музей на открито „Етьр“, на рецензентите на монографията проф. д-р на изк. н. Елка Бакалова и ст.н.с. д-р Иля Прокопов, както и на колегите от катедра „Библиотекознание, научна информация и културна политика“ при Философския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ за бележките и препоръките при обсъждането на ръкописа.

* * *

Книгата е посветена на майка ми не само защото на нея дължа всичко, което съм постигнал като човек, учен и преподавател, а защото тя е олицетворение на плеядата българки, съхранили и предали през вековете българските традиции, християнския морал и богатството на българския фолклор. Затова, отправяйки това посвещение на моята майка, се прекланям пред всички българки, които в дългите години на робство и изпитания съхраниха българщината и я препредадоха от поколение на поколение.

БЕ ЛЕЖКИ

Недков, С. Музеи и музеология. С., 1998, с. 15

Норденсон, З. В начале был Скандинавия. Museum, No 175, 1993, p. 25

Вж. Association of European Open-Air Museum /AEOAM/. Tagungsberichte. 1966-1972. Koeln, 1974, p. 109

За музеите на открито, историята на тяхното създаване, сегашното състояние и перспективите за развитието им вж. Недков, С. Музеите на открито и тяхното бъдеще, Годишник на Софийския университет „Св. Кл. Охридски“, Център по културознание, т. 86, 1993, С., 1995, с. 111 и сл.

В страните от Централна и Източна Европа до 1982 г. са открити 131 музея на открито, от тях 69 в бившия Съветски съюз, 40 в Полша, 30 в Унгария, 20 в Чехословакия, 18 в Румъния, 12 в ГДР, 10 в Югославия и само един в България. Вж. Association of European Open Air-Museum/AEOAM/. Tagungsbericht - 1984, Report of the Conference, Hungary, 1985, p.118-122. На територията на Руската федерация в края на 80-те години функционират 27 архитектурно-етнографски музея под открито небе и 7 са в проектна готовност. Вж. Музееведение. На пути к музею XXI века. М. 1989, с. 99-101.

Zippelius, A. Handbuch der Europaishen Freilichtmuseen. Koeln/Bonn, 1974

Czajkowski, J. Muzea na wolnym powietrzu w Europie. Rzeszow - Sanok, 1984

Czajkowski, J. Open-Air Museums in Poland. Sanok, 1981

Stika, J. & Langer, J. Ceskoslovenka Muzea v Prirode. Ostrava, 1989

Шмелев, В.Г. Музеи под откритом небом: очерки истории возникновения и развития. Киев, 1983, 118 с.

Association of European Open-Air Museum /AEOAM/. Tagungsberichte. 1966-1972. Koeln, 1974

AEOAM. Tagungsbericht. Stockholm, 1976

AEOAM. Tagungsbericht. Koeln, 1978

AEOAM. Tagungsbericht. Oslo, 1980

AEOAM. Tagungsbericht. Ungarn, 1982

AEOAM. Tagungsbericht. Poland, 1986

AEOAM. Tagungsbericht. Schweiz, 1988

AEOAM. Tagungsbericht. Grossweil, 1991

AEOAM. Tagungsbericht. Arnhem, Niederlande, 1993

AEOAM. Tagungsbericht. Detmold, 1995

Вж. Museum, 1993, No 175

Вж. Museum, 1957, vol. 10, No 3; 1958, vol. 11, No 3; 1983, No 139; 1984, No 143; 1986, No 149; 1987, No 155.

Вж. Музеи и паметници на културата, 1974, кн. 2/3

Советская этнография. 1948, - 3; 1957, - 1; 1960, - 5; 1963, - 2; 1967, - 1; 1971, -1; 1972, - 3; 1973, - 1

Українська етнографія, т. 4, Киев, 1958

Народна творчість та етнографія, Киев, 1979, - 4

Etnografia Polska, 1963, t. 13; 1967, t. 11

Ceskoslovenska etnografie, 1959, No 7

Zbornik SNM, Etnografia. 1970, No 11; 1972, No 13; 1974, No 15/1975, No 16

Museum Journal. L., 1973, vol. 73, No 4

Вж. търсещата машина - Google /Google results for Open Air Museum/

Недков, С. Превръщането на село Боженци в Архитектурно-исторически резерват. Архив за поселищни проучвания, кн. 3-4, 1993

Недков, С. Трансформации в музеите и музейната мрежа в България. В: Сб. „Култура, комуникация, книжовност“, С., 1994

Недков, С. Архитектурно-етнографският комплекс „Етьр“ в Габрово - първи музей на открито в България. Архив за поселищни проучвания, кн. 3-4, 1995

Недков, С. Музеите на открито и тяхното бъдеще, Годишник на Софийския университет „Св. Кл. Охридски“, Център по културознание, т. 86, 1993, С., 1995

Недков, С. Световни тенденции в развитието на музеите на открито. В: Етнографски сборник „Етьр“, том втори, Габрово, 1996

Недков, С. (съставител и редактор) Етнографски сборник „Етьр“. т. 2, АЕК „Етьр“, Габрово, 1996

Недков, С. Краеведската дейност и изследвания на доц. Цоньо Петров. Архив за поселищни проучвания, кн. 3-4, 1996

Недков, С. Музеите на открито в България. Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ - Център по културознание, т. 88, 1997

Недков, С. Музеи и музеология. С., 1998

Nedkov, S. Tradition in Bulgarian legislation for Preserving the Unmovable Monuments of Culture. ICOMOS - 11-th General Assembly and International Symposium „The Heritage and Social Changes“. Symposium Papers. Sofia, 1996

Глава първа

СВЕТОВНИ ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИЕТО НА МУЗЕИТЕ НА ОТКРИТО.

1. Възникване на музеите на открито.

През XIX век с много бързи темпове се развиват две исторически дисциплини - археология и етнография. Сензационните открития на Шлиман, разкопките в Египет, Асирия и Вавилон не слизат от първите страници на вестниците през втората половина на XIX век. Колекциите на Британския музей, Лувъра и музеите в Германия се попълват с безценни археологически паметници. Деветнадесети век е векът на национализма. В Европа протича бърз процес на формиране на национални държави. Значителна част от европейските народи са в рамките на големи многонационални империи. Те повеждат решителна националноосвободителна борба, част от която е самото осъзнаване на националната принадлежност, на националната културна идентичност. Елемент от това национално осъзнаване е и интересът към традиционната народна култура, фолклор и бит. Ето защо етнографията има толкова благоприятни условия за развитие. През целия XIX век тя се оформя като самостоятелна наука, натрупва огромен емпиричен материал, част от който е веществен и служи за полагане основите на етнографските музеи.

Интересът към етнографската проблематика датира от началото на XVII век. Например през 1630 г. шведският крал Густав II издава разпореждане да се изучават селските постройки. В началото на XVIII век в Русия Григорий Новицки написва едно от първите етнографски изследвания - „Краткое описание о народе остяцком“. В много европейски страни се засилва интересът към традиционния бит и народното изкуство.

През XVII-XVIII век се създават различни музейни сбирки, известни в някои страни като „кабинети за рядкости“ и кунсткамери. Обикновено колекциите на владетелите са смесици от произведения на изкуството, исторически паметници и етнографски материали. Постепенно възникват и първите големи музеи. Откритата през 1714 г. Кунсткамера на Петър Велики включва в своята експозиция и някои етнографски материали. Постепенно етнографската колекция нараства и това довежда до отделянето ѝ през 1836 г. в самостоятелен музей.

Развитието на етнографията не е свързано само с опознаването и проучването на собствения народ. Великите географски открития дават възможност на европейците да се запознаят с далечни народи и тяхната самобитна култура. Ето защо в Европа започват да постъпват интересни етнографски материали, събрани от Северна и Южна Америка, Австралия и Океания, от Азия и Африка. Една от най-богатите етнографски колекции е на Ватикана. Тя е събрана от стотиците мисионери на католическата църква, изпратени да приобщават към лоното на християнството новооткритите и подчинени народи. Етнографските музеи на Швеция, Норвегия, Дания, Финландия, Холандия, Франция, Англия, Швейцария и др. се допълват с предмети от традиционния бит и народната култура на народи от далечни екзотични страни.

Събраните етнографски колекции започват да се експонират в съществуващите по това време музеи. Например в създадения през 1855 г. Нов музей в Берлин е представена богата етнографска сбирка. В САЩ една от най-интересните етнографски колекции е експонирана през 1866 г. в Американския естествоисторически музей. Етнографски отдели се разкриват и в Британския музей (края на 60-те г. на XIX в.), в Унгарския национален музей (1868), в етнографския музей Трокадеро в Париж (1878).

Етнографските изследвания и събирането на материал, илюстриращ националната самобитност на народите под чуждо господство, е част от тяхната борба за признаване на нацията им. Ето защо при създаването на техните национални (исторически) музеи се включват и богати етнографски колекции, потвърждаващи самобитния характер на традиционната култура на дадения народ. Например в началото на XIX в. в резултат на Руско-турските войни в Сърбия се отбелязва подем на националноосвободителното движение. Водеща роля за развитието на сръбското възраждане по това време играе големият учен-фолклорист, Вук Караджич (1787-1864). Заедно с други свои съмишленици, той поставя началото на организирано събиране на археологически и книжовни паметници, на фолклорен и етнографски материал. През 1826 г. се учредява просветителската организация „Матица сербская“ с основна цел - проучване на сръбската история и етнография. От началото на 20-те години на XIX век датират и първите музейни сбирки. В тях, наред с археологически паметници, ръкописи и стари монети, се колекционират и предмети, свързани с ежедневието и народното изкуство. Създаването на Народния музей през 1844 г. дава възможност нагледно да се демонстрира богатата история и самобитността на сръбския народ. Тогава министър на просветата, Йован Попович, се обръща с циркулярно писмо до областните власти за издирване и изпращане на материали за Народния музей. От „Регистър на предметите, принадлежащи на музея през 1848 г.“ можем да съдим за етнографското богатство на музейната колекция през първите години на съществуването ѝ. Натрупването на огромен музейен фонд от етнографски материали довежда до отделянето през 1901 г. и обособяването през 1906 г. на самостоятелен Етнографски музей в Белград. През 1867 г. в Москва се провежда Славянска етнографска изложба, в която традиционната култура на Сърбия е широко представена. Сръбските просветители са силно повлияни от панславизма и сред тях се заражда идеята за Славянски музей, в който да се представи културата на всички славянски народи.

Подобно е развитието на етнографската наука и музейната дейност в България. За разлика от Сърбия, която е васално на Турция княжество, до 1878 г. България е в рамките на Османската империя. След призива на Паисий за самоосъзнаване на българите и за връщане към славното историческо минало започват първите проучвания на традиционния бит и култура. Един от най-ревностните застъпници на идеята, че самите българи трябва да изучават своята история и да я популяризират, а не да чакат на чуждите учени, е Васил Априлов. Ярکو свидетелство за неговата родолюбива дейност е кореспонденцията му с Неофит Рилски. На него той възлага отговорната мисия да препише Рилската грамота на цар Иван Шишман, да издирва други исторически документи, монети и др. старини. В. Априлов поддържа много ползотворна кореспонденция с видния славист Юрий Венелин. В писмо от 9 октомври 1837 г. Венелин предлага на Априлов систематизирана програма за проучване на историята и културата на българския народ. За тази цел Априлов привлича многобройни съратници сред емигрантите в Одеса и Букурещ, и от цяло българско. Така той се налага като координатор на всички възрожденци, посветили се на издирването и опазването на историческите ни „древности“. В увода на своята „Денница новоболгарского образования“ Априлов пише, че изследването на България в историко-етнографско отношение трябва да се възложи на „природни българи“, които знаят езика, нравите и могат да предразположат своите сънародници да им доверят скътани

драгоценни старини. Самият той издирва археологически и етнографски материал в родния си град, Габрово. Резултатите от своите проучвания публикува на страниците на първото българско списание „Любословие“ в периода 1844-1846 г. Най-голямата заслуга на В.Априлов е създаването на първото светско училище в България. Завършилите Габровското училище, а по-късно и Априловската гимназия, са гръбнакът на възрожденската ни интелигенция. Всички те стават учители, свещеници, търговци и предприемачи, които вземат активно участие в борбата за църковна и национална независимост.

Нов етап в издирването на исторически и етнографски материали започва с публикуването на „Показалец“ от Георги Раковски през 1859 г. в Одеса. Това е първата разгърната национална програма за издирване и съхраняване на българските старини, включително и етнографски материали. Заслугата на Раковски е, че той създава и голяма мрежа от свои сподвижници от всички краища на страната, които с възрожденска жар се заемат да издирват старини, ръкописи, фолклорен и етнографски материал, част от който му изпращат. На академично равнище се издига българската етнографска наука с изследванията на Любен Каравелов през Възраждането. В това родолюбиво дело се включва и Петко Рачов Славейков. На страниците на издаваните от него вестници и списания, особено във в-к „Македония“, се отпечатват многобройни фолклорни материали. Във в-к „Гайда“ той създава рубрика „Нрави и обичаи“, в която се описват обичаите, започващи постепенно да се забравят, като Коладни, Ладанки, Влачугни, Кумичания, Джаламаре и др. През 1867 г. в Москва е открита голяма Славянска етнографска изложба. За нея Георги Данчов рисува 40 битови картини, на които основно се представя красотата на традиционните народни носии на българите от различните етнографски области. При откриването на изложбата вземат участие видните руски слависти Ф.И.Буслаев и С.М.Соловьев. От българска страна реч произнеса Райко Жинзифов, присъства д-р Ив.Богоров и редица други възрожденски дейци.

Първата етнографска изложба с автентичен материал е организирана през 1873 г. в Цариград от Благодетелното братство „Просвещение“. Събраните в българското читалище материали от етническите граници на България са експонирани заедно с някои ръкоделия на българки от над десет селища. Големият успех на изложбата затвърждава убеждението, че е необходимо да се съберат паметници от цялата страна и да се създаде Народен музей.

Такива задачи си поставя и основаното през 1869 г. в Браила Българско книжовно дружество. В неговия устав е записано, че то ще създаде сбирка от „разни български и чужди книги, ръкописи и други подобни знаменитости, които да съставляват старинен кабинет, неотлъчим от библиотеката“. Първият български музей възниква на 30 януари 1856 г. при читалището в Свищов. В неговата експозиция се включват малък брой исторически паметници, но постепенно колекцията му се обогатява, като голяма част от новопостъпващите материали имат етнографски характер. Българските читалища през Възраждането са онези духовни центрове, в които се съхранява за поколенията българската традиция, народното творчество и изкуство. На страниците на в-к „Право“, в-к „Македония“ и сп. „Летоструй“ Марин Дринов публикува през 1869 г. „Писмо до българските читалища“. В него големият български историк, родоначалник на академичното направление в българската историография, отправя апел да се опазват историческите паметници, а читалищата да се превърнат в центрове, които да ги съхраняват.

След Освобождението младата българска държава поема под свое покровителство опазването на българските старини и насърчава събирането на етнографски и фолклорен материал. През 1889 г. Народното събрание приема „Закон за издирване старини и спомагане на научни и книжовни предприятия“. В този първи по рода си закон се подчертава, че всички старини са под закрила на държавата. В него се урежда откупуването им от техните притежатели или откриватели при археологически разкопки, водени с разрешение на Министерството на просвещението. Вторият раздел на закона е посветен на събирането на словесен фолклорен и етнографски материал. В чл. 25 е записано, че „всяко лице може да испраща във Министерството вярно и отчетливо написани необнародвани народни песни, поговорки, обичаи и пр. и безъ надлежните обяснения, за които ако се оценят добре и напечататъ, ще получи възнаграждение, сметнато от 20-60 лева печатна кола.“

В първите години след Освобождението основна роля за издирване, научна обработка и публикуване на богатия фолклорен и етнографски материал играе Министерството на просвещението. Най-голям принос за това има видният български етнограф, проф. Иван Шишманов. По негова инициатива започва да излиза Сборник за народни умотворения, наука и книжнина /Сб.НУНК/. В неговия първи брой, през 1889 г., Ив. Шишманов публикува програмната си статия „Значението и задачите на нашата етнография“. В нея той разглежда положителните успехи на родната етнография и посочва големите отговорности, които стоят пред нея в края на XIX век за преминаването ѝ на научна основа.

По повод десетата годишнина от излизането на Сборника за народни умотворения, наука и книжнина, Иван Шишманов отпечатва специална статия с анализ на извършената работа. Той отбелязва, че три четвърти от събрания материал е публикуван, в по-голямата си част той има фолклорен и етнографски характер - обичаи, обреди, песни, приказки, легенди, гатанки, баяния, поговорки и др. За да се разшири събирателската работа, се издава Окръжно N 9530 от 1 декември 1900 г. на Министерството на просвещението. В него се разпорежда на всички училищни инспектори да поощряват учителите да се включат активно в издирване и записване на материали от областта на фолклора, диалектологията и етнографията.

За събирането на етнографски материали допринася и Народният музей. Още при Временното Руско управление се създава Софийска публична библиотека, към която се предвижда и разкриването на музей. По инициатива на началника на отдела за народно просвещение и духовни дела, Марин Дринов, и с подкрепата на губернатора на София, В.В.Алабин, на 5 май 1879 г. се открива официално Българска народна библиотека и музей. През 1892 г. в отделен културен институт се обособява Народният музей. В него първоначално има три сбирки - старовековна, етнографска и нумизматична. Етнографската колекция се завежда последователно от Борис Дякович, Георги Баласчев, Йордан Попгеоргиев и Димитър Маринов.

Поради натрупването на огромен етнографски фонд, през 1906 г., на базата на етнографския отдел се създава Народен етнографски музей. Според приетия през 1909 г. Закон за народното просвещение, основната задача на музея е да събира и съхранява етнографски материали от българските земи, да представя чрез модели всички предмети и форми на материалната култура на българския народ. За първи директор е назначен Димитър Маринов, който си поставя задачата музеят да проучва и обнародва събраните материали от българските земи, без оглед на политическите граници - от Тулча до Охрид, от Морава до Чатаджа и от Дунав до Черно море.

При отделянето на музея в неговите фондове вече са събрани над 20 хил. музейни образци от всички краища на България, включително и от земите, останали извън пределите ѝ, съгласно решенията на Берлинския конгрес. Сред най-интересните експонати са народни носии от Македония и Добруджа, както и традиционни накити и други предмети, свързани с поминъка и занаятите в тези етнографски области.

Създателите на българската етнографска музейна школа имат реална представа за развитието на музейното дело в европейските страни. Те се стремят, съобразно българските условия, да пренесат положителния чужд опит. В резултат на това са и многобройните изложби, организирани от Народния етнографски музей в редица столици на Европа в началото на XX век.

Създаването и разпространяването на музеите на открито в света преминава през няколко етапа:

- I. Зараждане на идеята за създаване на „жив“ музей (края на XVIII - втората половина на XIX в.);
- II. Първа реализация на тази идея - музеят „Скансен“ (1885 - 1891);
- III. Разпространяване на музеите на открито в Скандинавските страни (1894-1918);
- IV. Развитие на музеи на открито в Европа (1919-1957);
- V. „Бум“ в строителството на музеи на открито в Европа и в света от 60-те до 80-те години на XX век;
- VI. Съвременен състояние на музеите на открито.

Първият период е свързан със зараждането на идеята за експониране на селски къщи „на живо“ и тяхната уредба. Девизът на Жан Жак Русо „Назад към природата“ има отзвук и при създаването на нови музейни експозиции, превъзносящи селската идилгия.

Първите форми на експониране на традиционни селски жилища под открито небе се срещат още през XVIII век в отделни аристократични паркове. Например в замък Пьоти Трианон и Шантили край Париж са показани копия на селски жилища. В някои владетелски резиденции се изграждат типични селски къщи, като в двореца в Хоенхайм край Щутгард (около 1780 г.), където е пристроена типична селска къща от Швейцария.

За родоначалник на идеята за създаване на музей с оригинални селски сгради се приема швейцарецът **Карл Виктор фон Бонщетен**. Той поставя началото на романтичния период при изграждането на музеите на открито. Роден е през 1745 г. в Берн. По време на своето посещение в замък Фреденсборг в Дания през 1790 г., той разглежда 60 каменни статуи на скулптора Йохан Готфриед Грунд, представящи типичното датско селско население в традиционни костюми. Бонщетен е силно впечатлен от тези композиции и в него се поражда идеята за съчетаване на образа на селянина и неговия бит. Така в паркова среда ще се представи, като едно цяло, характерният живот за отделна област, изразен чрез възстановка на селски къщи с дворове и селяни, облечени в традиционните си носии и извършващи ежедневната си дейност. По-късно, през 1799 г., Бонщетен пише - „Аз бях възхитен от тази колекция от всички датски националности в парка на техния монарх до такава степен, че мислено си представих един парк в английски стил на брега на езерото и боровата гора, където са показани колибите на лапландците, къщите на жителите на Фарьорските острови, построените от чимове жилища на исландците, заедно с предметите от къщния и земеделския инвентар на всички тези народности. Горска пътека скоро би ви довела до истинско исландско селище или пред датска хижа. Събрани на едно място, тези къщи биха довели до много полезни сравнения“.

Още в зората на идеята за създаване на музей на открито, Бонщетен акцентира върху два основни аспекта - съхраняването, т.е. документирането на традиционното етнографско и фолклорно наследство и втория аспект - възможността за научно сравняване на регионалните прилики и разлики в бита чрез пространствено ситуиране на архитектурни обекти. Искането, отправено до датския крал, си остава неосъществена мечта на Бонщетен. Едва век по-късно става възможно тя да се реализира на практика.

Вторият етап е свързан с практическото осъществяване на идеята за изграждане на музеи на открито. През втората половина на XIX век се създават подходящи условия да бъдат реализирани намеренията на Бонщетен. Създаването на новия тип етнографски музей е дело на шведския учен **Артур Хазелиус** (1833-1901). По време на обучението си в университета в Упсала той се включва в панскандинавското студентско движение. Израз на преклонението му пред староскандинавските идеали е и неговата дипломна работа, посветена на исландската поема „Хавамал“. След дипломирането си учителства, като е съавтор на най-популярния учебник по фолклор за първоначалното училище. През 70-те години на XIX век А.Хазелиус се отдава на събирателска работа, като обхожда голяма част от селските райони на страната. По това време в Швеция протичат обществено-икономически процеси, водещи до дълбоки промени в традиционния бит. Страната губи аграрния си характер и постепенно се превръща в промишлена. Това води до сериозни урбанизационни процеси, даващи отражение върху традиционния начин на живот, върху празнично-обредната система и т.н.

За да се съхранят за поколенията традиционният бит и културата на скандинавците, А.Хазелиус предприема поредица от експедиции, с цел да издири и попълни колекцията си от битови предмети от цяла Швеция. Първото ѝ представяне пред публика става през 1873 г. в частен дом в Стокхолм. Експонатите от тази етнографска колекция са в основата на създадения през същата година от Артур Хазелиус „Северен музей“.

В него той прилага нови експозиционни методи. За да почувстват посетителите истинския интериор на селските домове, създава големи диорамы, включващи и най-малки подробности от селския бит. До този момент предметите в етнографските експозиции са подредени един до друг, без да се отразява пряко приложението им в ежедневието. Нововъведението на Хазелиус е, че ги включва на техните места в интериора на селската къща. Така се ражда експозиция, създаваща впечатление за обитаемост, наситена с фигури в характерни национални носии, сякаш изпълняващи ежедневните си домашни задължения. Пресъздават се и различни улични сцени, като се използват театрални декори, манекени, фигури на препарирани животни.

Идеите за такава атрактивна експозиция Хазелиус черпи от натрупания опит на Световните изложения и други експерименти за етнографски изложби, прилагани до това време. Първото световно изложение е организирано в Лондон през 1851 г. На него, наред с техническите постижения, се излагат и модели на традиционни постройки от народната архитектура. Най-атрактивно те са представени от Артур Хазелиус на Парижкото изложение през 1867 г. Швеция участва с т.нар. „Улица на народите“, като в експозицията са включени възстановки на няколко известни селски постройки от епохата на късното средновековие от Швеция и Норвегия. В тях са разположени манекени, облечени в традиционните шведски и норвежки национални костюми. Младият учен създава експозиция, която се характеризира с прецизност и достоверност. Твърде интересна е конкуренцията от страна на Холандия, която представя за първи път стаи с четири стени, т.е. посетителят „влиза“ в отделно помещение на жилището и непосредствено разглежда интериора, подреден с традиционните мебели и покъщнина.

През 1873 г. се провежда Петото световно изложение във Виена. В района на Пратера са изградени 20 селски къщи от различни райони на Европа - Елзас, Трансилвания, Русия. Така се поставя началото на представяне на традиционната архитектура, допълнена с етнографски експозиции от оригинални битови предмети. На следващите изложения, в Амстердам през 1883 г., в Краков през 1887 г. и в Львов през 1894 г., са пренесени и оригинални жилища.

Върх на постиженията при експониране копия на жилища пред широка международна публика се постига в Прага през 1895 г. Тук се поставя началото на големите етнографски изложби, продължени след това в Рига и Будапеща. За разлика от световните изложения, изложбите имат строго специализиран вид и повлияват много положително върху бъдещото развитие на етнографията в страните, където се провеждат. В Пражката изложба са включени 24 обекта, като се планира до 1916 г. те да нараснат на 84. Постройките

представят основни типове сгради от Чехия, Моравия, Силезия и Словакия. Независимо, че се е предвиждало това „село“ да се запази и доизгражда, то бързо рухва, тъй като и построено от суров дървен материал и нестабилни покривни конструкции.

На изложбата, посветена на хилядолетието от създаването на Унгарската държава в Будапеща, през 1896 г. са включени жилищни сгради от всички земи на тогавашна Унгария. Постройките са разположени подобно на традиционно село. Жилищата са оградени с дворове, а в тях са експонирани и селскостопански сгради. През същата година в Рига се провежда Десетият Всерусийски археологически конгрес, съпътстван от етнографска изложба с оригинални жилищни сгради.

Изграждането на първия музей на открито започва през 80-те години на XIX век като филиал на Северния музей. Целта на Хазелиус е да замени изкуствено създадения интериор в музея с реални постройки, обзаведени с традиционните предмети от ежедневието и стопанската дейност на селяните. Вместо восьчните манекени, в музея да работят хора, демонстриращи различните видове селскостопански дейности, придружени от истински домашни животни, традиционни за дадения географски район. Първоначално тази идея изглежда като възкресяване и превръщане на Северния музей в „жив“ музей, където всичко е автентично.

Обхождайки цялата страна, Хазелиус набелязва къщите, които в бъдеще ще бъдат пренесени на територията на музея. За него е определен терен в района Скансен на остров Дюргарден край Стокхолм. През 1885 г. се закупува първата къща от областта Далекарлия. В нея се подрежда експозиция, тържествено открита на 11 октомври 1891 г.

Така замисленият и реализиран първи музей на открито - **Скансен**, отваря врати за посетители през 1891 г. През първите две десетилетия от изграждането на музея е изминат труден и дълъг път. Постепенно на площ от 300 декара на хълма Скансен са пренесени и възстановени в първоначалния им вид над 250 архитектурни обекта от различни етнографски райони на Швеция. Оформени са 59 експозиционни комплекса, в които влизат селски ферми с над 10 постройки, отделни къщи, кръчми, магазини, стопански сгради и исторически съоръжения от XVI до XIX век.

В музея има не само селски, но и градски къщи оформящи квартал с улици. Там са експонирани кожарска и златарска занаятчийски работилници, книжарница, фурна и т.н. Пренесена е печатница създадена през 1725 г., аптека от 1794 г., спестовна каса от 1840 г. По-късно в този комплекс намира място и родната къща на А.Хазелиус. От общо 150 архитектурни обекта само два са копия, а всички останали са оригинални сгради, демонтирани и пренесени в Скансен.

В селските ферми са доведени и домашните животни, включително северни елени и полярни кучета. Дивите животни, които са обект на традиционния лов, са разположени в специално създадена зоологическа градина в самия Скансен. Хазелиус се е стремил да пресъздаде и типичната скандинавска флора върху територията на музея. Така на практика се осъществява неговата основна идея да бъде показан ежедневието живот в патриархално-аграрното общество, в което са живели векове наред шведите и всички скандинавци. Той включва и работа, и веселия - традиционни празници, танци, музика, народно изкуство и творчество. Така музеят става център за опознаване на миналото и за развлечения. Ето защо Хазелиус му избира девиза „Познай себе си“. Така Скансен се превръща в истински притегателен център за преклонение пред народния бит и култура.

Богатството на традиционната шведска архитектура е представено с типични образци, като селски чифлици, градски къщи, занаятчийски работилници и жилищата на работещите в тях, оформящи занаятчийски градски квартал, църкви, обществени и исторически сгради, както и вятърни мелници, воденици, тепавици и други съоръжения, задвижвани с водна енергия. Те са така експонирани, че създават впечатление за обитаемост, тъй като хора-статисти в тях представят местните жители на дадена етнографска област с характерните носии. Във всеки селски комплекс има сътрудник на музея в национален костюм, който е „местният селянин“, зает с ежедневието си занимания. В някои занаятчийски работилници има майстори, които произвеждат и продават изделията си, а в Първа шведска банка се извършват всички валутни и други финансови услуги. На специални площадки се изпълняват народни песни, танци, обичаи и обреди. За децата е създаден „Мини-Скансен“ с миниатюрни постройки, зоопарк и площадка за игри.

Скансен е първият музей на открито със световна известност, на която се радва и в наши дни. Ежегодно се посещава от над 2 млн. туристи, а за своето едновековно съществуване е приел над 140 млн. гости. Приходите от тях напълно покриват разходите и са достатъчни и за разгърнатата научноизследователска работа. С дългогодишния си опит Скансен е допринесъл много за развитието на останалите музеи на открито в Европа.

Независимо от богатия музеен опит и в Скансен има бюрократични и други проблеми. Например през 1966 г. той е отделен административно от Северния музей. Това довежда до големи трудности в научноизследователската и експозиционната дейност, защото архитектурните паметници стават собственост на Скансен, а всички музейни предмети принадлежат на Северния музей. Така при пренасянето на новите архитектурни паметници на територията на Скансен те няма с какво да се обзаведат, при положение, че фондовете на Северния музей са препълнени с етнографски материали, събирани от всички краища на Швеция. Съвременното поколение музейни работници утвърждава вековните традиции на Скансен и прилага много нововъведения в експозиционната дейност и работата с посетителите.

Третият период в развитието на музеите на открито е свързан с разпространението на идеята за тяхното създаване и в съседните Скандинавски страни. Историята на Норвегия е тясно преплетена с тази на Швеция и Дания. От XIV до XIX век страната е в икономическа и политическа зависимост от тях. След Виенския конгрес (1815) Норвегия и Швеция сключват уния, която се разпада през 1905 г., когато Норвегия провъзгласява своята независимост. През целия XIX в. в страната се развива процес на обособяване на нацията. За това спомага изучаването на местната история, традиции и фолклор. Така се формира движение за съхраняване на традиционната култура, включително и на строителните традиции.

През 1894 г. край Осло на полуостров Бигдой е основан Норвежкият народен музей. За негова основа служи колекция на крал Оскар II от няколко селски постройки. Постепенно към нея са пренесени над сто оригинални архитектурни обекта от различни краища на страната, предимно селски и градски къщи. В съвременна модерна сграда е разположена тематична експозиция. Музеят е открит за посетители официално през 1902 г.

Теренът, на който е построен музеят, е хълмист, обрасъл с вековни дървета. Такъв ландшафт е характерен за южната и юго-източната част на Норвегия, но пък липсват езера и реки. За да се представи цялата страна, в музея са групирани архитектурни паметници от отделните райони, като е включено едно имение или няколко селски двора от даден регион. Всички видове традиционна архитектура са застъпени в музея.

За разлика от останалите музеи на открито, в Бигдой селскостопанският инвентар не е експониран в стопанските сгради, а в отделни експозиционни павилиони. Например там се показва в детайли производството на бира по традиционен начин. Едни от най-интересните експонати в музея са свързани със странстващите занаятчии. Важно място е отредено и на произведенията на народното изкуство. Показани са впечатляващи постижения в областта на дърворезбата.

Фондовете на музея са изключително богати. В тях се съхраняват много музейни ценности, включително и от средновековието. Характерно е точното датиране не само на архитектурните паметници, но и на различни предмети от интериора. Всички те са неоеценимо богатство за изследователите на материалната култура на норвежкия народ през вековете.

Вторият музей на открито в Норвегия е в близост до град Лилехамер. Той е основан през 1887 г. от Андерс Сендуиг, който е зъболекар, но много запален краевед. Значително по-рано, той проучва традиционната народна архитектура в родния си край. Неговата лична колекция включва повече от 20 дървени постройки. Тя е откупена от местните власти през 1904 г. и обособена в отделен музей. Тази година се приема за официалното откриване на музея. А.Сендуиг издирва и оригинална покъщнина, селскостопански инвентар и занаятчийски инструменти за експозицията.

Сега музеят на открито в Лилехамер заема 300 декара скалист планински терен, на който са пренесени над 100 селски къщи, стопански сгради и занаятчийски работилници. В модерната част на музея е построен театър за народни представления и ресторант. Нова известност той придоби по време на зимните олимпийски игри през 1996 г., състояли се в непосредствена близост до него.

Най-известният музей на открито във Финландия е Сеурасари край Хелсинки. Той е основан през 1909 г. от Аксел Хейкел (1851-1914). Използван е натрупаният вече опит в Швеция и Норвегия. Една от целите на този музей е да се афишира финландската идентичност, тъй като по това време Финландия е в рамките на Руската империя, а в предишните векове е била под Шведска зависимост. Музеят е изграден на остров Сеурасари, който има площ от 400 декара, 120 от които са отделени за експозицията, която включва около 100 архитектурни обекта. Подготвителните работи започват през 1902 г., а първият архитектурен комплекс е завършен през 1909 г. Той включва всички видове жилищни и стопански сгради на едно имение от централната част на Финландия. Последователно в музея са пренесени архитектурни паметници, предимно ферми от осемте основни области на страната. Те са експонирани свободно, без да се спазва хронология или някаква етнографска връзка между областите. За разлика от Скансен, тук не е създавана изкуствена паркова среда - архитектурните паметници са вградени в типичния за страната пейзаж, тъй като ландшафтът на остров Сеурасари е характерен за цяла Финландия.

Музеите на открито в Дания се развиват паралелно с останалите музеи в Скандинавските страни. Първият от тях е създаден през 1901 г. в Лингби край Копенхаген. Вторият е открит през 1904 г. в Хернинг.

Един от последователите на А.Хазелиус е датчанинът Бернард Олсен. Дватама се срещат на Световното изложение в Париж през 1878 г. Б.Олсен основава Датския народен музей, но идеята да основе и музей на открито не го напуска. Преодолявайки огромни трудности през 90-те години на XIX век, той най-после успява да реализира своята мечта през 1901 г. На площ от 25 декара на север от замъка Зоргенфри (на 12 км от центъра на Копенхаген) са пренесени първите две селски къщи - ферма от Южен Шлезвинг и друга голяма ферма от Скания.

Съставна част на архитектурните комплекси в музея са и прилежащите им овощни градини и ниви, обработвани с традиционния селскостопански инвентар. Местният колорит е пресъздаден и с отглежданите в музея домашни животни.

Постепенно музеят се разраства. Пренесени са селски сгради от островите Зеланд, Лолан, Фюн и др. Селскостопанският двор от Пибрин, о-в Зеланд е от 1800 г. Той представлява голям правоъгълник от стопански сгради. Независимо че Дания е малка страна, тя има твърде разнообразни етнографски региони, представени цялостно в музея чрез архитектурните си паметници и тяхното обзавеждане. Например експонирана е дори жилищна сграда от източна Ютландия, строена през 1670 г.

Още основателят на музея, Б.Олсен, предвижда в експозицията да се показва еволюцията в развитието на традиционната жилищна архитектура. Предполага се, че най-старите селски постройки са се запазили в бившите датски владения, затова музеят провежда експедиции в южните шведски провинции Халанд, Блекинг, п-ов Скон и в немската - Южен Шлезвинг. От общо 37 музейни комплекси 7 са пренесени от Швеция и Германия, а 3 са от Ферьорските острови. В по-голямата си част тези постройки са от времето преди отменянето на крепостното право и поземлената реформа от края на XVIII век. Така е пресъздаден патриархалният бит в земите на тогавашна Дания.

Основите на най-големия холандски музей на открито в Арнем са положени през 1912 г. В резултат на Първата световна война неговото откриване се отлага чак за 1918 г. Той е създаден по примера на Скансен. Музейните комплекси са разположени на площ от 330 декара край езеро обкръжено с вековни гори. Представени са 19 вида селски жилища и стопански постройки от различните краища на Холандия. Експонирани са и няколко занаятчийски работилници - ковачница, коларска работилница, леярна, пивоварна и др. Прочутите холандски вятърни мелници са достойно представени в музея - 8 различни модела показват тези традиционни технически съоръжения, благодарение на които хората са се прехранвали векове.

Музеите на открито, създадени през периода 1891 - 1918 г., обхващат ограничена географска зона в северната част на Европа. Не случайно Скандинавските страни стават основоположници на тази нова тенденция в музейното строителство. В тази европейска част редица поколения не са били свидетели на унищожителни войни. Специфичното общественоекономическо развитие тук допринася за развитието и обогатяването на автентичността на традиционната народна култура. През XIX век тази култура се превръща в национална и допринася за развитието и обособяването на отделните нации. Важна причина за разрастването на движението за съхраняване на традиционната материална и духовна култура е високата степен на грамотност и доброто за времето си образование в Скандинавските страни. Общо за периода 1891 - 1918 г. са разкрити 104 музея на открито. Повечето от тях се намират в северната част на Европа. По страни те се разпределят както следва: Норвегия - 50, Швеция - 31, Финландия - 5, Дания - 4 и др.

Първата световна война прекъсва активното изграждане на музеи на открито в Европа. С нейния край започва и четвъртият период от развитието на този нов тип музеи. Най-характерното за него е разширяването на географския обсег на музеите на открито. За първи път такива музеи се откриват в Румъния, Чехословакия, Естония, Латвия, Литва, Унгария, Великобритания и Съветския съюз. Общо за времето от 1919 г до 1958 г. в Европа са функционирали 438 музея на открито. Отново най-голяма е концентрацията им в Скандинавските страни: Швеция - 273, Норвегия - 128 и Финландия - 39. В останалите европейски страни те са много по-малко: Германия - 15, Съветския съюз - 10, Полша - 4, Великобритания - 3, по два в Белгия, Югославия, Румъния и Унгария и по един в Австрия, Чехословакия и Исландия.

Вторият музей на открито във Финландия е Турку. Той води началото си, според едни изследователи, от 1901 г., а според други - от 1906 г. През 1827 г. голяма част от града е унищожена от пожар и само малка част оцелява върху склона на планината Класторн. През 1937 г. се взима решение да се създаде музеят, но там вече са останали *in situ* само десет постройки. След тяхната реставрация на територията на музея са пренесени още 10 архитектурни паметници, а от 1956 г. архитектурният резерват става част от градския музей в Турку. Сега музеят е типичен представител на музеите, демонстриращи развитието на занаятите през XIX век.

Постепенно скандинавският опит в областта на музеите на открито се разпростира и в останалата част на Европа. Първият музей

на открито на Балканския полуостров е създаден в Румъния. През 1936 г. е основан „Музей на селото“ в Букурещ. Върху сто декара са разположени над 200 оригинални селски къщи и стопански сгради от различни етнографски райони на страната. В тях са експонирани над 15 хил. оригинални предмета от селския бит - инструменти, сечива и всякакъв вид селскостопански инвентар.

До Втората световна война в Европа са разкрити музеи на открито и в Рига - Латвия, Каунас - Литва, Клуж - Румъния, Рожнов - Чехословакия, Ютланд и о-в Хюн - Дания, Клопенбург - Германия, о-в Мен - Англия.

По време на Втората световна война изграждането на музеи на открито е преустановено. Отделни музеи са разрушени - в Новгород, Клуж, Турку, а на други са нанесени значителни щети - разрушени са отделни сгради, унищожени са колекции - Пирит край Талин, Олштынек, Вдзидзе, Рига, Клопенбург и др. Единствено в Скандинавските страни и по време на войната продължава строителството на нови музеи на открито. През периода 1940 - 1945 г. са открити 28 музея в Швеция, 8 - в Норвегия и 3 - във Финландия.

Четвъртият период от историческото развитие на музеите на открито (1919-1958) се характеризира с приемственост на идеите за опазване на архитектурните паметници, създадени в доиндустриалния период. Изграждането на музеите на открито следва създадената от Артур Хазелиус и неговите последователи традиция. Новост представляват изградените технически музеи под открито небе: минният музей в Людовик - Швеция (1920), Музеят на занаятите в Турку - Финландия (1937). Сред най-атраktivните музеи на открито, създадени през четвъртия период се нареждат: архитектурният ансамбъл в Крейгнейш (реставриран и експониран *in situ*) - остров Мен - Великобритания (1937), Музеят на селото в Букурещ - Румъния (1936), „Хамле Берген“ в Норвегия (1934) и „Хамле Линкепинг“ в Швеция (1949), музеите в Клопенбург - Германия (1934), в Бокрийк - Белгия (1953), в Комерне - ФРГ (1958), в Санок - Полша (1958).

Характерна особеност на построените през 50-те години музеи на открито е, че те се стремят да представят цялостно типичния архитектурен облик на традиционното село в даден етнографски регион. Създаването на тези музеи е съпроводено с развитието на нови идеи относно изграждането, развитието и функционирането на музеите на открито като цяло. Дискусиите относно бъдещето на тези музеи водят до по-оживени контакти между техните ръководства. Така се стига до общото събрание на Международния съвет на музеите /ИКОМ/ в Женева на 9 юли 1956 г., където се взема решение за провеждане на теоретична конференция, с участието на музейни специалисти от страни с натрупан музеоложки опит в областта на музеите на открито, а така също и от страни, в които е възможно създаването на такива музеи.

Петият период от историческото развитие на музеите на открито обхваща времето след приемането на Декларацията на ИКОМ през 1957 г. до 80-те години. Той се характеризира с истински „бум“ в строителството на музеи на открито през 60-те, 70-те и 80-те години на ХХ век не само в Европа, но и в целия свят.

Самото приемане на декларацията не води до автоматично разрастване на движението за създаване на нови музеи от този тип в различни части на света, но е онази необходима теоретична основа върху която те да се изградят. Така се преодолява, до известна степен, любителският характер на много от създаваните до този момент музеи. Високият професионализъм на музейните специалисти, работещи през петия период, се потвърждава от големия брой нови специализирани музеи на открито. За развитието на теорията и обогатяването на музеоложката практика допринася създаденият през 1972 г. Съюз на европейските музеи на открито.

Важна особеност на петия период е разпространяването на музеите на открито в другите континенти, преди всичко в Северна Америка, Азия и Африка. Идеята за създаване на този нов тип музеи прониква в САЩ още през 1913 г. по линия на американо-норвежкото културно сътрудничество. Така възниква и първият музей на открито в Декор - щата Айова, („Vesterheim Outdoor Museum“). Независимо от ранното появяване на този музей, в Америка не се създават много подобни музеи. Едва през последните 20-30 години заедно с общия „бум“ на музеите, в САЩ се откриват и над 200 музеи на открито. Те имат своя американска специфика, която ги отличава от европейските скансени. Повечето музеи на открито тук се наричат „Living Historical Farms“ и „Living Historical Village“. В тях се представя традиционният начин на живот във фермите и малките градчета на първите заселници на американския континент.

Музеите на открито в Азия започват своето разпространение от Сибир, преминават през Япония, Корея, Китай, Индия и Индонезия. Тук се смесват две принципни тенденции - на европейските скансени и на американските паркове-музеи. Така в Япония възникват 21 етнографски паркове, а в Индонезия се изгражда огромен национален архитектурен парк, представящ строителното изкуство от различните острови на страната. Възникват първите музеи на открито и в Австралия. Например в Баларат - щата Виктория е възстановен миньорският град.

През петия период от развитието на музеите на открито те се появяват успешно и на африканския континент. Страната с най-богата музейна практика в тази област е Република Южна Африка. Тук се създават скансени от европейски тип, в които се пресъздава животът в традиционните ферми на бурите. Изградени са и музеи-села, където са експонирани жилищата на местните африкански племена. Тук се демонстрират традиционни домашни занаяти, фолклорни песни и танци, както и гадаене. Музеи на открито възникват и в други африкански страни, като най-интересни са те в Нигерия, Танзания и др.

Независимо от това ново развитие, Европа остава с най-голям брой музеи на открито - до началото на 80-те години те са вече 2045. Най-голям е техният брой в Скандинавските страни: в Швеция - 1 162, в Норвегия - 314 и във Финландия - 230. Следователно в останалата част на Европа функционират само 339 музея. През 60-те и 70-те години на ХХ век музеите на открито преживяват истински „бум“ в своето развитие. Най-много нови музеи от този тип възникват в страните от Централна и Източна Европа. От 1958 г. до началото на 80-те години се създават нови 346 музея на открито. Характерното за този период е, че възникват музеи в европейски страни, където до този момент въобще са липсвали подобни музейни институции - Ирландия, Швейцария, България. В страни като Австрия, Чехословакия, Полша, ФРГ, Унгария, Великобритания и Съветския съюз се затвърдяват традициите за изграждането им.

Шестият период от развитието на музеите на открито обхваща нашето съвремие. На границите между два века и две хилядолетия те трябва да устоят на предизвикателствата на новото време, изразени във високите постижения на информационните технологии. Младите хора, носители на най-динамичните ценности в информационното общество, ще трябва да се привличат от музейните специалисти. Това може да стане единствено с интересни и атраktivни експозиции.

Една от основните особености на новосъздадените музеи е тяхната атраktivност. Разширяването на географското разпространение на музеите на открито довежда до много нови принципи на експониране. Основен акцент се поставя върху „оживяването“ им, т.е. повечето от експонатите да бъдат действащи и с тях да се представят традиционни домашни или промишлени занаяти, селскостопански дейности, възстановки на фолклорни празници и обреди и т.н. Това не са нововъведения, защото още А.Хазелиус ги застъпва в своя Скансен, а сега започват да се прилагат масово, т.е. свеждат се до минимум статичните експозиции. В динамичното съвремие музеите на открито печелят своята публика именно с атраktivността и автентичността си.

Независимо от широкото географско разпространение и количественото нарастване на музеите на открито в целия свят, те запазват и днес своята основна цел - да опазват архитектурните паметници от доиндустриалния период и да ги представят в музейна среда под

формата на експозиции. Богатото разнообразие на този тип музеи в различните континенти не води до значимо отдалечаване от първоначалната идея на А.Хазелиус за създаване на един „жив“ музей, показващ традиционния бит и култура предимно на селяните от средата на XIX век. Създаването на много технически музеи води до по-атрактивното представяне на старите технологии и привлича голям брой посетители. Превръщането на цели селища - села или малки градове, в музеи е другата съвременна тенденция в развитието на музеите на открито. Там, където стопанският живот замира в резултат на съвременните динамични урбанизационни процеси, цели селища преустановяват своя живот и точно те са добра база за музеолозите да ги превърнат в музеи. Музеите на открито в целия свят отделят основно внимание на обикновените жилищни и стопански сгради, а не на т.нар. висока архитектура - катедрали, замъци, дворци и др. Както е посочено в определението за музеи на открито, те представят комплексно архитектурни и стопански форми под открито небе. Поради богатото разнообразие на този специфичен и изключително атрактивен тип музеи, те се ползват с огромна популярност в целия свят.

БЕЛЕЖКИ

- Rocznik Muzeum rolnictwa w Szreniawie. 1970, v. 2, p. 8
- Краткое описание о народе остячком. Сочиненое в 1715 г. Издал Л.Н.Майков. СПб., 1884
- Roncalli, F. Vatican City. Vaticana, 1981, p. 146
- Материалы по работе и истории этнографических музеев и выставок. М., 1972, с. 45
- Недков, С. Музеи и музеология. С., 1998, с. 300
- Народни музеј Београд. Водич. Београд, 1979, с. 5
- Коларих, М. Народни музеју Београду 1844-1944 кратак историјат. Београд, 1991, с. 7
- Две писма на Юрий Венелин до В.Е.Априлов. Сб.НУНК, 1889, с. 176-190
- Априлов, В. Денница новобългарскаго образования. Одесса, 1841, с. V
- Недков, С. Цит. съч., с. 110
- Показалец или ръководство как да ся изискват и издирят най-стари чърти нашего бития, языка, народопоколения, старого ни правления, славнаго ни пришествия и проч. от Г.С.Раковского. Чяст първа. Одесса, 1859
- Недков, С. Цит. съч., с. 114
- Пак там, с. 115
- Силяновска, Т. Основи на музеезнанието. С., 1972, с. 159
- Недков, С. Цит. съч., с. 123
- Устави на Българската академия на науките 1869-1984. С., 1989, с. 16
- Недков, С. Цит. съч., с. 121
- Македония, бр. 42 и 44, 3 и 11 октомври 1869
- Закон за издирване старини и за спомагание на научни и книжовни предприятия. Държавен вестник, бр. 13, 17 януари 1890
- Пак там, „Отдел II. Събиране и описване на словесни материали (песни, поговорки, гатанки, предания, разкази, обичаи и темь подобни.)“
- Пак там, чл. 25
- Шишманов, Ив. Значението и задачите на нашата етнография. Сб.НУНК, т. I, 1889, с. 1 и сл.
- Окръжно на Министерството на народното просвещение N 9530 от 1 декември 1900 г. СбНУНК, т. 16-17, С., 1900, с. VII
- Протич, А. Водач за Народния музей в София. С., 1923, с. 3
- Пак там, с. 9
- Закон за народното просвещение. Държавен вестник, бр. 49, 5 март 1909
- Известия на Народния етнографски музей, 1921, т. I, с. 5
- Ковачева-Костадинова, В. Из историята на Националния етнографски музей (Летопис на един отдел). Българска етнография, кн. 2, 1994, с. 77
- Относно периодизацията на историята на музеите на открито има различни мнения. Полският музеолог И.Чайковски предлага следната периодизация:
- Първият период обхваща времето от откриването на първия музей на открито „Скансен“ през 1891 г. в Швеция, до края на Първата световна война;
- Вторият - от 1919 г. до 1958 г., т.е. от началото на след- военния период до приемането (1957) и публикуването на Декларацията на ИКОМ за музеите на открито през 1958 г.;
- Третият - от 1959 до сега.
- Вж. Czajkowski, J. Muzea na wolnym powietrzu w Europie. Rzeszow - Sanok, 1984, p. 403
- Ibid., p. 12
- Ibid.
- Ibid.; Zippelius, A. Handbuch der Europaeischen Freilichtmuseen, Koeln, 1974, p. 283
- Zippelius, A. Handbuch der Europaeischen Freilichtmuseen, Koeln, 1974, p. 283
- До Наполеоновите войни Швеция и Норвегия са една държава. След решенията на Виенския конгрес от 1815 г. двете страни се разделят, като до края на XIX век те сключват т.нар. Шведско-норвежка уния.
- Stika, J. & Langer, J. Muzea v Prirode. Ostrava, 1989, p. 7
- Zippelius, A. Op. cit., p. 17
- Stika, J. Op. cit., p. 8
- Czajkowski, J. Op. cit., p. 15
- Open-Air Museums in Poland. Sanok-Poznan, 1981, p. 13
- Zippelius, A. Op. cit., p. 17
- Шмелев, В.Г. Музеи под открытым небом: очерки истории возникновения и развития. Киев, 1983, с. 23
- Норденсон, Э. В начале был Скансен. Museum, N 175, 1993, p. 26

- Zippelius, A. Ibid., p. 279
Шмелев, В.Г. Цит. съч., с. 27
Норденсон, Э. Цит. съч., с. 26
Шмелев, В.Г. Цит. съч., с. 28
Норденсон, Э. Цит. съч., с. 152; АЕОМ. Tagungsbericht. Oslo, 1980, p. 4
Open-Air Museums in Poland... p. 13
Вж. подробно за различните типове жилища в Норвегия през XIX век: Шмелев, В.Г. Цит. съч., с. 30
Пак там, с. 31
Пак там, с. 32
Open-Air Museums in Poland..., p. 13-14
АЕОМ. Tagungsbericht. Oslo, 1980, p. 4
Open-Air Museums in Poland... p. 14
Шмелев, В.Г. Цит. съч., с. 25
Czajkowski, J. Op. cit., p. 24
Zippelius, A. Op. cit., p. 92
Open-Air Museums in Poland... p. 14
Шмелев, В.Г. Цит. съч., с. 24
Пак там, с. 34
Пак там
Пак там, с. 36
Пак там
Пак там, с. 39
Пак там, с. 25
Czajkowski, J. Op. cit., p. 20
Ibid.
Ibid.
Ibid.
Ibid., p. 24
Open-Air Museums in Poland... p. 14
Шмелев, В.Г. Цит. съч., с. 38
Zippelius, A. Op. cit., p. 223
Czajkowski, J. Op. cit., p. 404; Eisleb, J. Freilichtmuseen und ihre Besucher-eine sozialgeographische Analyse unter besonderer Beruecksichtigung des Museumdorfes Cloppenburg. Niedersaechsisches Freilichtmuseum, 1987, p. 54
Czajkowski, J. Op. cit., p. 27
Ibid., p. 404
Ibid., p. 405
ICOM News, vol. 11, No 1, P., 1958, p. 3
Подробен анализ на Декларацията на ИКОМ от 1958 г. се прави в следващия параграф.
АЕОАМ. Tagungsberichte 1966-1972. Koeln, p. 110
Вж. Трета глава.
Czajkowski, J. Op. cit., p. 410
Подробно отделни музеи на открито в САЩ ще бъдат разгледани във втори параграф на Трета глава.
Вж. тук, глава трета.
Czajkowski, J. Op. cit., p. 411
Вж. подробно параграф 4 на Трета глава.
Czajkowski, J. Op. cit., p. 20
Ibid.
До 1982 г. в страните от Централна и Източна Европа са открити 131 музея на открито, а в бившия Съветски съюз - 69. По страни те се разпределят: Полша - 40, Унгария - 30, Чехословакия - 20, Румъния - 18, ГДР - 12, Югославия - 10 и България - 1. Вж. АЕОМ. Tagungsbericht. Hungary, 1982, p. 118-122
Czajkowski, J. Op. cit., p. 405

2. Музеите на открито - основни теоретични концепции.

Първите музеи на открито се създават в края на XIX век, но едва през 50-те години на XX век се разработват основните теоретични концепции за изграждане и функциониране на този специфичен и все по-популярен вид музеи. За да се регламентират някои основни изисквания към музеите на открито, Международният съвет на музеите - ICOM (ИКОМ) към ЮНЕСКО, на своята Четвърта Генерална конференция през 1956 г. в Женева, взема решение през следващата година да се проведе теоретична конференция по проблемите за тези музеи в някоя Скандинавска страна.

Конференцията, разработила основните изисквания при изграждането на музеи на открито, се провежда от 5 до 9 юли 1957 г. в Дания и Швеция. Приема се Декларация на подгрупата на ИКОМ за музеите на открито. В този основен и първи по рода си теоретичен документ се поставят жалоните за тяхното по-нататъшно изграждане.

Декларацията на ИКОМ от 1957 г. има фундаментално значение за бъдещото развитие на музеите на открито. В нея за първи път се формулират основните критерии, на които трябва да отговаря този тип музеи и са залегнали основните принципи и методи, въз основа на които да се изградят бъдещите музеи. Независимо че се приемат нови документи в тази област, Декларацията от 1957 г. остава онази основа, върху чиито принципи действат и до сега всички музеи на открито.

Тук е дадено и първото определение на този специфичен тип музеи - „Музеите на открито са сбирки от архитектурни паметници, които са достъпни за външни посетители, като по правило принадлежат към народната и прединдустриалната архитектура: жилищни сгради на селяни, скотовъдци, рибари, занаятчии, търговци, работници, а така също и техните спомагателни и стопански постройки (обори, плевни, хамбари и др.), работилници и технически съоръжения (мелници, гърнчарници и т.н.), дюкяни или, най-общо казано, всички съставни части на селската или градската, светската или култовата, частна или обществената архитектура от този вид.“ Към тях могат да се причислят също и големи архитектурни паметници от т.нар. „висока архитектура“ - църкви, катедрали, исторически сгради и др., ако не е възможно запазването им *in situ*.

Опазването на върховите постижения в областта на архитектурата има дълбоки традиции. Във всички страни се полагат специални грижи за сградите, които са свързани с живота и творчеството на велики личности или са свидетели на забележителни събития. Всички те принадлежат на националното или световното културно наследство и заслужават специално опазване. За съжаление на народната архитектура се отделя най-малко внимание. Много често традиционната архитектура е засенчена от блясъка на големите паметници. В някои страни на нея се гледа като на старомодна.

Паметниците на народната архитектура имат своя историческа и художествена стойност. Те най-добре илюстрират местните особености на културата и начина на живот. Чрез опазването на тези архитектурни шедеври се представят старите строителни техники и се показват начинът на живот в хармония с околната среда, която днес толкова ни липсва. За да не се позволи на съвременните цивилизационни процеси да разрушат и малкото, останало от традиционната народна архитектура, е необходимо да се прилагат бързи спасителни операции за запазване на застрашените паметници на място, или в музеите на открито.

Според Декларацията от 1957 г. запазването на един паметник на народната архитектура на неговото място на създаване - *in situ*, в исторически и художествен аспект е най-доброто решение. За тази цел са необходими огромни грижи. Те от своя страна се натъкват на редица пречки, една от които е отдалечеността на паметника от основните туристически потоци. Когато имаме само един паметник на т.нар. голяма архитектура - например замък, манастир или друг монументален паметник, независимо от неговата отдалеченост от автостради и железопътни линии, той ще бъде обект на конкретно посещение от местни и чужди туристи. Друго е положението, ако се запази *in situ* един селски двор, който заслужава да бъде съхранен за поколенията. Тогава местните и държавните власти ще се двоумят дълго дали това е целесъобразно, а и самите туристи няма лесно да бъдат привлечени да се отклонят на десетки километри, за да видят само един селски двор, дори когато е максимално запазен, както е съществувал преди повече от век. Тези трудности в повечето случаи налагат пренасянето на архитектурните паметници в музейна среда.

Друг голям проблем при съхраняването на паметници от традиционната архитектура *in situ* е свързан със съвременното им обитаване. Най-често се съхранява автентична само фасадата на сградата и нейното външно оформление. Необходимо е да се запази традиционният облик на постройката. Историческата и етнографската стойност на архитектурните паметници от този вид включва голям брой елементи: строителен материал, технологии на градеж, конструкция на сградата, пространствено оформление, обзавеждане, озеленяване, стопански сгради, пристройки и възстановяване на цялостния живот, свързан с основния поминък на стопанина - земеделие, скотовъдство, занаятчийство или търговия. Как може да се запази тази атмосфера в жилище, обитавано в края на XX век? Това е един от най-трудните въпроси, стоящи и пред българските архитектурно-исторически резервати. Как да се съхрани обликът на тези архитектурни ядра от миналото, като едновременно се запази духът на отминалата епоха и сградите се направят удобни за съвременно обитаване? На този ключов въпрос в отделните страни има различни отговори, съобразно традициите и опита на реставрационните школи.

Когато архитектурният паметник е изолиран, за да се запази *in situ* е необходимо да бъде под закрилата на определен музей. Промените в обкръжаващия го архитектурен ансамбъл трябва да бъдат съобразени с паметника, за да може той да остане в автентична среда, а не да се издига като връх на айсберг от отминала епоха. Запазването на отделна сграда *in situ* със силите на един музей е трудна задача. Необходими са огромни средства за реставрационно-консервационни работи и поддържане на сградата във вида ѝ от отминалата историческа епоха. Допълнителни инвестиции се изискват за различните системи за сигурност, противопожарна и др. Често се налага да се допълва мебелировката и цялостният интериор.

Когато бързите урбанизационни процеси застрашават съществуването на някой архитектурен паметник, се налага той да бъде преместен в паркова музейна среда, за да бъде запазен. Така са създадени повечето музеи на открито.

Всички постройки тук се експонират с цялостната им мебелировка, а стопанските сгради - с пълен комплект от селскостопански сечива и други необходими инструменти. В музеите на открито се изградят и допълнителни обекти за персонала, технически служби и др. Специално внимание се отделя на залите за работа с посетителите. В тях се прилагат всички съвременни музеоложки методи за работа с музейната публика. С помощта на аудиовизуални средства се представят най-интересните моменти от живота в едно селище преди повече от век. На открито, в паркова среда, се изградят амфитеатри със сцени за фолклорни прояви и др.

В Декларацията на ИКОМ от 1957 г. се отделя специално внимание на възможността да се създаде музей на открито от копия на сгради, при следните условия: 1) оригиналните архитектурни паметници от дадения тип повече не са на разположение; 2) копирането или реконструирането е извършено в съответствие с най-строгите научни методи.

ИКОМ препоръчва във всяка страна да се организира централен музей на открито, който да бъде подсигурен с необходимите

научни, технически и финансови средства. Този музей трябва да служи за връзка с останалите музеи на открито в света, т.е. да бъде център за международно сътрудничество в тази област. Централният музей на открито може да се комбинира с националния етнографски музей. Така ще се избегне дублирането на персонала, научната дейност и т.н.

Независимо от създаването на централен музей на открито, в повечето страни се изграждат и регионални музеи от този тип. Това е наложително особено в страните с разнообразни етнографски региони. ИКОМ не поощрява създаването на малки местни музеи на открито, защото те нямат възможност да разрешават острите научни, технически и финансови проблеми, пред които са изправени.

Изграждането на един музей на открито трябва да се предхожда от подробно научно изследване на паметниците на архитектурата, за които се предвижда преместване, като се започне с изучаването на писмените извори и графичните материали (планове, чертежи, снимки) и се продължи с теренни проучвания. Издирването на архитектурни паметници за сбирката на музея трябва да става със сравнителни изследвания, с етнологички методи и според критериите за типа и функциите на паметниците. При планирането и изграждането е необходимо да бъдат привлечени за консултанти компетентни учени, архитекти и специалисти от страната и чужбина (главно от Скандинавските страни, където е натрупан вековен опит). ИКОМ предлага съдействие за установяване на желаните международни контакти, а ЮНЕСКО предоставя финансова помощ и експерти за подпомагане изграждането на нови музеи на открито, предимно в страните, където такива въобще не са създавани.

Мястото на музея трябва да съответства на традиционния за страната ландшафт или поне да се доближава максимално до него. Представените в музейната експозиция сгради се разполагат така, че да хармонират с околната среда. Когато се налага разграничаването на няколко сгради една от друга, се използва растителност, но за целта трябва да се засаждат типични за дадения регион дървета и храсти. Често в дворовете на селските къщи се оформят зеленчукови и цветни градини, а в стопанските дворове се отглеждат местни породи домашни животни.

Един от най-трудните проблеми при изграждането на нов музей на открито е разпределението на сградите върху музейния терен. За предпочитане е разположението по етно-географски признак в сравнение с групирането по епохи или функции на сградите. Разпределението им върху музейния терен изисква много прецизно планиране, при което да се вземе под внимание различието в типове на сградите. Създаването на музейната експозиция налага сградите да бъдат разположени твърде близко една до друга, за да се съкрати маршрутът на посетителите. Това създава някои проблеми от експозиционен характер.

Обзавеждането на сградите е много важна част от музейната експозиция. Трябва да се отстранят всички наслоявания от индустриалния период. Възстановяването на цялостния интериор се извършва след задълбочени научни изследвания и теренни експедиции. Липсващите предмети се възстановяват с оригинали от същата етнографска зона. Когато се налагат реконструкции, е необходимо участието на местни занаятчии, прилагачи традиционните технологии.

Разглобяването, транспортирането, възстановяването и поддържането на обектите в един музей на открито изисква особено внимание по отношение на тяхната документация. За създаването ѝ се използват опитни архитекти-етнографи. Специално внимание се отделя на конструкцията на сградата и приложената строителна техника. Необходима е и намеса за реставриране и консервиране на паметниците от подготвени за тази цел специалисти.

През юли 1959 г. се провежда Петата генерална конференция на ИКОМ в Стокхолм. На нея се вземат и две важни решения, свързани с музеите на открито. Приканват се експертите и организациите, занимаващи се с устройването на скулптурни изложби и ансамбли на открито, в името на взаимното разбирателство да избягват да наричат тези изложби и ансамбли музеи на открито.

Второто решение е свързано със запазването на паметниците от селската прединдустриална архитектура. Комисията на ИКОМ за музеите на открито дава препоръки за създаване на музеи на открито в страните, където до сега не са изградени такива музеи, а в останалите страни е предложена акция за запазване на възможно по-голям брой паметници на селската прединдустриална архитектура *in situ*, по възможност - заедно с тяхното обзавеждане, а където съществуват музеи на открито, те да осъществяват програмата за запазване на архитектурните паметници от прединдустриалния период.

По-късно ИКОМ провежда редица конференции, посветени на музеите на открито - през 1960 г. в Париж, през 1966 г. в Румъния, през 1970 г. в Кьолн, през 1972 г. в Хелсинки и т.н.

Музейните специалисти от различни страни стигат до общия извод, че главното в музея на открито е да пресъздава цялостния облик на традиционната култура, характерна за дадена етнографска област. Така постепенно отпада тенденцията за експониране на единични образци на културата. По-подходящо е посетителят да възприема цялостно, комплексно представените селищни, жилищно-битови, стопански и други форми на традиционната култура.

За да се координира работата на толкова многобройните музейни институти с еднакъв характер на дейност, през 1972 г. се стига до създаването на Съюз на европейските музеи на открито/АЕОАМ/.⁹ Идеята за неговото създаване е много стара, възниква още през 1956 г. по време на музеоложка конференция в Париж. Десет години по-късно, в Бокрийк, Белгия, се провежда среща на работна група с основна задача да се изработи определение за понятието „музей на открито“. Тогава се приема по-кратка дефиниция - „Музеи на открито са научно ръководени етнографски сбирки, експониращи поселищни, строителни, жилищни и стопански форми под открито небе“. От 1966 г. започва редовно провеждане на теоретични конференции по проблемите на музеите на открито в Европа.¹⁰ На поредната среща през 1970 г. в Аахус и Кийл се учредява Съюз на европейските музеи на открито /АЕОАМ/.

На състоялата се от 3 до 7 юли 1972 г. в Хелсинки теоретична конференция се приемат Правила за дейността на Съюза на европейските музеи на открито. На първо място в тях се посочват целите на неговата дейност - да се обменя научен, технически, практически и организационен опит. За осъществяването на тези цели Съюзът ще организира срещи на членовете си и ще подпомага публикации и разработки, свързани с музеите на открито.

Ръководството на Съюза на европейските музеи на открито се състои от Управителен съвет, в който влизат: президентът на Съюза, заместник-президентът и трима членове, всички от различни националности. Мандатът на ръководството е 2 години с право за преизбиране, но след този срок трябва да се оттеглят поне за 2 години. Общото събрание на Съюза /АЕОАМ/ се провежда веднъж на 2 години в различни страни и е съпроводено с теоретична конференция, посветена на актуален проблем от съвременното развитие на музеите на открито.

Един от основните приноси на новосъздадения Съюз е актуализирането на определението за музеите на открито - „Под музеи на открито се разбират научно ръководени сбирки или такива под научно наблюдение, представящи цялостно поселищни, строителни, жилищни и стопански форми под открито небе“. За разлика от определението, прието през 1966 г., тук се набляга на цялостното представяне, т.е. на единството между архитектурните паметници и битовите предмети, без да има експониране на отделни елементи извън специализираната сбирка на музея.

Създаването на организационно звено за музеите на открито в Европа довежда до много по-оживени контакти между отделните музеи и по-активна научна работа. Всеки две години представители на водещите музеи на открито в Стария континент се събират, за да дискутират най-актуалните проблеми в музейната област. Например през 1976 г. в Стокхолм, на територията на първия в света музей на открито - Скансен, се обсъждат въпросите на образователната дейност в този род музеи.¹²

Опазването на паметниците е тема на конференцията, проведена в Уелс.¹³ Проблемите на комерсиализацията в музеите на открито и на консервацията се обсъждат през 1980 г. в Осло.¹⁴ През 1984 г. се разглеждат въпросите за техническите и индустриалните експозиции.¹⁵ Един от базисните проблеми на този тип музеи е за паметниците „in situ“, дискутиран по време на конференцията в Полша през 1986 г.¹⁶ На следващата конференция се проявява определен интерес към връзките с туризма.¹⁷

Бързото развитие на музеите на открито в Европа налага ново теоретично преосмисляне на основните постановки при изграждането на този тип музеи. За тази цел, през 1982 г., се създава работна група, която да актуализира основно Декларацията на ИКОМ за музеите на открито от 1957 г. На проведената през юли 1983 г. Генерална асамблея на ИКОМ в Лондон се разглеждат и приемат новите „Основни положения за устройството и работата на музеите на открито“, добили популярност като Декларация на ИКОМ от Лондон (приета на 1 август 1983 г.).

Целта на „Основните положения“ е да окажат помощ и да предложат варианти за създаване и работа на музеи на открито, особено в райони, в които съществува желание да бъдат основани нови или където такива музеи започват да се развиват. ЮНЕСКО подкрепя тяхното създаване и извън пределите на Европа. В останалите части на света едва тогава започва учредяването на музеи на открито, а там има също прекрасни условия за развитието на тези толкова атрактивни музеи.

В „Общите положения“ се дава ново, прецизирано определение: „Музеите на открито са сбирки - научно планирани и научно ръководени или подлежащи на научно наблюдение, отразяващи цялостно поселищни, строителни, жилищни и стопански форми под открито небе в обявена за музейна територия местност.“ Новото е, че музеите на открито ще се изграждат върху терени, утвърдени предварително като музейни територии.

Музеите на открито далеч надхвърлят простото онагледяване на експонати - образци и експозиционни комплекси и издигат своите функции до синтез и анализ на основни културни форми. Като прилагат метода за „цялостното отразяване“, те се стремят правдиво да представят функционалната връзка на обектите и разположението им в пространството на тогавашното стопанство, да ги експонират в естествената им културна среда. Това се отнася както за подреждането на сградите в музея една спрямо друга и заобикалящата ги среда, така и за вътрешната уредба с елементи от битовия интериор и предмети, свързани със земеделския труд или занаят.

При изграждането на нови музеи на открито те трябва категорично да се разграничават от зрелищни форми, превръщащи музеите в увеселителни паркове. Необходимо е да се постави рязка граница между комерсиално експлоатираните „паркове за свободното време“ и музеите на открито. Недопустимо е подобни развлекателни места да се ползват от научния престиж на съществуващите музеи и по такъв начин да ги обезценяват. Атрактивността на музеите на открито се свежда до автентично представяне на занаяти и механизми от доиндустриалния период, задвижвани с различна енергия.

Под музеи на открито се разбират единствено културно-исторически музеи под открито небе. Действащите музеи на открито са преобладаващо етнографски музеи, в които се представят главно традиционни форми на селската култура. По-редки са случаите, представящи градски форми на народната култура, като „Етъра“ край Габрово. Съществуват и специализирани музеи на открито, посветени на исторически форми на транспорт и съобщения, минни и промишлени производства и др.

Археологическите музеи на открито, където се представят паметници, свидетелстващи за праисторически, антични и средновековни култури, включително и в реконструиран вид, могат да бъдат признати за музеи на открито само в *изключителни случаи*.

Музеите на открито са алтернатива за опазване и съхраняване на паметниците на културата, но това не означава, че те трябва да поемат изцяло отговорността за защитата на паметниците на културата. Музеите на открито не са архитектурни, а още по-малко - археологически резервати!

За най-точно и последователно осъществяване на своята главна роля, музеите на открито развиват и своя конкретна научноизследователска работа. Тя включва: датиране на паметниците, документирането им, определяне на необходимите консервационно-реставрационни дейности. Друга важна част от научната работа е насочена към създаването на експозициите. На първо място е необходимо да се разработи научнообоснована концепция за разположението на архитектурните паметници, а след това - да се синхронизира интериора с екстериора. Експозициите трябва да показват естествената среда на представяната историческа епоха, а вътрешната уредба на къщите - да пресъздава идилията на патриархалния живот, скрит от външния свят.

За да се постигне всичко това, е необходима задълбочена научноизследователска работа в областта на стопанската и културната история, етнографията и фолклора. От друга страна се провеждат и задълбочени краеведски изследвания, за да се открият специфичните особености в традиционния бит и култура при създаването на краеведски музеи на открито. Независимо че огромната част от експозициите представят материалната част от традиционния бит, необходимо е изследване и на духовния живот, социалното поведение, обществения ред, вярвания, обичаи, традиционно право, художествено творчество и т.н. Изследването на духовните и обществените явления в културната сфера е важно, защото те са подложени на бърза забора, а музеите от този тип имат за задача да съхраняват традиционния бит и култура и да противостоят на евентуално превратно тълкуване на народния дух.

Научните изследвания в музеите на открито следват и традиционните задачи, подобно на останалите музеи, при комплектуването, документирането и съхраняването на музейните фондове. По този начин се създават богати и научно подбрани музейни сбирки. Те дават възможност при различни поводи от фондовете на музея да се подготвят временни, тематични, гостуващи и др. експозиции.

Научноизследователската работа в този тип музеи е насочена главно към изучаването на архитектурните паметници, тъй като, освен всичко друго, те трябва и да бъдат преместени в музейната среда. Когато паметникът остава експониран in situ, не е необходимо да се изследва цялостното състояние на конструкцията и т.н. Важна роля играе и научноизследователската работа за правилното експониране на различни пренесени сгради около архитектурно ядро, запазено на мястото на своето създаване. Тогава е необходимо много точно датиране на пренесените сгради, уточняване на техните функции в отминалата епоха и възможността им да се допълват със сградите, заварени на терена. Когато всички сгради се пренасят и експонират в паркова среда, се налага научно разработване на тематико-експозиционен план, при който да се отчитат много точно специфичните архитектурни белези на постройките и тяхното съчетаване в експозицията.

Демонтажът, пренасянето и новият монтаж на сградите в музейна паркова среда се извършва от специализирани музейни организации с натрупан опит в тази дейност. При възстановяването на сградата се използва подробната документация, създадена

преди демонтирането на архитектурния паметник. Документацията трябва да описва и заобикалящата архитектурна среда, да предава точно пространствените пропорции, отразяващи функционалната зависимост на сградите. Преди разглобяването на сградата, наред с архитектурното и конструктивното заснемане, е необходимо да се документира точно и обзавеждането на отделните помещения. Когато сградата е построена не само от дърво, е нужно точно описание на различните слоеве мазилка, на другите видове облицовки и т.н. Зиданите печки и различните видове камини, които не могат да бъдат пренесени, се възстановяват по строга документация и изцяло при спазване на традиционните методи за изграждане. Всички видове документи, свързани с пренасянето на архитектурните паметници, като архитектурни планове, технически скици, рисунки, снимки, документални и видеофилми, се съхраняват в научния архив на музея на открито. Те са документална база за бъдещи научни изследвания.

Възстановяването на сградата в музейна среда е отговорен технически, но и музеен проблем. На първо място стои въпросът за ситуирането на сградата в музейното пространство. Експонатът трябва да бъде в максимално близка историческа и природна среда, подобна на тази, в която е създаден.

Теренът за изграждане на музей на открито трябва да бъде съобразен с природните особености на дадения етнографски район или да бъде типичен за страната, чиито архитектурни паметници се представят в национален музей на открито. Всичко това важи за терена, за морфологията на ландшафта, за естествената растителност и др. Особено важно е музеят на открито да е край естествен водоизточник, река, езеро или изкуствен водоем. Те са необходими за задвижване на различни технически средства от вода. Много лошо впечатление правят воденици, задвижвани с изпомпвана вода (музеят на открито „Клеинпласие“ в Република Южна Африка).

Правилното избиране на терена за построяването на музей на открито е от изключителна важност, защото той ще предостави максимално добрата възможност да се експонират сградите в близка до автентичната им среда на изграждане в първоначалния вид. Хармонията между архитектура и природа е дълбоко залегнала в традиционното строителство във всяка страна. Народните майстори са използвали максимално природните дадености, за да могат да построят жилищата съобразно климатичните условия и да предпазят живеещите в тях от студ и жегата. Природната среда трябва да се вписва в музея на открито и да се превърне в елемент от цялостната експозиция. Наред със своята красота, природната даденост на терена трябва да осигурява възможност и за различни видове селскостопански дейности, като сеитба на типични зърнени култури, зеленчуци, овошки, лозови насаждения и др., създаващи неповторима автентична атмосфера в музея. Отглеждането на различни видове домашни животни оживява музейната среда. За всичко това е необходимо да се извърши прецизен подбор на терена за изграждане на музея на открито. Той трябва да бъде отдалечен от съвременните форми на комуникации - магистрали, железопътни линии, далекопроводи с високо напрежение, а също не и от авиокоридори. С други думи, музеят на открито трябва да бъде защитен акустично и екологично от агресията на модерния свят.

При възстановителните работи на архитектурния паметник се извършва реставриране на увредените елементи и консервиране на застрашените от гниене и други вредни процеси части от сградата. При новото изграждане единствените допустими компромиси са свързани със сигурността на сградата и посетителите, като защита от гръмотевици, от пожар и др. Тези изменения трябва да останат незабележими за посетителя, а при строежа - да се нанесат в техническата документация.

Заместването на оригиналите, при глинени подове, кирпичен пълнеж на паянтови сгради, тръстикови покриви и др., се извършва при спазване на традиционните строителни технологии и с оригинални източници на съответния материал. Например в голяма част от африканските страни покривите се изработват от определени сортове дълги треви, които се добиват и преработват специално за тази цел. Вътрешността на такива традиционни жилища се измазва с глина и рисува със специфични техники и отразява сцени от ежедневието на жителите им. Всичко това се изработва днес в музейна среда, без да се пренасят колибите от първоначалното им място на създаване, тъй като са изградени от нетрайни материали - глина, пръти и трева. Възстановителните или по-точно строителните работи в музея се извършват от народни майстори, всепризнати и уважавани като пазители на строителните традиции.

По повод на подобен вид сгради в документите, регламентиращи традиционните строителни технологии при изграждането на музеите на открито, се отбелязва, че единствено сградите от нетрайни материали могат да се изградят при максимално доближаване до оригиналите им. Копия на сгради и други обекти не могат да бъдат експонирани в музеите на открито.

В световната практика има установени три модела за изграждане на музеи на открито. Първият, въз основа на който е изграден прочутият „Скансен“ в Швеция, е най-широко разпространен. Той се смята за „класически“, тъй като е свързан с идеите на Карл фон Бонщетен и Артур Хазелиус за пренасяне на архитектурния паметник в музейна среда. В Скансен, а след това и в неговите последователи, най-напред в Скандинавските страни, в паркова обстановка се възстановяват оригинални сгради-архитектурни паметници, които предварително са заснети, изготвени са съответните технически документации, след демонтирането е проведено реставриране и консервиране на увредените елементи и едва тогава сградата се възстановява на новото място в музея, като се внимава стриктно градежът да съответства точно на оригинала. За тази цел служи и номерирането на елементите, за да се избегне неточност при монтирането на еднакви елементи. Този начин на демонтиране, пренасяне и изграждане на архитектурни паметници върху ново място е много удобен, когато основният строителен материал е дърво. Знаем, че както в Скандинавските страни, така и в Русия, Беларус, Украйна, Прибалтийските държави и в Централна Европа до Карпатите като основен строителен материал в народната архитектура традиционно се използва дървото. Ето защо лекотата при демонтирането на даден архитектурен паметник, та бил той и църква, дава възможност за сравнително бързо пренасяне и експониране на сградите в музейна среда.

/снимка с номерирани греди на дървена сграда/

Вторият метод за създаване на музеи на открито се състои в реставрирането и консервирането на архитектурните паметници на самото място, където са създадени, в автентичната им архитектурна и урбанизационна среда, или както той е добил известност в музеологията - *in situ* /на място/. Тъй като в много малко страни са запазени цели селища с непроменен архитектурен облик, този метод е по-рядко или частично прилаган. Пример за музей на открито, създаден *in situ* за селски район, е Крегниш на остров Мен, а за градско-занаятчийски - Турку във Финландия.

Третият метод представлява реконструиране на архитектурните паметници. Той се прилага само тогава, когато е невъзможно да бъде демонтирана сградата или е била унищожена, но за нея са запазени точни и подробни технически данни - архитектурен план, снимки на фасадите ѝ, правени са предварителни научни изследвания и др. Този метод е много труден за реализиране, тъй като изискванията на ИКОМ за автентичност на архитектурните паметници са много високи и не винаги реконструираните сгради се признават за музейни архитектурни паметници.

Реконструирането е основен метод за създаване на музеи на открито, представящи традиционни жилища на номадски народи, пастири, рибари, дървари, африкански и други народи, използващи пръти, слама и треви за построяване на своите временни и постоянни жилища. Типични примери за такива музеи са музеите в Бугац, който представя пастирски колиби, построени от камъш; в Схондор -

показващ колибите на събирачите на торф покрити с чимове; музеят „Ндебеле“ в Южна Африка, музеят-село в Танзания и др.

Както виждаме и трите метода за създаване на музеи на открито имат своите предимства и недостатъци. Първият от тях, както посочихме, намира широко приложение в райони с традиционна архитектура, свързана с дървото като основен строителен материал. Ето защо и по-големият брой от музеите на открито е съсредоточен в тези страни. Колкото по на юг в Европа се придвижваме, толкова броят на музеите на открито намалява, независимо че тези страни са с по-силно развит туризъм. Следователно един от основните проблеми за изграждането на подобен тип музеи на първо място е свързан с материала и конструкцията на сградите, с това дали те могат да бъдат лесно демонтирани и точно възстановени. За това говори и един от най-големите експонати в Скансен - Първа шведска банка, която е демонтирана и експонирана сега в музея, като в нея се извършват банкови услуги на милионите посетители. Всичко това е станало възможно, защото за оригиналното ѝ строителство са използвани предимно огромни чамови греди, а не гранит и тухли, както биха предпочели примерно в Лондон.

Лесното демонтиране и пренасяне на сградите чрез този метод води и до едно негативно явление - откъсването на архитектурния паметник от неговата естествена архитектурна среда. В музея на открито архитектурно-историческият паметник е експониран в изкуствена паркова среда и посетителят възприема единствено архитектурните достойнства на една отделна сграда. След като е експонирана по този начин, колкото и красива да е, тя не може да пренесе атмосферата на времето, в което е създадена, както и да ни даде представа за архитектурния ансамбъл, в който е носила своята индивидуалност и същевременно е допринасяла за хармонията на тогавашната урбанизационна структура. Ето защо, макар и запазвайки изцяло автентичността си, сградата се превръща в един от многото експонати в музея.

При втория метод, както посочихме, много трудно се намират запазени селища, подлежащи на реставриране и консервиране, и от там - на превръщане изцяло в музеи на открито. При третия метод основните проблеми са свързани с издирването на точни архитектурни и технически данни за унищожените архитектурни паметници, които по този метод ще бъдат възстановени.

Като имаме предвид предимствата и недостатъците на всеки един от разглежданите методи, в настоящата монография, по-късно ще посочим конкретно кой метод е използван във всеки представен тук музей на открито. Ще се спрем и на липсата на традиции и опит в тази насока на музейното дело в България, като разгледаме проблемите, които срещат строителите на първия музей на открито у нас.

Пренасянето, експонирането *in situ* и реконструирането на архитектурните паметници в музеите на открито е скъпо струващ процес. За да бъде музеят максимално атрактивен и привлекателен за посетителите, трябва да има ясно обособен профил и тематично представяне на паметниците и музейните предмети. Различните музеи на открито, особено в една държава, следва да имат различна тематична насоченост. Необходимо е всеки музей да обособи своята индивидуалност, за да може да решава и специфични експозиционни задачи.

Музейните експозиции изживяват еволюция от представянето на разнообразни архитектурни образци в паркова среда (в края на XIX и началото на XX век) към архитектурни групи от различни сгради и съоръжения от една фолклорна област (през втората половина на XX век). Съчетаването на сградите в архитектурен комплекс и композирането им съобразно с околната среда трябва максимално да съответства на дадената историческа епоха и традиционния бит.

Експонирането на архитектурните паметници в музейната среда трябва да се извършва така, както те са били строени, в архитектурни комплекси с други помощни и стопански сгради, улици, площади, ливади, потоци и градини. Необходимо е да се постига автентичната инфраструктура на селото, с местата за обществени контакти - църква, училище, централен площад (мегдан), кръчми, механи, магазини, занаятчийски работилници (чаршия), мелници (водни и вятърни) и др.

Планирането на нов музей на открито трябва да предвижда и възможности за по-нататъшно развитие. Много често с времето се налагат нови идеи, особено в областта на оживяването на музеите на открито. За тази цел се отглеждат и традиционни домашни животни, характерни не само за дадената страна, но точно за този регион. Това е възможно при сътрудничество със съответните научноизследователски институти, занимаващи се със селекцията на местни породи животни и отглеждащи традиционните селскостопански култури. Селекцията на стари сортове посеви може да се приеме като част от оживяването на музея. Включването на тези нови естествени екосистеми в рамките на музеите на открито е част от превръщането им в богати паркове с традиционни представители на флората и фауната на страната или региона.

Сградите за персонала, за научноизследователската работа, лабораториите, техническите служби и другите поддържащи звена трябва да се изграждат в тясна връзка с останалите архитектурни паметници в музея. Много добър пример за разрешаването на този важен музейен проблем е административната сграда на българския музей на открито „Етьр“, където е използван реконструираният Кръстник Колчов хан от Габрово.

Както при всички останали музеи, и тук е необходимо да се изгради надеждна противопожарна и охранителна система. Те трябва да се впишат в интериора на сградите и да са невидими за обикновения посетител.

Работата с музейната публика е един от приоритетите за всеки музей. Независимо от това, че музеите на открито са твърде привлекателни за широк кръг посетители, трябва да се изследват техните интереси и да се вземат под внимание при обновяването и оживяването на музейните експозиции. Тъй като повечето музеи на открито разполагат с твърде ограничени възможности за актуализиране на своите постоянни експозиции, те провеждат много етнографски и фолклорни празници, свързани с традиционния народен календар, с които се привлича постоянната и нова публика. Провеждането на ежегодни пролетни, летни и есенни празници, а в някои музеи - и зимни, създава една постоянна атмосфера, привличаща съвременните граждани с отношение към традиционния бит и култура. Що се отнася до чуждестранните посетители, те са силно впечатлени от местния фолклор и бит.

За богатите възможности за разнообразни изяви на един утвърдил се музей на открито можем да съдим от програмата на Етнографския музей на открито „Етьр“ край Габрово за 1999 г. Както се вижда от нея, в музея на открито се акцентира на три основни дейности. Първата е свързана с празничната обредност според традиционния народен календар - отбелязване на основните български празници чрез съответните фолклорни изпълнения. Втората е насочена към чисто музейните дейности - временни изложби на други музеи в „Етьра“ и едномесечно гостуване на експозиция от „Етьра“ в Сибиу - Румъния. На трето място е научната дейност на музея, на която са посветени три големи теоретични конференции, най-важната през 1999 г. е посветена на 35-годишнината на музея. Богатството на програмата за 1999 г. показва, че Етнографският музей на открито „Етьр“ има завоювано свое място не само в културния живот на Габрово, но и в страната, а в известна степен - и зад граница. През 1998 г. в музея гостува делегация на Европейската асоциация на музеите на открито, начело с нейния президент. Отзивите на гостите за дейността на музея са много насърчителни за всички музейни работници.

Най-активната част от музейната публика в този тип музеи са децата. За тях се подготвят специални образователни програми. Те се включват с голяма радост при отглеждането на домашните животни, изучават някои умения от различните видове занаяти, участват във фолклорните празници и много други прояви. В „Етъра“ се организират редица изложби от детски рисунки, сурвачки, мартеници и др.

Динамиката на нашето съвремие ни отчуждава от историческите ни корени. Затова е необходимо да се акцентира на образователната дейност в музеите на открито. Единствено тук може да се осъществи онова емоционално въздействие на музея, което в автентичната атмосфера на отминалото време да пресъздаде стария тип социални контакти и отношения, онази целесъобразност на традиционния трудов процес, природосъобразния начин на живот и т.н.

В помощ на образователната работа на музеите на открито се прилагат различни технически средства и други материали за онагледяване на експозициите. Освен оригиналните музейни предмети се използват и репродукции, макети, диорами, графични изображения, фотоси, документални филми, видеопрограми, диапозитиви и др. На посетителите се предлага и богата гама печатни материали - подробни пътеводители, планове за разположението на отделните музейни обекти, брошури, листовки, пощенски картички, албуми и др., включително и монографични изследвания, посветени на архитектурните и други паметници, етнографски и фолклорни изследвания и мн. др.

Демонстрациите на музейни възстановки на елементи от сезонни полски работи или занаятчийски дейности са част от образователната програма на музея. Специфичният образователен потенциал на музеите на открито се базира на достоверното и нагледно представяне на различни аспекти от човешката дейност - трудовото ежедневие, празничната обредност, художественото творчество в най-широк смисъл, духовния живот и т.н. Така музеите на открито се превръщат в извънучилищни центрове за образование не само в исторически аспект, а и в смисъл на духовни и културни потребности. За тази цел музеите на открито трябва да разполагат с подготвени кадри - музейни педагози. Те трябва да бъдат в непрекъснат контакт с училищата от района. Да разработват образователни програми и тестове за различните възрастови групи ученици. Могат да се прилагат разнообразни образователни форми: експерименти в отделните традиционни дейности, игри с макети и др. Практиката доказва, че регионалните музеи на открито са центрове за национално самоосъзнаване. Този ефект на национална идентичност може да се проектира и в ежедневието чрез експертното участие на музейните специалисти при архитектурното оформяне на съвременната градската среда в национален стил.

Музеите на открито са важна част от зоните за отдих в различните страни. Рекреативните функции на този тип музеи са толкова големи, колкото повече отговарят на потребностите на посетителя за отмора. Изолирането на музейната среда от промишления шум и замърсявания, вписването ѝ в заобикалящата я природа създава отлични екологични условия за почивка. Разнообразните развлечения, които се предлагат в самия музей, допринасят за активния отдих на посетителите.

Музеите на открито са „история в съвременността“. Цялостният начин на експониране тук допринася за по-непосредствено възприемане на историческия процес. Трябва да се подчертае, че създаденият материален образ не е идентичен с историческата реалност, още по-малко - с духа на историческата епоха, който не подлежи на материализиране. Това става защото съоръженията на инфраструктурата, обслужването на посетителите и мерките за сигурност не позволяват да се представи едно селище в действителните му мащаби и функции в отминалата историческа епоха. Интериорът на сградите е изпълнен с оригинални музейни предмети, но не винаги се постига пълно, до най-големите подробности, обзавеждане. Не трябва да се забравя, че музеите на открито са изкуствено създадени изображения на отминала историческа реалност, където времето и пространството са „събрани“ в малките граници на музея.

За да бъдат исторически достоверни различните оживени трудови процеси, селскостопански и занаятчийски дейности, фолклорните празници и музейните възстановки, е необходимо те да се провеждат при строго спазване на традиционните технологии и обредност, документираны на терена и научно изследвани. Музейната публика трябва предварително да се информира за съответната демонстрация, като се изтъкне как в действителност тя се е осъществявала в миналото и какво сега не може да бъде изпълнено, както преди. За всеки отделен случай музейните уредници трябва да представят различията между историческата и музейната реалност. Необходимо е музейните ръководства да балансират в своите програми атрактивните прояви, за да не превръщат музеите на открито в увеселителни паркове. Фолклорните програми имат своето място при онагледяване на определени традиционни празници. Чрез тях се възстановяват дадени обреди, съпътствани с традиционни песни и танци. Самоцелни фолклорни програми не са нужни в музеите на открито. Тук е необходимо да се оживява само традиционният бит и духовната култура на дадения народ.

В музеологията не е изградена обща класификация на музеите на открито. Различните изследователи предлагат свои виждания по този дискуссионен въпрос.

Безспорният авторитет в областта на музеите на открито, Аделхарт Ципелиус, ги класифицира в три основни групи:

I. Според областта, от която произхождат и са събрани архитектурните паметници:

1) централни музеи на открито - те са сборно място за архитектурни паметници от територията на цялата страна. Примери: Скансен, Бюгдьо - Осло, Люнбю, Сеурасари, Арнем, Щюбинг, Букурещ.

2) регионални - обхващат територията на провинция, област, федерална провинция, воеводство, окръг и т.н.

3) местни (локални) - „музеи - селски къщи“ и „музейни дворове“ - най-често срещани в Швеция (над хиляда местни музея), в Норвегия (над 300) и във Финландия (над 200).

II. Според „принципите на изграждане“:

1) музеи на открито със запазени архитектурни паметници *in situ*;

2) музеи на открито с пренесени архитектурни паметници;

3) музеи на открито с реконструирани архитектурни паметници.

III. Според принципите на представяне:

1) „музей-парк“;

2) „музей-село“.

Музеите - паркове са първоначалният модел на музеите на открито, в които се пренасят представителни архитектурни образци, но липсва ансамбловото им експониране. При музеите - село се създава представа за цялостното застрояване на типично село от даден етнографски регион или от цялата страна при по-малките държави.

Този модел на класификация се възприема изцяло или отчасти от други специалисти в областта на музеите на открито. Например в една от класификациите се приема за основа произходът на архитектурните паметници и на тази база музеите на открито се подразделят на: национални, регионални, на специфични места и тематични.

В националните музеи на открито се представят архитектурни образци от територията на цялата страна. Пример за такъв музей е

Скансен - първият музей на открито, в който са включени разнообразни и типични архитектурни паметници от цяла Швеция. В регионалните се експонират жилища и стопански сгради от един етнографски регион. Типичен пример за този вид е музеят в Лилехамер - представящ архитектурата на Северна Норвегия. Музеите на открито се създават и на специфични места, когато имат изключително значение за развитието на страната. Пример за такъв музей е „Big Hall“ (Голямата дупка) в Кимбърли (ЮАР), където са изкопани 2 722 кг диаманти и с това се поставя началото на технологичната революция в Южна Африка, довела до икономически просперитет на страната и целия регион. Тематичните музеи на открито са характерни за САЩ. Там се разкриват характерни страни от бита и живота през отминалите векове. Пример за такъв музей е „Мистичното морско пристанище“ в САЩ. Към тематичните музеи можем да отнесем и специализираните музеи на открито, като Музея за винарство и лозарство в Радом - Полша, Музея за народна техника в Сибиу - Румъния и др.

Друга класификация на музеите на открито се предлага от българския музеолог Игнат Минков. Той развива идеята на А.Ципелиус за два основни типа: „паркове-музеи“ и „села-музеи“. В първите, архитектурните паметници се разполагат в паркова среда, независимо един от друг. По такъв начин всеки експонат представя спецификата на архитектурните форми от даден етнографски регион. Предимствата на този тип музеи е, че на едно място, в паркова среда, могат да се експонират архитектурни паметници от територията на цялата страна, затова те се наричат национални музеи на открито. Вторият тип, „села-музеи“, дават възможност при изграждането им да се оформят архитектурни комплекси, близки до реалното застрояване в дадено село през отминалите векове. Така на посетителите се дава по-пълна представа не само за жилищните и стопанските сгради от един комплекс, но и за улиците, обществените сгради - училища, църкви и т.н., оформящи архитектурните ансамбли в миналото. Този начин за изграждане на музеите на открито е близък до едно от основните изисквания за цялостно представяне на селищни, жилищни и стопански форми под открито небе.

Една от най-подробните класификации на музеите на открито се предлага от полския музеолог И.Чайковски:

I. Видове музеи на открито:

A. Общотематични:

1. Показващи културата в селата,
2. Показващи културата в градовете и на отделни места,
3. Показващи културата в селата и градските райони;

B. Специализирани:

1. Селски занаяти и техники,
2. Градски занаяти и технически средства,
3. Техническа култура:
 - а) ранни промишлени форми,
 - б) съвременни промишлени форми;
4. По отделни стопански дейности - пастирство, животновъдство, риболов, пчеларство, зеленчукопроизводство, овощарство и т.н.
5. С археологически или смесени археологическо-етнографски експонати.

II. Типове музеи:

A. Според материалите и начина им на експониране:

1. Музеи-село (вид село или парк),
2. Музеи-градове и места,
3. Музеи, имащи селски и градски сектор,
4. Селски и градски музеи „in situ“, в това число и екомузеи,
5. Археологически и археологическо-етнографски музеи.

B. Музеи от типа „скансен“:

1. Архитектурни музеи или музеи на строителството,
2. Строителни резервати: селски, градски, занаятчийски, промишлени.

V. Според географско-етнографските или административните признаци:

1. Централни музеи, в това число национални,
2. Надрегионални музеи,
3. Регионални музеи,
4. Местни музеи.

В съответствие със заеманата площ, музеите на открито се разделят на:

1. Много малки - до 5 хектара /ха/,
2. Малки - до 15 ха,
3. Средни - до 30 ха,
4. Големи - до 50 ха,
5. Много големи - до 100 ха,
6. Огромни - над 100 ха.

Единствено в Декларацията на ИКОМ от 1 август 1983 г., приета в Лондон, се прави кратка систематизация на музеите на открито: централни, регионални и локални (местни). Централните музеи на открито представят няколко различни културни области. Те могат да обхващат всички етнографски райони на дадена държава или в случай, че територията на страната е много голяма, с много различни културни подобласти, да представят само една административна провинция или щат.

Регионалните музеи обхващат по принцип само една етнографска област и представят типични за региона архитектурни паметници и поминък. Съвременните административни граници не бива да се припокриват с района на експонираните паметници, тъй като не е възможно традиционните етнографски области днес да отговарят на новото териториално деление на дадена страна.

Локалните (местни) музеи на открито се създават обикновено на базата на архитектурни паметници или архитектурни ансамбли, запазени in situ. Често към запазените обекти се добавят пренесени архитектурни образци от района, за да може по-цялостно да се представи традиционната местна култура.

В хода на естественото си развитие музеите на открито получават и нови форми. Например Франция е родината на един нов тип музей - екомузет. Това е музей на „живата“ природа и история, съществуващ „in situ“, а неговите пазители са местните жители.18

Екомузеите се доближават по своите функции до музеи на открито, но не се отнасят към тях. Те възникват бързо във всички френскоговорящи страни и на първо място в Квебек - Канада. Първият екомузей в Португалия е създаден в Сейшала и се радва на голям интерес от страна на посетителите.

Второто нововъведение, наложено от Франция, което намери особено ревностни последователи в Америка, а оттам - в Япония и други азиатски страни, са тематичните исторически паркове. Те се отличават от традиционните музеи на открито по използването на многобройни средства за комуникации, сложни форми на маркетинга и рекламата с цел да се получат високи печалби и т.н. Особен успех тематичните паркове имат в САЩ, тъй като там те са включени в туристическата индустрия. За да се постигнат високи икономически резултати, американците влагат големи инвестиции в широка рекламна дейност, планират и организират пътувания на туристите, полагат големи усилия за въвличане на посетителя в атмосферата на парка, за да го превърнат в активен участник при различните експерименти, демонстрации и атракции.

Каквато и форма да възприемат, музеите на открито си остават като цяло етнографски музеи. Българският музей на открито „Етър“ не случайно дълги години носи „неевропейското“ име архитектурно-етнографски комплекс. Макар и методически неправилно, то съвсем точно отразяваше двата основни експозиционни акцента на всеки музей на открито - архитектурния и етнографския.

Известно е, че повечето музеи на открито в света са от т.нар. тип „село“, т.е. в тях са представени архитектурни образци от традиционния тип селски жилища, строени главно през XVII-XIX век, тъй като по-стари не са запазени. Характерното за всички музеи на открито от този вид е, че в музейните комплекси се включват най-разнообразни паметници на традиционната жилищна архитектура - те се подбират така, че дават пълна представа за използваните различни строителни техники, материали, планове, покривни конструкции и т.н.

Всеки музей на открито има своя „визитна картичка“ - сграда, която по своите архитектурни и художествени качества далеч изпреварва всички останали експонати в музея. Така например в музея на открито в Баленберг - Швейцария е представена една от най-красивите жилищни сгради, строени някога в Алпите. Нейната главна фасада е „раздвижена“ от 27 прозореца и огромна тераса на третия етаж. Двускатният покрив, който се извисява високо над трите жилищни етажа, се спуска стръмно до първия етаж. Терасата на третия етаж е оформена със сводест дървен покрив, който омекотява строгите триъгълни рамки на стръмния покрив. Редуването на правоъгълни прозорци с квадратни дървени решетки и елипсовидни прозорци придават допълнителна ажурност на фасадата. Дърворезбованата централна колона на терасата се извисява над богато орнаментирания парапет. На първите два етажа има по 11 прозореца. Всеки допълнителен елемент към тях - красивите завеси, алените цветя по прозорците на приземния етаж, говори за домашен уют. Цветната и зеленчуковата градина пред къщата внасят допълнителна хармония към архитектурата на дома и заобикалящата го природа.

/снимка на къщата от Баленберг/

Подобен експозиционен акцент е използван и в Етнографския музей на открито „Етър“ - Габрово. В началото на занаятчийската чаршия е възстановена Саковата къща - един от архитектурните шедеври на възрожденско Габрово.

/снимка на Саковата къща - от картичка/

Символ на музея в Стюбинг, край Грац, е къщата от Горна Австрия.

/снимка от Стюбинг/

Наред с най-представителните като богатство на архитектурните форми жилищни сгради, в музеите на открито се представят задължително и най-елементарните, не претендиращи с нищо външно, обикновени жилища на най-бедните селяни. Например в музея на открито „Ополско село“, край Ополе - Южна Полша, в експозицията се редува къща на заможен селянин от с. Будковци с къщата на бедняк от с. Вихрува и дом на богат селянин от района на Ополе. Така е в Архитектурно-историческия резерват Боженци край Габрово: една от най-представителните къщи в селото - Парлапановата, е встрани от църквата и мегдана, обратното - една от най-старите и бедни къщи се намира точно срещу механата, на сред селото.

/снимки от Ополе и Боженци/

Сред най-внушителните архитектурни паметници във всеки музей на открито са църквите. Християнските храмове са в центъра на най-големите и красиви архитектурни комплекси на всяко селище.

/снимки на църкви от различни МО/

Втората важна страна от експозициите на музеите на открито е етнографската. Тя включва най-разнообразни елементи от традиционния бит. Както вече беше посочено, по-големият брой от архитектурните паметници представляват селски жилища и стопански сгради. Ето защо, тяхната вътрешна уредба е изцяло задължение на уредниците - етнографи. Комплектуването на музейни предмети, представящи традиционния селски бит през XVIII-XIX век за различните страни и региони, в които се създават музеи на открито, е трудна и продължителна музейна работа.

Всяко помещение на селското жилище трябва да бъде подредено само с използваните в дадената историческа епоха традиционни битови вещи. Те трябва да дават на съвременния посетител пълна представа за начина на живот в тези времена. Например в кухнята трябва да се експонират всички съдове, в които са били приготвяни традиционните ястия. Тук не трябва да липсват и най-дребните подробности от ежедневието, като се започне от дървените лъжици и се завърши с различните модели газени лампи, даващи светлина на хората векове наред. В основното помещение, в което се събират всички обитатели на жилището, край камината, се подреждат и най-изящните предмети на художественото творчество, включително семейният иконостас на източната стена.

/снимка на иконостас от музея на селото в Букурещ/

Обзавеждането на дом от XVIII-XIX век е отговорна задача пред музейните работници в музеите на открито. Необходимо е да бъде възстановен истинският интериор от дадената историческа епоха.

Освен жилищните сгради, в музеите на открито се експонират стопански и др. спомагателни постройки. В тях на съвременния посетител се представя пълен комплект от селскостопански инвентар, необходим при извършването на земеделски, овощарски, лозарски и други видове работа. Често, с цел „оживяване“ на експозиционните обекти, се отглеждат и традиционните за този регион домашни животни. В музеите на открито това се прави по традиционните методи, като се произвеждат и предлагат на посетителите типичните продукти от животински произход. Млякото се преработва в сирене (алпийската мандра в музея Баленберг - Швейцария) и кашкавал, вълната се преде, изплита или тъче на домашни станове (домашен стан в Сентендре, Етъра, Букурещ), а произведените традиционни продукти се предлагат на посетителите в музейния магазин или в механата. Често срещана практика е отделна селскостопанска ферма да бъде превърната в самостоятелен (локален) музей на открито.

/снимка на механа от МО/

/снимка на ферма - МО - САЩ/

Една от най-атраktivните части в музеите на открито са специално изградените амфитеатри, а другаде - просто обикновените площи или поляни, където се представят традиционни обичаи, обреди и празници от традиционния народен календар - Коледа, Трифон Зарезан, Цветница, Великден, Гергьовден, Еньовден и мн. др.; отбелязване деня на светец-покровител на занаяти - Никулден, Св.Спиридон и др. (Вж. Годишната програма за дейността на ЕМО „Етъра“)

/снимки от фолклорни празници в МО - сп. Музеум/

Проблемите, свързани с оживяването на музейните експозиции в музеите на открито, са сред най-актуалните и дискутираните от възникването на този тип музеи до днес. При осъществяването на своята идея А.Хазелиус набляга на контакта между посетителите и музейните работници, които са облечени в традиционните костюми от различните фолклорни области на Швеция и се занимават с ежедневните дейности във фермата или занаятчийската работилница. Присъствието на демонстратори на традиционни земеделски и занаятчийски дейности е задължително условие за всеки музей на открито. Отглеждането на домашни животни и използването им в експозиционните комплекси не бива да се превръща само в атракция, а точно да пресъздава селския бит, за да може съвременният музеен посетител да получи, по възможност, пълна представа за тяхното място в селското ежедневие.

Едни от най-интересните места в музеите на открито са точно там, където има демонстратор, т.е. където занаятчийски или друг процес е оживен. Сред най-атраktivните експонати във всички музеи на открито са механизмите, задвижвани с водна енергия. За съжаление не винаги те са приведени в действие, тъй като в много музеи липсва течеща вода и най-често експонираните воденици са само архитектурни паметници. Българският музей на открито „Етъра“ край Габрово е един пример за атраktivно експониране на поредица от технически експонати, задвижвани от водна енергия. Най-важното е, че тук е използвана оригиналната, запазена *in situ*, вадична система, действала на това място още през XVIII век. Покрай нея са подредени 10 народни технически паметници, задвижвани с водна сила. Те са обособени в специализиран музеен комплекс и представляват една от най-богатите сбирки от този род в Европа.

Най-добра възможност за оживяване на музеите на открито дават занаятчийските работилници, разположени в архитектурните комплекси. Тук пред музейните посетители се разкриват старите техники на производство на битови и други предмети. Пред очите на любознателните гости се изработват бижута, музикални инструменти, традиционни тъкани и т.н. Българският музей на открито „Етъра“ е сред водещите в тази насока. През различните периоди от неговото развитие се поддържат от 15 до 22 действащи експозиции.

В повечето музеи на открито най-често се оживяват домашните занаяти. В традиционните жилища, в подходяща обстановка, се демонстрират предене, плетене, тъкане и шиене. Приготвянето на типични за района ястия и напитки е широко разпространена практика в повечето музеи на открито. Те могат да се консумират от посетителите в типичните за миналото кръчми (пъбове), механи, гостилници и кафенетата. Така се създава зоната за отдих и развлечения, като една от най-интересните части от музейните експозиции.

Най-големи трудности за оживяването създават експозициите, посветени на традиционната духовна култура. За да може музейният посетител да се пренесе в отминалите исторически епохи, е необходимо да се запознае не само с материалната, но и с духовната култура на местното население. За да стане по-пълно това, самодейни фолклорни групи възстановяват обреди и обичаи на точно определен ден от традиционния календар. Създаването на „жива“ музейна експозиция на традиционната духовна култура е сложен и скъпо струващ процес. В повечето музеи на открито се практикува концертното представяне на елементи от традиционния фолклор.

РЕЗЕРВАТИ - МО

РЕЗЕРВАТИ - по Шмелев, В.Г. Музеи под откритом небом: очерки истории возникновения и развития. Киев, 1983, с. 74 и сл.

Терминът „резерват“ произхожда от латински - *reservatus* - запазен, съхранен, което позволява широката му употреба при означаването на охранявани територии, от малки участъци - до огромни масиви, природни и културни богатства, които се намират под закрила на държавата.

Особеностите на резерватите, като музеи на открито, е в това, че архитектурните паметници не са пренесени на неговата територия, а се съхраняват на мястото на тяхното създаване - *in situ*.

- Resolutions of International Council of Museums (ICOM), 1956. 4th General Conference and 5th General Assembly of ICOM, Geneva, Switzerland, 9 July 1956 /<http://www.icom.org/resolutions/>
- Zippelius, A. Handbuch der Europaischen Freilichtmuseen. Koeln, 1974, v. I., p. 31-38
- ICOM News, February 1958
- Ibid., p. 34
- Zippelius, A. Op. cit., p. 32
- Ibid., p. 35
- Ibid., p. 39
- Toit, H.E. The Philosophy and Theory of the Open Air Museum. The Open-Air Museums, Simposiom, held at the Southern African Museums Association, Conference, Piligrim's Rest, 1980, p., 7
- Zippelius, A. Op. cit., p. 14
- Ibid., p. 107
- AEOAM. Tagungsberichte 1966-1972. Koeln, p. 110
- Ibid., r 4, 5
- Ibid., r 1
- Venter, N. Kleinplasje - living open air museum. Worcester, 1998, p. 10-11
- Zippelius, A. Op. cit., p. 15
- Музеи на открито in situ се срещат рядко. В някои страни архитектурните ядра на стари селища са обявени за резервати. Както беше посочено, у нас цели селища са превърнати в архитектурно-исторически резервати.
- Zippelius, A. Op. cit., p. 92, 120
- Създаденият през 1929 г. за Световното изложение в Барселона „Пуебло Еспаньол“ не е признат от ИКОМ, защото построените там сгради не са автентични архитектурни паметници, реконструирани според изискванията на Световния съвет на музеите, а копия на традиционната испанска архитектура.
- Zippelius, A. Op. cit., p. 92, 120
- Museum, 1981, No 4
- The Ndebele. Cape Town, 1998
- Програма за дейността на Етнографския музей на открито „Етьр“ - Габрово през 1999 г.:
- март - отбелязване на Баба Марта с представяне на „Мартенска обредност“; Благовещение - палене на огньовете, Етнографска изложба - гостува Историческият музей в гр. Стара Загора;
 - април - Лазаровден и Цветница - лазарски песни и лазарско хоро в музея, „Кумичене“; Великден - откриване на детска художествена галерия;
 - май - Гергьовден - Национална етнографска среща, Фолклорен концерт на открито, Изложба „Медникарството - традиция и съвременност“ - гостува Историческият музей от гр. Хасково, честване на Международния ден на музеите на 18 май, Международен пленер на детската рисунка;
 - юни - Еньовден, Фолклорна програма на открито, Конкурси за Еньовденски венци и редки билки, изложба „Амулети и талисмани“ на д-р Ангел Гоев, Фолклорен театър на открито, Научна конференция „Билките в живота на българина“, концерт на фолклорната формация „Здравец“;
 - юли - Всичко за дървото - специализирана беседа за дървообработващите занаяти в музея, гостуване на изложба „35 години Етнографски музей на открито „Етьр“ в Сибиу - Румъния, представяне на състав за изворен фолклор от Габрово, музейни възстановки: „правене на брада“ и жетварски песни;
 - август - изложба от музея на открито Сибиу „Традиционна цивилизация на Карпатите“, „Горчиво кафе“ - концерт на формация „Старопаланинско ехо“, Голяма Богородица - фолклорна програма, музейни възстановки: „Грухане на жито“, приготвяне на качамак;
 - септември - отбелязване на 35 годишнината на Етнографския музей на открито „Етьр“ - Международен панаир на народните занаяти, фолклорна програма на открито, изложба „Етьра - от традицията към бъдещето“, представление на фолклорен театър на открито, научна конференция „Народна култура на балканджиите“, музейни възстановки: обработка на вълна;
 - октомври - Петковден - водосвет и курбан, инструментални изпълнения;
 - декември - Свети Спиридон - празник на Етьра (по програма), зимни обичаи и обреди (по програма).
- Czajkowski, J. Muzea na wolnym powietrzu w Europie. Rzeszow - Sanok, 1984, p. 20, 27
- Zippelius, A. Op. cit., p. 10-16
- Cronje, B. The Open Air Museums in practice. The Open-Air Museums, Simposiom, held at the Southern African Museums Association, Conference, Piligrim's Rest, 1980, p., 2
- Kimberley. The city that Sparkles. Kimberley, 1998, p. 4
- Минков, И. Етнографските музеи под открито небе и Националният етнографски парк-музей в София. В: Етнографски сборник „Етьр“, т. 2, Габрово, 1996, с. 36
- Czajkowski, J. Op. cit., p. 408
- Ibid.
- Вж. Станчева, А. Експониране на технически паметници в музеите открито и в Етьра. В: Етнографски сборник „Етьр“, т. 2, Габрово, 1996, с. 58 и сл.
- Колева, П. Архитектурно - етнографски комплекс „Етьр“ - състояние и място в съвременното общество. В: Етнографски сборник „Етьр“, т. 2, Габрово, 1996, с. 49
- Вж. Илиева, В. Представяне на бита и домашните занаяти в музеите на открито - развитие, специфики и съвременни тенденции. В: Етнографски сборник „Етьр“, т. 2, Габрово, 1996, с. 79 и сл.
- Вж. Гоев, А. Възможности за експониране на традиционната духовна култура в живите музеи от типа „под открито небе“. В: Етнографски сборник „Етьр“, т. 2, Габрово, 1996, с. 106 и сл.

3. Перспективи за развитие на музеите на открито.

В направения теоретически и исторически преглед на музеите на открито се стремим да покажем тенденциите при изграждането на този тип музеи и тяхната специфика в различните континенти. В Европа те запазват традиционното си развитие, а в Америка и в някои азиатски страни се забелязва видима промяна в първоначалната идея за експониране на различни оригинални архитектурни паметници с определена историческа стойност, като се набляга повече на атрактивната страна на експозициите в тематични паркове. Това ново развитие на музеите на открито хвърля мост и към тяхното бъдеще.

За да добием представа за евентуалното бъдеще на музеите на открито, трябва да проучим сегашните постижения на американските тематични паркове и да се запознаем с плановете на корпорацията „Волт Дисни“ за работата ѝ в областта на музеите.

Ако отхвърлим традиционните консервативни музеоложки „присъди“ към тематичните паркове и разгледаме обективно тяхната дейност, ще открием много обнадеждаващи за музейното дело тенденции. В резултат на разработваната сега в САЩ техника за комплексно планиране, маркетинг, комуникации и обслужване, за съчетаване на физическите ефекти с аудио- и видеоелементи, тематичните паркове още през това десетилетие ще променят из основи света на музеите.

Предвидимото бъдеще на музеите и в частност - на музеите на открито е в разширяването на техническите им възможности за атрактивност и тясното им обвързване с туризма. Според генералния план на „Дисни корпорейшън“ през следващите години ще се извърши активно движение на най-забележителните исторически паметници от водещите музеи в света и тяхното временно експониране в Европа и Америка. Тази корпорация се стреми в бъдеще да добие известност не само с Дисниленд и Мики Маус, но и с широката си дейност в областта на културата. Ето защо в централата ѝ в Бербанк вече е основан отдел за музеи.

Като първа проява в тази насока можем да посочим организираната голяма подвижна изложба от етнографски колекции и сбирки от произведения на африканското изкуство. Явно корпорацията „Дисни“ си поставя за цел не да създава музеи, а да използва богатите на уникални паметници колекции на традиционните музеи. От тях, чрез много добър професионален подбор на най-значителните паметници от няколко световно известни музея, създава ярка тематична колекция, която наема за определен период от време и експонира неколккратно на различни места и континенти. По такъв начин прави възможно събирането на най-широк кръг публика, която става съпричастна на такива исторически и културни паметници, каквито едва ли друг път ще има възможност да види експонирани в постоянните експозиции на традиционните музеи. Тази дейност изисква огромна организаторска работа, реклама, застраховки и най-много - средства, но тя е по силите на корпорацията като „Дисни“, която годишно продава 50 млн. входни билета за своите увеселителни паркове.

Първият европейски Дисниленд бе открит през 1992 г. в околностите на Париж. Изборът не е случаен, защото Франция заема водещо място в областта на музейното дело в света. Тук е седалището на ЮНЕСКО и на ИКОМ. В близките години ще бъдем свидетели на още по-активна политика и дейност от страна на „Дисни“ в тази насока, въвлечайки и Франция при осъществяването на грандиозните ѝ проекти.

Нова тенденция в развитието на музейното дело е практиката оригиналните паметници /световно известни уникали/ да бъдат приближавани /пренасяни/ до масовата публика в различни точки на света. Това е скъпо струващо начинание, което предстои да се развива. То не застрашава музейната дейност, а я развива с невиджани до сега мащаби и обхват на публиката.

Опасност за музейното дело, за неговата деформация, се крие в новопоявилите се „трето поколение“ паркове на „Дисни“. Типичен техен представител е Центърът „Епкота“ в Орландо - Флорида. В този парк, създаден специално за възрастни, се съчетават тематичният парк с научен характер - „Светът на бъдещото“ („Фючер уорлд“) с общокултурния тематичен парк „Светът на забавленията“ („Уорлд шоукейс“). Предвижда се да бъдат изградени над 50 национални павилиона, в които да бъдат изложени най-красивите образци от националната архитектура от дадена страна, като се създаде обща атмосфера. Чрез художествени филми да се представи съвременната култура, а за да може посетителят да се докосне до традиционната култура на дадения народ, артисти и изпълнители на фолклорни песни и танци да осъществяват това необходимо човешко общуване. В павилионите да има и ресторант с характерните за страната национални ястия и напитки, да се предлагат оригинални сувенири от страната-домакин.

Всички тези елементи на един национален павилион в тематичния парк „Светът на забавленията“ са напълно достатъчни, за да запознаят посетителя с богатствата на традиционната култура на даден народ. Нов елемент в тези павилиони, който е твърде спорен и опасен за музейното дело, е музеят с оригинални паметници, доставени от представената тук страна. Създателите на Центъра „Епкота“ разбират добре, че за да се задържи големия брой посетители е необходимо ежегодно да се извършва обновяване на експозицията с нови експонати, както и коренно да се изменя оформлението. Ето защо представители на „Дисни“ водят преговори с Лувъра, Британския музей, Ермитажа, Музея на цивилизацията в Канада и др., за да им се предоставят ежегодно за временно експониране в „Епкота“ най-ценните колекции или отделни световноизвестни уникали, както и правата за издаване на богато илюстрирани каталози за тези колекции.

Новите проекти на „Дисни“ ще рефлектират много силно върху традиционните музеи в САЩ и Канада, тъй като ще намалят значително посещаемостта им. Всеки среден американец или канадец ще предпочете две седмици на красивите плажове във Флорида, където ще посети експозициите със световните съкровища в „Епкота“ при положение, че ще му струва и по-евтино, отколкото една седмица в Торонто и Монреал, за да разгледа големите експозиции на националните музеи там.

Според социологическите проучвания североамериканците отделят 25 % от свободното си време за покупки и само 1 % - за туристически пътувания. Ето защо, другата перспектива за музеите е да се интегрират в големите търговски центрове. Такъв експеримент, и то успешен, има в Япония. Така чрез нова организация на музейното дело ще могат да се извлекат значителни доходи за финансирането и стабилизирането на музеите.

С подобна цел в Канада е построен огромен търговски център с площ 500 хил. кв. метра в Уест Едмонън Мол, на стойност повече от един милиард долара. Там се намира най-големият покрит атракционен парк в света. Той включва както реконструирани старинни улици, така и реставрирани и консервирани стари кораби. Предвижда се в него да бъдат включени и занаятчийски работилници, където различните майстори - занаятчии да произвеждат своята продукция пред посетителите и същевременно да им я продават. Както в останалите паркове на открито и тук се организират масови фолклорни празници.

Корпорацията „Дисни“ си е поставила за цел да изгради верига от гигантски търговски центрове в Северна Америка. Някои от тях вече са готови, а други са в строеж - в Минесота, Торонто и Монреал. Чрез осъществяването на този план ще бъдат обхванати милиони посетители.

Другата тенденция с голямо бъдеще е обратната на разгледаната до сега. Тя се стреми да доближи човека до паметника, който се намира „in situ“, заобиколен от съответната историческа и културна среда. Докато при първата тенденция големите съвременни

технически възможности осигуряват пренасянето на такива огромни уникални паметници, например от Египет в Америка, и те са достъпни за милиони обикновени американци, то същите технически средства дават възможност на туристите от различни краища на света, чрез все по-удобните и вече достъпни за по-широк кръг хора въздушни съобщения, да прелетят комфортно хиляди километри и да се запознаят на място с дадени цивилизации и техните паметници, съхранени и експонирани „in situ“.

Следователно втората тенденция в съвременното музейно дело е да се разширяват традиционните музеи чрез прилагане на аудиовизуална техника и нови методи, с цел експозициите да бъдат по-атрактивни и привлекателни за широка публика. Всичко това е пряко свързано с развитието на музеите на открито, тъй като те са най-привлекателни за чуждестранните туристи и дават прекрасна възможност на гостите да се запознаят с традиционната народна култура на дадена страна и същевременно да си отпочинат сред природата от дългото пътуване.

Кое ни дава основание да мислим, че музеите на открито имат голямо бъдеще в Европа? Първо, при съвременното икономическо развитие, особено на страните от Тихоокеанския басейн, се стига до много високо жизнено равнище. За жителите на тези бързо развиващи се нови индустриални страни Европа като цяло е едва ли не един „музей“, който желаят да разгледат. Специфичните исторически условия в развитието на европейските страни, независимо от двете опустошителни световни войни, са дали възможност да се съхранят огромен брой първостепенни исторически, архитектурни и културни паметници. Тяхното експониране в традиционните музеи и в музеите на открито привлича ежегодно милиони туристи от цял свят.

На второ място, краят на ХХ век се характеризира с непознати до сега обществени и исторически промени в Централна и Източна Европа и в страните от бившия Съветски съюз, същевременно започва и глобален преход към нов тип общество - информационното общество. Създаването му започва най-рано в Япония и постепенно обхваща и другите високо индустриализирани страни.

Според японския философ Масуд, постиндустриалният период в Япония след 1975 г. е резултат на тоталното навлизане на електрониката в бита на хората, благодарение на масовото производство на електронни изделия и на техните достъпни цени за широк кръг хора. По такъв начин японското общество се превръща в информационно, където в основата на всичко, дори на най-елементарните битови въпроси, лежи информацията, осъществявана по електронен път. Така информацията и опитът стават основно богатство, вместо производствения продукт.

Роберт Кели от университета в Британска Колумбия смята, че в информационното общество натрупаният опит и контролът над информацията осигуряват на хората многократно по-голям престиж, отколкото този от материалното богатство. По подобен начин реагират и посетителите на музеите. Те посещават много повече и многократно експозициите, организирани за добиване на голямо количество информация, за запознаване с „опита“ на древни и далечни цивилизации. Ако по-рано посетителите наблюдаваха с интерес уникални исторически или художествени паметници през витрините, то сега те се нуждаят от непосредствен контакт с тях. В резултат на това бързо нараства броят на музеите, предоставящи открити експозиции, осигуряващи свободен достъп до експонатите - това са предимно музеите на открито. За да могат посетителите да вземат участие в някои традиционни дейности или занаяти, на тях се предоставят копия на действителни инструменти.

Втората тенденция в съвременната музеология, целяща да приближи човека до историческите и културните паметници, съхранени „in situ“, се свързва тясно с културния туризъм. Наред със спортния туризъм, който въвлича хиляди посетители на олимпийските игри, на световни първенства, ралита и други спортни прояви, културният туризъм има и ще има все по-голямо бъдеще. При днешния масов туризъм се проявява отдавна вроден в човека стремеж към поклонничество към Светите места и желание да се докосне до истинските реликви. Да си припомним от кога датира поклонението на Божи гроб и колко кръстоносни похода е предизвикало освобождаването на Светите места, а да не говорим за хилядите поклонници в Мека и на други почитани от различните вероизповедания места, както и за многобройните храмове по света.

Съвременният цивилизован жител на планетата Земя, който разполага със среден и над него стандарт на живот, е готов да предприеме далечни пътувания, за да се запознае на място с автентичните исторически, архитектурни и културни паметници, които е виждал чрез телевизията, книги, албуми, енциклопедии и др. Стремежът на човека да получи непосредствена информация от паметника, съхранен „in situ“, е една от характерните особености на информационното общество. Наред със „седемте чудеса на света“, съвременните туристи все по-определено проявяват интерес към традиционния бит и културата на различни народи, а точно тук е мястото на музеите на открито. В тях, в непосредствен контакт с оригиналните образци на архитектурата, бита и културата на даден етнографски район или на отделна страна, туристите се запознават на живо и вникват в спецификата на тази традиционна култура.

Демократичните промени в източната част на Европа, както и премахването на изкуствените бариери между Изтока и Запада, гарантират настъпването на благодатно за туризма време в този район на света. Като се има предвид, че в Централна и Източна Европа се намира по-голямата част от музеите на открито, то и тяхната роля за развитието на културния и масовия туризъм в тези страни ще нараства.

Като цяло бъдещето на музеите на открито в световен мащаб е обнадеждаващо. То е свързано с развитието на туризма и с разширяване атрактивността и комерсиализацията на музейната дейност. Независимо от широкото настъпление на корпорацията „Уолт Дисни“ и в областта на музеите, Европа ще запази, макар и с малки изменения, консервативността си и традиционализма в устройването и представянето на своите музейни експозиции. Най-големи промени единствено могат да настъпят в музеите на открито и то в посока на по-големия контакт на посетителите с копия на паметници, инструменти и други съоръжения, използвани при демонстрациите. Атрактивността им ще привлича все повече деца и ученици, които в ранна възраст ще се запознават с традиционния бит и културата на собствената си държава. От друга страна, все по-широкият чуждестранен туристически поток, насочен към музеите на открито, ще допринесе за тяхното финансово стабилизиране и ще разкрие нови възможности за обогатяване и развитие на музеите на открито в Европа.

Музеите на открито приключват първото столетие от създаването си с много голям положителен баланс. Възникнали преди един век в Швеция, те постепенно се разпространяват в Европа и останалите континенти. Музеите на открито се утвърждават като една нова форма, нетрадиционна до края на ХІХ век, за експониране на отделни строителни паметници и цели архитектурни и селищни комплекси. С „оживяването“ на музеите се постига подходяща атрактивност за широк кръг туристи. С умерена комерсиализация и привличане на туристически потоци, както и с развитие по посока на тематичните паркове, пред музеите на открито се разкриват възможности за добро и успешно бъдеще като един от основните клонове на музейната дейност в световен мащаб.

Световните тенденции в развитието на музеите на открито имат, макар и незабележим, резонанс и в България. Първият и единствен за сега у нас музей на открито - Етнографския музей на открито „Етър“ навърши през 1999 г. своята 35-годишнина. За този не малък, но и не твърде дълъг период на съществуване, той доказа, че е един от най-атрактивните музеи у нас, а огромният туристически поток е

ярко свидетелство за интереса, проявен към него от страна на български и чуждестранни посетители. Същевременно музеят се обогатява с нови архитектурни обекти и експонати. Музейните работници натрупват богат опит, който споделят на поредица от теоретични конференции с колегите си от другите музеи. Поддържат се контакти с отделни чуждестранни музеи на открито, както и с Асоциацията на европейските музеи на открито. Независимо от трудностите на прехода, който изживява цялото българско общество, „Етърът“ се справя с тях и продължава да е сред най-атрактивните и посещавани музейни обекти в страната.

Б Е Л Е Ж К И

Museum, 1987, 155, p. 87

Ibid.

Museum, 1986, 149, p. 40

Ibid., p. 42

Museum, 1987, 155, p. 87

Ibid., p. 88

Ibid.

Ibid.

Глава втора

МУЗЕИ НА ОТКРИТО В БЪЛГАРИЯ

1. Традиции в областта на опазването на архитектурните паметници и проекти за създаване на музеи на открито в България.

Основната цел на всеки музей на открито е опазването и съхраняването на най-значимите архитектурни паметници в дадена страна или етнографски регион за поколенията. Традиционната народна архитектура се експонира в музеите на открито най-често в паркова среда. Почти изключение са архитектурните паметници или архитектурните комплекси, които са реставрирани, консервирани и експонирани *in situ*. В България, предвид на сложната ѝ историческа съдба, в много градове - центрове на възрожденската ни култура и просвета, се запазват до края на ХХ век архитектурни паметници или архитектурни ядра от XVIII-XIX век с ненадминати художествени стойности. Тяхното опазване има вече вековна история. Това създава богати традиции в областта на реставрирането и консервирането на архитектурни паметници, които са в основата на музеите на открито.

Българската възрожденска архитектура е част от недвижимите паметници и се опазва в обявените през различни периоди архитектурни и архитектурно-исторически резервати. Началото на този процес се полага още в периода между двете световни войни, когато в Списъка на народните старини се включват едни от най-забележителните архитектурни паметници от Възраждането, както и родните къщи на големите революционери и възрожденски дейци, като Т.Каблешков, Г.Бенковски, Л.Каравелов, Н.Рилски и др.

Недвижимите паметници са сред най-застрашените от увреждане културно-исторически ценности по нашите земи. Атмосферните процеси, човешката дейност, както и иманярството, са постоянна заплаха за тяхното съществуване. Колкото и да са впечатляващи движимите паметници, подредени в експозициите на националните и местните музеи, те не могат да въздействат така силно, както монументалните недвижими паметници, като Мадарският конник, крепостните стени на Плиска, Велики Преслав и Велико Търново, Рилският манастир, архитектурните ансамбли в Стария Пловдив, Копривщица, Боженци, Жеравна, Арбанаси и т.н. Недвижимият паметник има едно ненадминато предимство, той се намира „*in situ*“ - на мястото, където е създаден през дадена историческа епоха и неговото въздействие върху посетителите е внушително, те се чувстват потопени в историческото минало, присъствайки на това точно определено от историята място. Всеки движим паметник е откъснат от неговата естествена среда и е експониран в изкуствена, музейна среда. Затова той въздейства върху посетителя като действителна илюстрация на дадено историческо събитие, но не внушава присъствие в него.

Богатата културна история на земите ни е оставила ненадминати по красотата си и исторически ценни недвижими паметници от най-дълбока древност. В нашето проучване на българското законодателство, отнасящо се до защитата на недвижимите паметници, ще съсредоточим вниманието си върху нормативните актове, посветени на архитектурното ни наследство, в частност от нашето Възраждане, без да се спираме на археологическите паметници, които са обект на по-специфични законодателни актове.

Още при Временното Руско управление през 1878-1879 г. се полагат основите на бъдещата държавна организация за защита на паметниците в новоосвободена България. Голяма е заслугата на чешкия учен Константин Иречек, който като съветник и министър в Министерството на народното просвещение работи всеотдайно за опазване на богатото ни археологическо наследство.

Първият нормативен документ в тази насока е „Временни правила за Научни и Книжовни Предприятия“. В приетите през 1888 г. „Временни правила“ на държавата се поверява основната отговорност за опазването на старините по нашите земи. В чл. 1 от тях се посочва: „Всички неоткрити материали в старинни предмети, гдето и да се намерят, те принадлежат на държавата.“ Откритите „неподвижни старини“, както тогава са наричали недвижимите паметници, се поставят под надзора на местната власт и са притежание на правителството. Обстойно се разглежда въпросът за даване на разрешение за археологически разкопки, както и за откупуването на откритите старини. С цел да се пресече износът на паметници от страната, изрично се подчертава, че това може да става единствено с разрешение от Министерството на народното просвещение.

Във „Временните правила“ не е отделено място за опазване на архитектурните паметници от Възраждането, тъй като времето на тяхното възникване в сила не е толкова отдалечено от тази епоха (едва 9 години) и в очите на тогавашните съвременници те все още не са исторически паметници. Ще трябва да минат още няколко десетилетия, за да бъдат оценени и защитени по достойнство.

Две години след публикуването на „Временните правила“ е изготвен и „Закон за издирване и за спомагане на научни и книжовни предприятия“. В него буквално се повтарят текстовете, отнасящи се за недвижимите паметници от „Временните правила“. Приемането на закона е наложително, за да може неговите нарушители да бъдат своевременно санкционирани. По това време в страната се разгръща широко обществено и частно строителство и много руини на крепости, черкви и манастири са застрашени от пълно унищожаване, тъй като са удобни безплатни кариери за строителен материал. Затова в Закона е записано дословно - „Откритите неподвижни старини, като храмове, крепости и други, дето да се намерят, се оставят под надзор на местната власт и са притежание на правителството“.

Нова, европейска страница в българското законодателство относно опазването на недвижимите паметници на културата се бележи с приемането на Закона за старините през 1911 г. Негови автори са такива видни наши учени и просветни дейци, като Иван Шишманов, Васил Златарски, Андрей Протич и др., получили своето висше образование в най-големите европейски университети. Затова можем да смятаме, че нашето законодателство в тази област е на европейско равнище. Строителите на Нова България в тази област са познавали подобните закони, приети в Русия през 1826 г., в Гърция - 1833 г., в Англия - 1873 г., във Франция - 1887 г. и др.

В член първи на Закона за старините по недвусмислен начин се подчертава, че „Всички движими и недвижими старини в царството се намират под върховния надзор на Министерството на народното просвещение, което се грижи за тяхното запазване и поддържане“. Много важно е приетото изчерпателно определение за старините. Според Закона „за старини се смятат паметници, документи и художествени произведения от най-старо време до освобождението на България, които имат историческо, археологическо, художествено и палеонтологическо значение, като стари сгради и развалини, градища, калета(хисари), черкви ...“. Определението изброява и редица други писмени и веществени паметници, които имат значение на старини. За нас е важно, че в новия закон изрично е записано, че под закрилата на закона са и „стари сгради“, строени до Освобождението, т.е. архитектурни паметници от нашето Възраждане.

В специална глава от Закона за старините се разглеждат недвижимите паметници. Тук се повтаря постановката от Закона, приет

през 1890 г., но текстът е по-категоричен - „всички недвижими старини, дето и да бъдат те открити, принадлежат на държавата“. Обстойно се уреждат въпросите относно опазването на недвижимите паметници в случаите, когато те са застрашени от разрушаване при ново строителство. Само с разрешение на Министерството на народното просвещение може да се извършва строителство в близост до архитектурни паметници, като се взема мнението на Комисията за старините.

В Закона за старините ясно и категорично е решен проблемът, който ни вълнува и сега - за отношенията между държавата и частните лица, притежаващи или придобили отново собственост върху архитектурни паметници в резултат на реституцията. В чл.11 се казва: „Държавата, по решение на комисията за старините, има право да отчужди всяка движима или недвижима старина, била тя обществена или частна собственост, ако старината се заплашва от разрушаване или изчезване и ако собственикът не вземе мерки в определен от министерството срок за нейното запазване. Отчуждаването става съгласно чл. 19 за движимите и съгласно чл. 26 за недвижимите старини“. Така с точна и ясна законодателна формулировка се дава право на държавата да отчуждава и запазва от разрушаване най-значимите движими и недвижими паметници, сред които са и архитектурните шедеври от Възраждането.

За да се спасят от унищожаване недвижимите паметници у нас, Комисията за старините при Министерството на просвещението започва да публикува през 1927 г. в Държавен вестник Списък на народните старини. Сред тях са и Царската, Констанцалиевата, Кандиларовата и Д.Костовата къщи и църквите в Арбанаси, къщата на Бр. Лафчиеви в Дряново, на Б.Даскалов, Ангел Кънчев, П.Р.Славейков и Казасови в Трявна, на Алеко Константинов в Свищов, на Неофит Рилски в Банско, на Т.Каблешков, Г.Бенковски и Л.Каравелов в Копривщица, на Иларион Макариополски в Елена и др.

Интересно е, че в следващото публикуване на Списък на старините - 2, освен отделните архитектурни паметници от Стария Пловдив, като къщата на Кулумджиев, на Недкович и др., се обявяват за старини и архитектурни комплекси, разположени на цели улици, като улица „Четвърти януари“ от Житния пазар до пресичането ѝ с ул. „Църковна“, улица „Доктор Владо“ от „Ламартиновата“ къща до Генко Митовата и др. В същия списък са обявени за народни старини и къщата на В.Левски в Карлово, на П.Р.Славейков в Търново и ханът на Хаджи Николи в същия град. Трябва да се посочи, че при публикуването на списъка на народните старини изрично се отбелязва, че „Законът за старините остава в сила и спрямо всички старини, които още не са обявени чрез специални списъци за народни“. Така се пресича всяка възможност за разрушаване на архитектурни паметници от недобросъвестни собственици или иманяри.

Засиленото строителство през тридесетте години изменя изцяло архитектурния облик на много градове у нас. Ето защо възниква необходимостта при приемането на новите застроителни и регулационни планове да се запазят архитектурните ансамбли от Възраждането, които да съхранят духа на отминалата епоха и специфичния облик на даденото селище. Затова в „Наредбата -закон за запазване на старинните постройки в населените места“ от 1936 г. се предвижда запазването на „улиците и площадите, които по своето очертание, начин на застрояване, историческо минало и пр. имат архитектурно, битово или историческо значение“. Изглежда, че този закон не е много известен сред съвременните защитници на архитектурните паметници, защото не се цитира. Според нас в него са засегнати всички щекотливи проблеми относно опазването на архитектурното ни наследство, независимо чия собственост е даден паметник. В закона от 1936 г. се предвиждат поощрения за собствениците им - „запазените по този закон постройки, паметници и др., се освобождават от данък-сгради и от общинските такси...“. За да се извършват по-големи ремонти, с цел опазването на паметниците, общините могат да отпускат помощи, според бюджетните си възможности.

За недвижимите паметници, които имат национално архитектурно значение, е предвидено постепенното им откупуване от общините или държавата и превръщането им в музеи. Предвидено е и задължително да се съгласува изграждането на нови обекти в близост до архитектурни паметници. Целта е да не се нарушава архитектурният ансамбъл и да не се закрива изгледът към дадения паметник. Разрушаването на запазени постройки, паметници и др. се извършва единствено с разрешение на специална комисия, в която влизат представители на отделението Благоустройство при Главната дирекция на обществените сгради, пътищата и благоустройството и на Народния музей. По такъв начин в средата на 30-те години е решен законодателно един толкова важен за културната ни история проблем за опазване на недвижимите паметници по нашите земи. За голямата отговорност, която са носели тогавашните музейни деятели говори стремежът им да поддържат българското законодателство в тази област винаги на равнището на съвременните международни изисквания.

За съжаление днес, когато се говори, че българското законодателство в областта на опазването на паметниците на културата е остаряло и е необходимо приемането на действителен закон, за да се прекрати решително унищожителната дейност на иманяри и безнаказаното изнасяне на ценни паметници чрез нелегални канали в чужбина, почти никой не обръща поглед към нашето законодателство отпреди половин век. Разгледаната наредба-закон от 1936 г. е пример за решаване на проблемите с недвижимите паметници и в частност със сградите, обявени за архитектурни паметници, и днес. Още по-разгърнато този проблем е разгледан и в създадения през 1939 г. проекто-закон за нов Закон за старините, но изглежда - непознат за нашите съвременни законотворци.

В мотивите на законопроекта от 1939 г. се посочва, че са изминали 28 години от приемането на закона за старините и с времето са се появили някои непълноти и несъобразности със съвременността, които затрудняват неговото прилагане. По тази причина много ценни исторически паметници не са могли своевременно да бъдат защитени и запазени. „Мисълта за създаването на един нов, по-пълнен, по-целесъобразен и по-строг закон, който да държи сметка еднакво за нашите старини и за нашата действителност, отдавна занимава българските археологически среди“. Авторите на законопроекта посочват също, че през последните години се забелязва „засилване на държавните грижи към старините“ в европейските страни и там вече се е извършило съответното актуализиране на съществуващото законодателство.

В законопроекта се предвижда, по подобие на стария закон за старините, върховният надзор върху всички движими и недвижими старини да се осъществява от Министерството на народното просвещение, като текстът е разширен - „и върху всички църковни старини и музеи, намиращи се под ведомството на Българската православна църква“. Това разширение на чл. 1 е много актуално и днес, тъй като Българската православна църква се стреми да си възвърне изцяло отнетата ѝ собственост, но що се отнася до паметниците на християнското изкуство, тя е напълно неподготвена да ги съхрани и експонира, защото към Църковно-историческия музей не работи нито един реставратор, а и няма средства за реставрационно-консервационни работи.

В определението за старини на законопроекта се посочват изрично и часовникови кули, стари къщи с техните дворове, чешми, къщи и предмети, свързани с живота на исторически лица и културни дейци и т.н. По такъв начин се разширява периметърът на защитаваните от закона паметници, свързани с архитектурното ни наследство и с живота на възрожденските дейци. За да се осъществи на практика тази закрила, се предвижда в двугодишен срок Комисията за старините да състави „инвентар на всички движими и недвижими старини, които са притежание на държавни и обществени учреждения /общини, църкви, манастири, митрополии, иностранны религиозни общества, училища, читалища, археологически, културно-просветни или религиозни дружества и др./“

В два отделни члена на законопроекта се разглеждат взаимоотношенията между църквата и държавата относно паметниците, които са в употреба в храмовете. Когато става дума за особено ценни християнски паметници, те могат да бъдат заменени с точни копия, а оригиналите преминават за съхранение в църковен или народен музей. С тези нормативни актове се решават едни от най-важните проблеми, възникващи в отношенията между държавата и БПЦ относно съхраняването и експонирането на християнските паметници на изкуството.

Комисията за старините е упълномощена да взема решение при инвентаризирането на старините, притежание на частни лица. Те нямат право да продават паметниците без предварително разрешение от Министерството на народното просвещение. Ако собственикът реши да ги продаде, то държавата „първа има право да ги откупи в срок от три месеца“.

Поддръжката на инвентаризираните старини се осъществява от техните притежатели. Ако паметниците са застрашени от разрушаване или повреда, техните собственици са длъжни да уведомят Народния археологически музей, който да определи мерките за тяхното опазване. Разноските за опазването и „закрепването са за сметка на собствениците на старините...“. Когато старините са застрашени от разрушаване, държавата, по решение на Комисията за старините, „има право да отчужди всяка движима или недвижима старина...“. Що се отнася до собствениците на стари инвентаризирани къщи, те се освобождават от данък-сгради и общински такси с цел да се поощряват притежателите им да ги поддържат в старинния им вид. Застрояването на нови сгради в района на недвижими паметници се решава въз основа на цитираната по-горе наредба-закон от 1936 г.

Законопроектът от 1939 г. е изчерпателен относно недвижимите паметници. В него се предвижда различна собственост - държавна, общинска, църковна, частна и т.н. върху паметниците, като същевременно се посочва и отговорността на собственика за опазването на паметника, както и разходите, които той трябва да направи за неговото поддържане. Когато собственикът не проявява системни грижи за старината и тя е застрашена от разрушаване, Министерството на народното просвещение има право, по предложение на Комисията за старините, да отчужди недвижимия паметник и съответно да положи необходимите грижи за неговото опазване и съхраняване. За съжаление, този съвършен законопроект за Закон за старините не е приет през 1939 г. Българските законодатели и тогава, и сега си приличат по това, че за родната култура и опазването на нейните паметници не намират достатъчно време.

От началото на 50-те години в България започват по-мощни реставрационни работи в основните центрове на Българското Възраждане. Стремехт е да се спасят от разрухата такива уникални архитектурни паметници, даващи реална представа за строителния народен гений, който, макар и в робски условия, е успял чрез средствата на архитектурата да покаже своя стремеж за свобода и творческа реализация. За това говорят ненадминатите архитектурни ансамбли в Стария Пловдив, Копривщица, Арбанаси, Жеравна, Боженци, Мелник и много други възрожденски селища, в които започват реставрационни работи през 50-те и началото на 60-те години.

Нормативната уредба за опазването на историческите и културните паметници в страната по това време се базира не на закон, а на едно-единствено Постановление - 1608 на Министерския съвет от 30 декември 1951 г. В него се подчертава, че „всички паметници на културата, които се намират в пределите на Народна република България и имат научно, историческо и художествено значение, се обявяват за общонародно достояние и се поставят под защита на държавата“. При определянето на паметниците на културата на първо място се посочват архитектурните паметници, а сред тях са открити светски и култови сгради, архитектурни ансамбли, развалини и останки от стари архитектурни строежи, мостове, чешми, фонтани и други обекти на селищна украса и т.н. Според Постановление - 1608, всички паметници на културата, включително и тези, които са притежание на отделни граждани, се поставят под върховния надзор на държавата, която от своя страна се извършва от Комитета за наука, изкуство и култура /КНИК/. За конкретната работа по опазването на старините се създава Съвет за опазване на паметниците на културата. Постановлението задължава КНИК, Българската академия на науките и Министерството на комуналното стопанство и благоустройството /МКСБ/ в шест-месечен срок да издадат Инструкция за регистриране на всички паметници на културата.

През септември 1952 г. е публикувана Инструкция за привеждане в известност, регистрация и опазване паметниците на културата. В нея по-подробно са развити основните положения от 1608-мото Постановление. Относно архитектурните паметници се посочва, че подлежат на привеждане в известност, регистрация и опазване светски и култови сгради (стари битови къщи в селата и градовете, които са характерни с плана и строежа си, обществени и стопански сгради, училища, работилници, магазини, складове, ханища, кервансарай, хали, безистени, бани, кули, църкви, джамии, синагоги, текета и т.н.), манастирски ансамбли, дворци, архитектурни ансамбли (цялостно или частично запазени квартали, площади, улици) и т.н. В останалата част на инструкцията се дават конкретни описания на техниката за описване на паметниците на културата, включително и съответните Въпросници, които трябва да се попълнят за всеки отделен паметник. Отчитането на музейните предмети се регламентира в инструкцията, като се установява и формата за инвентарна книга на музейния фонд.

Специфичните особености на архитектурните паметници изискват едновременно тяхното регистриране и паспортизация. На тази проблематика е посветена глава IV от инструкцията. Паспортите на архитектурните паметници се изработват под техническото ръководство и контрол на отдел „Архитектурно творчество“ при МКСБ в пет екземпляра по образец, установен от Съвета за опазване паметниците на културата при КНИК. Отделно се разглеждат и конкретните мерки, необходими за опазване на архитектурните паметници. Основната отговорност се поставя на отделите „Просвета и култура“ в съответните народни съвети, където се намират забележителностите.

Така с нормативни документи на Министерския съвет се решават неотложните дейности по опазване, реставриране и консервиране на архитектурните паметници от Българското Възраждане през 50-те години. Поредна стъпка в тази насока е Постановление - 165 на Министерския съвет от 5 август 1958 г. за опазване паметниците на културата и развитието на музейното дело у нас. Отново се изтъква, че паметниците на културата и природните забележителности са общонародно достояние и се намират под закрилата на държавата, независимо дали са държавна, обществена или частна собственост. В постановлението се посочва, че в зависимост от това кой притежава и стопанисва даден паметник на културата, той трябва да предвижда ежегодно в бюджетните си средства и материали за опазването му. За да се осъществява стриктен държавен надзор над движимите и недвижимите паметници, се създава Съвет за опазване на паметниците на културата и Съвет за музейно дело.

В приетия през 1969 г. и все още действащ, с много поправки, Закон за паметниците на културата и музеите се отделя твърде ограничено място на архитектурните паметници. В глава втора, при определянето на паметници на културата, се посочват и селища, квартали, улици, сгради, крепости, кули, ровове, огради, манастири, църкви, джамии, светилища и др. Прави впечатление, че за паметници на културата се обявяват цели селища и квартали, нещо не срещано в българската законодателна практика до този момент. Всичко това е в резултат на плодотворната реставраторска работа, предприета в края на 50-те и началото на 60-те години у нас, която

се ръководи от Националния институт за паметниците на културата /НИПК/. Затова в закона се предвижда: „Населени места, комплекси от паметници на културата и исторически места, които имат особено историческо, археологическо, етнографско, архитектурно и музейно значение, се обявяват за резервати от Министерския съвет по предложение на Комитета за изкуство и култура“.

Приведените примери от българското законодателство от края на миналия и първата половина на нашия век показват разгърнатата законотворческа програма на музейните работници. България разполага по това време с модерно, европейско законодателство в областта на опазването на паметниците на културата и музейното дело. След 50-те години се извършва активна реставраторска работа на многобройни архитектурни паметници от Възраждането, но за съжаление не се приема цялостна законодателна програма за това, а се действа конкретно за всеки отделен случай с подзаконовни нормативни документи, голяма част от които - непознати за съвременниците ни. Ето защо днес е необходимо да се върнем към традициите в българското законодателство в областта на културата и, съобразявайки се с изискванията на нашата действителност, да ги осъвременим и приложим отново в практиката.

Идеята за създаване на Национален музей на открито в България датира от края на 50-те години. По спомени на Лазар Донков, през 1959 г. при него идват Ст. Тютюнджиева и арх. Г. Данчев от София с предложение за реставриране на две воденици в с. Драгалевци. Предлага се и издирване на съоръжения, за да се изградят тепавица, чаркове и струг за гаванки. Тази първа идея за музей на открито в района на Драгалевци не се осъществява, поради финансови причини, но тя дава подтик на габровци и в резултат на техните усилия се създава музеят „Етъра“.

През 80-те години идеята за Национален парк-музей възкръсва отново. Авторски колектив на НИПК разработва проект за изграждане на Архитектурно-етнографски парк с музеен комплекс в София. От столичния съвет са предложени четири терена за строителство - при водениците на р. Драгалевска, край вилната зона над Панчарево, при бъдещия хидропарк „Искър“ и в IV-та зона на Южния парк на столицата. Първите три предложения са отхвърлени, тъй като терените са разположени във вече усвоена среда, чийто облик трудно ще хармонира с Архитектурно-етнографския парк, а първото предложение е и с недостатъчен терен. След анализ на градоустройствените условия по следните показатели: ограничители на територията, достъпност - пешеходна и транспортна, място в общата зелена система на града и място на Архитектурно-етнографския парк в развитието на оста север-юг на централното столично ядро с прилежащите му културни центрове, като Националния исторически музей - Националния дворец на културата - Националния музей „Земята и хората“ - Южния парк - Архитектурно-етнографски парк с музеен комплекс - Националния музей „Боянска църква“ - Народния парк Витоша, авторският колектив избира IV-та зона на Южния парк.

Според проекта, входната част на Архитектурно-етнографския парк/АЕП/ ще се оформя от музея за етнография и фолклор. Сградата ще представлява двуделно тяло, чиито части в кръстообразен план са свързани помежду си и с основната ходова част на АЕП. В пресечното им място ще се издигне старинна чешма-символ на живота и човешката любов според народния епос и голямо дъбово дърво-символ на здраве и устойчивост. В съвременна по своята архитектура сграда ще се разкрие модерна експозиция на Националния музеен комплекс за етнография и фолклор. В западна посока е предвидено да се издигне и зданието на Националния научно-изследователски институт по етнография и фолклор.

Основната част на АЕП ще започва със Старовремска чаршия. В нея чрез оригинални (пренесени) образци ще се оформи архитектурен ансамбъл, типичен за нашите градове през Възраждането. Той ще бъде синтез на градската културна традиция, създадена по това време. За модел на възрожденско улично пространство се предлага пример от Ловеч. В дюкяните на първите етажи ще бъдат оборудвани различни занаятчийски работилници, в които майсторите ще произвеждат пред посетителите съответните занаятчийски изделия. Ще се разкрият и няколко търговски обекта, в които да се закупуват тези стоки, както и различни традиционни лакомства, билки и т.н.

Предвидено е, в края на чаршията, да бъдат изградени основните институции на традиционната духовна култура на възрожденското селище - църква, училище, читалище. По средата на площада ще се издига градската часовникова кула, символ на гражданската епоха в развитието на културата на Новото време. За модел на възрожденско площадно пространство се предлага пример от Старо Габрово.

След градския площад експозиционният път се разделя. Наляво, на площ от около 300 декара, се разгръща експозиция на традиционни жилищни типове с непосредствената им характерна архитектурна среда. Съобразно теренните условия, ще се пресъздадат основни типове жилища у нас от XVIII-XIX век, като се започне от уземната къща и се стигне до Копривщенската. Предлага се модел на възрожденски дворен комплекс от Жеравна, модел на къща в природна среда от Боженци, както и на хан от Котел. В зависимост от вариантите на проекта се предвижда в парковата среда да бъдат пренесени и експонирани типични, а не най-оригиналните, представители на обособените според етнографията 18 основни типа къщи.

Надясно от градския площад, върху 25 декара, ще се оформи експозиция на механизми, задвижвани от водна енергия. Предвижда се модел на тепавица с воденица от Тетевен, на валявица от Банско, както и други действащи експонати, разположени около коригираното корито на реката.

Върху следващите 144 декара се предвижда експониране и демонстрации в областта на традиционното земеделие - полеводство, овощарство, лозарство и зеленчукопроизводство. В зависимост от сезона, тук ще се извършват традиционните земеделски дейности, както и съпътстващите ги празници и обреди, утвърдени в празничния народен календар на българите. Следва зоната „традиционно скотовъдство“, която ще заема площ от 72 дека. Освен отглеждането на различните видове домашни животни, тук ще се показва и добиването на съответните продукти от тях.

Двата маршрута ще се затварят в духовното средище, опора на българския дух и християнската ни вяра през дългите робски години - манастира. Авторският колектив предлага тук да бъде издигнат чрез реконструкция Сеславският манастир. Той ще бъде разположен в най-горната част на АЕП, в подножието на Витоша, т.е. в традиционното място за градеж на такава обител.

Затвореността на маршрута дава възможност за постепенно възприемане на пространствено-тематично разположените музейни обекти и запознаване с различните видове дейности, които ще се демонстрират в тях. Идеята на авторите на проекта е целият затворен цикъл на традиционните културни форми да се „завърти“ около т.нар. прабългарски календар, който ще бъде пресъздаден в центъра на АЕП. Свободното пространство около този център ще се използва за провеждане на големи фолклорни празници.

Съвсем накратко представеният проект на авторския колектив на НИПК е детайлно обсъждан от Научния съвет на Етнографския институт и музей при БАН. Според тогавашния директор на Етнографския музей, ст.н.с. д-р И. Минков, Националният музей на открито трябва да бъде от типа парк-музей, тъй като при него се дава възможност върху обща музейна територия да се експонират обекти от различни етнографски райони. Освен това той предлага да се създадат условия за максимално оживяване на музея, без да се ощетяват научните му качества. Повечето от предложенията за подобряване на проекта се приемат от авторите му, но до реализация не се стига. Крайният срок за завършване на втория етап е бил планиран за края на 1993 г. По понятни днес причини, ние разглеждаме само намеренията за изграждане на първия в България Национален музей на открито.

Независимо че не се реализира идеята за създаване и изграждане на Национален музей на открито, в страната не престават опитите за развитие на българското музейно дело и в тази насока. Успехите на макар и единствения все още музей на открито в България, „Етъра“ край Габрово, показват, че българските музейни работници са в състояние да поддържат такъв музей на европейско равнище.

Б Е Л Е Ж К И

. Държавен вестник, бр. 69, 22.06.1927

. Държавен вестник, бр. 31, 19.03.1888

. Пак там

. Пак там, чл. 8

. Пак там, чл. 18

. Държавен вестник, бр. 13, 17.01.1890

. Пак там, чл. 8

. Държавен вестник, бр. 37, 18.02.1911

. Пак там, чл. 1

. Пак там, чл. 2

. Пак там, чл. 25

. Пак там, чл. 27

. Пак там, чл. 11

. Държавен вестник, бр. 69, 22.06.1927

. Държавен вестник, бр. 221, 22.12.1927

. Пак там

. Пак там

. Държавен вестник, бр. 135, 20.06.1936

. Пак там, чл. 6

. Пак там

. Пак там, чл. 7

. Пак там, чл. 9

. ЦДА, ф. 177, оп. 2, а.е. 1186, л. 281

. Пак там

. Пак там

. Пак там, чл. 1

. Пак там, чл. 3

. Пак там, чл. 8

. Пак там, чл. 9 и 10

. Пак там, чл. 12

. Пак там, чл. 13

. Пак там, чл. 16

. Пак там, чл. 33

. Известия на Президиума на Народното събрание, бр. 7, 22.01.1952

. Пак там, чл. 1

. Пак там, чл. 2

. Пак там, чл. 3

. Известия на Президиума на Народното събрание, бр. 79, 23.09.1952

. Пак там, г 1

. Пак там, г 45

. Пак там, г 68

. Известия на Президиума на Народното събрание, бр. 68, 26.08.1958

. Пак там, г 2

. Известия на Президиума на Народното събрание, бр. 29, 11.04.1969

. Пак там, чл. 3

. Пак там, чл. 4

Донков, Л. Цит. съч., с. 4

Вж. Минков, И. Етнографските музеи под открито небе и Националния етнографски парк-музей в София. В: Етнографски сборник „Етъра“, т. 2, Габрово, 1996, с. 31

Авторският колектив на НИПК включва: н.с арх.М.Каразлатева, арх.М. Хаджигеоргиева, арх.Г.Гужгулов, и арх.Я.Нейнски
НДА-НИПК. Проект за Архитектурно-етнографски парк с музеен комплекс в София, машинопис, с. 9

Пак там, с. 10

Пак там, с. 15

Пак там, с. 21

Пак там, с. 15

Тъй като в разглеждания проект са обособени три варианта, в зависимост от територията и броя на обектите, ние се придържаме към първия вариант, който е основен за авторския колектив и не се спираме на останалите, за да не внесем объркване сред читателите. Тук само ще посочим, че за осъществяването на първия вариант са необходими 70 ха площ, за втория - 59 ха, а за третия - 87 ха. Вж. Пос. проект - Приложение - баланс на територията

НДА-НИПК. Проект за АЕП, Приложение - б

Пак там

Пак там, Приложение - Баланс на територията

Пак там

Пак там, с. 16

Пак там

Вж. Становище на Етнографския институт и музей/ЕИМ/ при БАН пред Етапния технико-икономически съвет на Комитета за култура, относно разработката на „Концепция и генерална схема за Архитектурно-етнографски парк с музеен комплекс в София“ - Архив на ЕИМ

Минков, И. Цит. съч., с. 39

2. Създаване и развитие на музея на открито „Етър“ в Габрово.

Идеята за създаване на музея „Етър“ възниква сред местни краеведи в началото на 60-те години. Според първоначалния замисъл, в околностите на Габрово трябва да се изгради музей с действащи обекти, показващи използването на водната енергия в някои занаятчийски и други дейности, характерни за района през Възраждането. През 1961 г. Лазар Донков прави предложение пред Окръжния народен съвет за създаване на такъв музей. След обсъждане и консултации в Окръжния исторически музей и с други компетентни органи се стига до решение на ОНС-Габрово от 23 април 1963 г. за изграждане на Етнографски парк-музей.

Под ръководството на Лазар Донков, бригада от 7 строители започва работа на избрания терен в долното течение на р.Сивек, приток на р.Янтра, над с.Етъра по посока на Габровския (Соколски) манастир. Мястото е много подходящо за изграждане на парк-музей, тъй като природата тук не е засегната от урбанизационните процеси. Стръмните скалове на Балкана се издигат внушително над тясната долина, а дъбовите и буковите гори, които обгръщат поречието, създават незабравимо чувство за непосредствен контакт с природата.

На това място още през XVIII век се прекарва вада за подаване на вода към различни съоръжения, задвижвани с водна енергия. Доскоро тук са били все още в действие Партеневата тепавица, Бойченската воденица и валявица. Те са ремонтирани и реставрирани така, че отново започват да работят. От местността Маторски дол край с.Ябълка е пренесен струг за изработване на гаванки, а от местността Гарванов камък - точило, задвижвано от вода. Един от най-разпространените занаяти през Възраждането в Габрово и околността е чаркчийството, ето защо е било задължително пренасянето на гайтанджийска работилница в музея. От местността Тепавиците е демонтирана и пренесена гайтанджийска одая от XIX век. До нея, край вадата, е възстановена Долапкиня воденица от с.Делиджеци.

Най-старият занаят, благодарение на който Габрово се прочува из цялата тогавашна Османска империя, е ковашкият. Не случайно чуждестранните посетители на Габрово през XVIII и XIX век говорят за него, като за една голяма работилница. Ф.Каниц смята, че ако богът на огъня търси своя земна резиденция, то тук ѝ е мястото, защото габровските ковачи от ранни зори разгарят огньовете и искри от тях и горещото желязо летят на всички страни. Ковашката работилница в музея е пренесена от с.Нова махала - най-големият ножарски център през Възраждането в района. В това село е произвеждано и огнестрелно оръжие до забраната му след Гръцката завера, а по време на Априлското въстание се изковават саби за въстаниците от четата на Хр.Патрев, сражавали се в Тревненско.

С тези няколко действащи експоната музеят се подготвя за откриване. На 7 септември 1964 г. Етнографският парк-музей „Етър“ е открит официално. Статутът на новия музей, който е международно признат като единствен музей на открито в България, нормативно не е уреден. От 1 януари 1966 г. Етъра е самостоятелен музей с директор Л.Донков. Издадена е единствено Заповед - 1760 от 8 септември 1967 г. на Министерството на горите и горската промишленост, с която прилежащият на музея горски район се обявява за резерват. Липсва утвърден правилник и статут на музея, дори и наименованието му не е регламентирано. Първоначално се нарича Етнографски парк-музей, а по-късно - Архитектурно-етнографски комплекс /АЕК/ - „Етър“. Едва през 1997 г. с решение на Общинския съвет в Габрово той е преименуван на „Етнографски музей на открито „Етър“.

При първоначалното изграждане на музея се прилагат два основни метода, разработени от музеологията и приети от ИКОМ. Реставриране на съществуващи музейни обекти *in situ*, каквито са тепавицата, воденицата-караджейка и валявицата до нея. Вторият метод, разгледан по-горе при изграждането на Скансен, е демонтирането и пренасянето на съответния музеен паметник в парковата среда и неговото монтиране при спазване на всички изисквания на Закона за паметниците на културата относно неговата автентичност. Така са пренесени и експонирани точилото, гайтанджийската работилница, стругът за гаванки, воденицата-долапкиня, а през 1965 и 1966 г. - бичкиджийницата и струг за гаванки.

От 1967 г. започва приложението на третия метод - реконструирането. Замисля се върху левия бряг на р.Сивек да се изгради градска чаршия от XVIII-XIX век. Къщите, с търговски дюкяни и занаятчийски работилници, разположени към улицата, да бъдат реконструкции на съществували и съществуващи в Габрово и околността най-добри архитектурни образци от Възраждането. В началото на чаршията е най-красивата по своето външно оформление - Саковата къща. Тя е била собственост на Петър Сака от Габрово и е строена през 1850 г. Внушителната ѝ южна фасада е приятно раздвижена на втория етаж чрез осемте си големи прозорци, разграничени от изписаните колони между тях на светлосин фон. На първия етаж е разположен голям търговски дюкян, в който сега се продават произведения на занаятчийските работилници и сувенири. За прекрасния изглед към Саковата къща допринася и уредената по габровски пред нея цветна градинка. В дъното ѝ лее ледени струи пренесена стара чешма с бронзов чучур и белоснежна калайдисана кипча за пиене на вода, наоколо тъмнозелени чимшири контрастират с алените мушката, гергини, пожари и чарчауши, все традиционно използвани от габровките градински цветя.

В следващата къща е разположена хлебарницата. Тук туристите могат да забравят диетите и да опитат вкусните симити, които не се произвеждат на друго място, а се предлагат и с „габровска луканка“ - шарена сол.

В първата къща край реката е калпакчийската работилница, а на втория етаж е разположен домашен тъкачен стан, на който се демонстрира изтъкаване на традиционни пъстри черги. Тази къща е от с. Батошево.

По продължението на чаршията от двете страни на улицата са разположени отделните занаятчийски работилници, в които сръчни майстори изработват пред очите на любопитните посетители интересни, а понякога и невиджани занаятчийски произведения. Например в мутафчийската работилница, където по-рано са се тъчели козинови чулове и дисаги, сега се изработват пътеки и стъпки. В съседната папукчийска работилница майсторите шият на ръка чехли и други леки и меки папуци-домашни обувки и островърхи цървули. Папукчийската и мутафчийската работилница се намират в къща-близнак от с. Лесичарка. Отсреща е интересната хлопкарска работилница. В нея се изработват само хлопки чрез изчукване. Тук са показани от малките пиринчени звънчета до тежките и звучни чанове. До входа на работилницата е експонирана витрина с десетки звънци, хлопки и чанове, които мамят любопитните туристи да чуят ясните им гласове.

Едно от най-привлекателните места в музея е Мотковото кафене, строено в Габрово през 1860 г. То е по средата на чаршията и лете под сенчестия му чардак се спират уморените гости, да си сръбнат шекерлия и каймаклия турско кафе, а на любителите на ориенталските деликатеси бялото сладко се поднася с ледена вода. Сладкарската работилница в приземния етаж произвежда почти всички възрожденски лакомства, като се започне от захарните петлета и се стигне до „Цариградско на клечка“-захаросана ябълка.

В съседство е издигната къщата на бакърджията Трифон Кънев, строена през 1870 г. Във възстановката на бакърджийската работилница се изработват всички познати ни бакърени съдове: джезвета за греяна ракия и кафе, сахани, които греят като слънца след калайдисването, бакъри с различни размери - от бели менчета до различни менци и „арании“-бакъри с голяма вместимост. При поръчка

може да се произведат и казани за варене на сливовица, а също и огромни тави за пестил. Естествено че най-произвеждани са различните размери кафеничетата и чашки за такива сервиси, тъй като посетителите ги купуват и като сувенири, и за ежедневна употреба.

Най-привлекателна за всички туристки е куюмджийската работилница. Тя се намира в къщата на златаря Максим Косев, строена през 1860 г. В нея изкусните майстори - златари изработват прекрасни традиционни накити - пръстени, гривни, огърлици. Основният материал е сребро. Чрез филигранна техника се създават най-прекрасните местни бижута. Леят се и широко разпространените в района през Възраждането ябълковидни гривни и различни по размери и украса пафти. В специална витрина е експониран традиционният женски накит от времето на Втората българска държава, запазен в района до края на XIX век - сокай. Богатата украса на този накит се състои от широка сребърна диадема и висящи от страни сребърни висулки, често изработвани от монети. Според някои изследователи разпространението на този накит в Габровско и особено носенето му от божанкалийки до края на миналия век доказва далечната им връзка със старопрестолния град Велико Търново и болярския произход на основателката на селото, Баба Божана.

Едни от най-незабравимите спомени за музея остават от грънчарската работилница. Тя е експонирана във възстановената къща на грънчаря Колю Драголов, строена през 1874 г. в Габрово. Тук под умелите ръце на грънчарката Клара (Виолета Керемидчиева) и нейните синове, глината се превръща в стройни стомни, писани чинии, паници, бърдучета за вода, шулец за вино и т.н. Габровската керамика се различава съществено по багрите на своята украса от широко разпространената из страната Троянска керамика. Местните майстори са пренесли върху своите грънци цветовете на гората - меката зеленина на разлистилите се буки и златистите багри на есента. Затова зеленият и жълтият цвят са основни при украсата на габровската керамика.

Един от най-разпространените занаяти в Габрово през Възраждането е табашкият - обработване на сурови кожи. Тъй като той е твърде неприятен за работа, а и на посетителите няма да им хареса специфичната миризма на кожата, тази работилница не е действаща. В нея един от най-интересните експонати е огромната мраморна маса, върху която са се пригладжали фините кожи.

Последната работилница на долния край на чаршията е коларската. Тя се намира в реконструирана къща от с. Гачевци. Тук си дават среща няколко занаята, за да се направи лека, здрава, „пееща“ и красива каруца. Затова и този занаят се е наричал коларо-железарски. Най-напред се изковават осите и шините на каруцата, след това се изработват всички дървени елементи и, след като всичко се стегне, започва най-тънката работа - изписването на каруцата със специално приготвени бои. Така майсторите-колари са били и художници-приложници. Писаните габровски каруци разнасят славата на майсторите си из цяла Северна България.

В края на чаршията сега се издига, с традиционни строителни технологии, малка църква с патрон Св. Спиридон, покровителят на занаятчиите у нас. За съжаление, тясното пространство край река Сивек не дава възможност за оформяне на типична чаршия, характерна за много градове през Българското възрождане. Етапното изграждане на музея и липсата на цялостен застроителен архитектурен план от самото начало, водят до някои експозиционни противоречия. Сега в двата края на чаршията ще се намират такива важни архитектурни паметници, каквито са часовниковата кула и църквата, а те биха могли да оформят един типичен градски център, какъвто в момента музеят няма. Кръсник Колчовия хан, Саковата къща, църквата и часовниковата кула можеха да създадат един неповторим архитектурен ансамбъл, пресъздаващ централен площад на възрожденски град като Габрово.

Извън чаршията остават първите възстановени работилници в музея. Ковачницата е може би най-оригинална по своята външност, тъй като за последните 30 години не е спирала да работи и саждите от огнището са пропили толкова добре всичко в нея, че не остава и капка съмнение за нейната автентичност. Както вече посочихме, тя е сред първите пренесени и експонирани музейни обекти. Била е притежание на Дядо Метьо от с. Нова махала, основател на голям и много уважаван ножарски род - Метевци. Другият голям род ножари от същото село - Данаилови, изпраща свой представител в музея да демонстрира пред хилядите туристи майсторството на ножарите от този край. Бай Данаил нямаше равен по своето сладкодумие сред останалите майстори. Участието му на световните форуми на движението Есперанто го правеше особено популярен и сред чуждестранните посетители.

До ковачницата се намира и огромното точило за прословутите габровски „сойки“-джобни ножчета, задвижвано от малко водно колело. Тук децата се надпреварват да точат личното си „хладно оръжие“. В непосредствена близост е огромното водно колело (долап) на тепавицата. Под действието на водната тежест механизмът се завърта и привежда в движение огромни дървени чукове, които удрят (тепат) вълнените одеяла, кебета и др. За китениците и другите тъкани е валявицата, в която те се въртят с бясна скорост от мощната струя на планинската вода.

Наблизо е и първата воденица-караджейка. Тя се отличава от другата воденица-долапкиня, експонирана в долния край на музея, по конструкцията на двигателното водно колело - „перей“. Вече обяснихме как действа долапът, а при караджейката водната струя е тънка, но много силна /намира се под високо налягане вследствие на висок тръбопровод, направен от изкорубени върби/. Тя бие в лопаткообразните перки на водното колело /първообраз на съвременна водна турбина/, което е разположено под воденичния камък и така, без допълнителен механизъм, въртеливото движение се предава на подвижния воденичен камък, като скоростта на въртене се регулира в зависимост от силата на подаваната водна струя. Особен интерес за посетителите представлява т.нар. кречетало, което със своя интересен звук привлича вниманието им и улеснява екскурзоводите при обясняването на този, прилаган в целия свят, воден механизъм, чрез който векове наред се е изхранвала голяма част от човечеството.

Един от най-атрактивните музейни обекти е работилницата за производство на гайтан. Основният механизъм там е „чаркът“, оттам и занаятът носи наименованието чаркчийство. Легенда разказва, как някога през XVIII век един казанлъчанин дошъл в Габрово и заръчал на много ковачи да му изковат странни неща. Когато той си заминал, ковашкият еснаф се събрал на редовната си среща в неделя, след църква, и от дума на дума разбрали, че повечето от тях са ковали непознати неща за казанлъчанина. Естествено че като габровци всеки от тях изковал и за себе си по един екземпляр от това странно нещо, за всеки случай. Така, като събрали всичките елементи, успели без да ходят до Виена, родината на чарка, да си сглобят механизма за плетене на гайтан. Оттогава край Янтра затракали десетки чаркове, а шарените гайтани разнасяли славата на находчивите габровци по всички краища на Османската империя. Най-интересното за съвременните посетители е полуавтоматичността на тези, задвижвани от водни колела, машини. След зареждането с прежда чаркът работи самичък до свършване на преждата или до скъсване на една от нишките. Тогава специално приспособление пада и блокира механизма. След намесата на чаркчийята, работата се подновява отново. Така един майстор може да обслужва няколко чарка и да произвежда повече продукция.

Гайтаните се плетат от бяла, вълнена, много тънка прежда, след което се боядисват в най-различни цветове с естествени багрила. Цяло изкуство е бояджийският занаят. Ярките багри на природата се пренасят върху гайтаните чрез прилагането на изпитани рецепти с багрила от природата. Тук, в бояджийската работилница, се демонстрира и гладенето на дрехите отпреди два века. Изглежда модата за носене на „солей“ от жените не е от днес. Плисетата на „вълнениците“ се гладят, като на всяка гънка се поставя нагорещено желязо и така нагънати и „изпечени“ плат не се измачква до края на неговата употреба. Както виждаме, габровките и тук са си икономични -

с едно гладене минават цял живот.

Последното съоръжение, задвижвано от водната енергия, е бичкиджийната - трион за разрязване (бичене) на дървените трупи на дъски и летви. Изобретателните габровци и тук са въвели приспособление за облекчаване на труда си - големите дъбови и букови дървета се поставят на специална количка, която се придвижва към триона механизирано и по такъв начин се подава равномерно, и рязането е почти автоматично.

В долния край на музея се предвиждаше построяване на селска къща и стопански двор, характерни за района. Там трябваше да бъдат изложени различните сечива и инструменти, използвани в земеделието, овощарството и скотовъдството, развивани в района на Габрово. Сега този селскостопански инвентар е подреден в един навес непосредствено до часовниковата кула - твърде неподходящо съчетание, но наложено от времето на изграждане на първата експозиция.

Домашната уредба на габровска къща от времето на Възраждането е експонирана в началото, при входа на музея - в голямата двукатна къща, на първия етаж на която е разкрита механа, а на втория е показано вътрешното обзавеждане и домашните съдове, използвани от едно по-заможено семейство. Вътрешният интериор на къщата показва изискания вкус на балканджийката при уредбата на нейния дом.

Строителството в музея спира около 1976 г., след построяването на двата най-големи музейни обекта - часовниковата кула и Кръстник Колчовия хан. Часовниковата кула е построена на най-неподходящото място. Както беше вече посочено, около нея не се оформя градският площад, както е било във всеки наш възрожденски град, напротив - до нея е експониран навес със различни селскостопански сечива, стругът за гаванки, валявицата и т.н. Кръстник Колчовият хан е внушителна и днес сграда, строена в Габрово през Възраждането. Тук тя има променени функции и в нея е разположена администрацията на музея, а приземният етаж се използва за фондохранилище и постоянна изложбена зала.

За времето от 1977 до 1984 г. са решени и някои комунално-битови проблеми, свързани с подобряването на условията за приемане и обслужване на посетителите. Разширен е паркингът, тъй като по-голямата част от туристите са организирани и пристигат с автобуси на туристическите агенции. Индивидуалните посетители идват обикновено с личните си автомобили, затова разширяването на паркинга е належащо. Електрозахранването е подновено чрез подземен кабел, като едновременно приключва водоснабдяването и канализирането на всички обекти. В периода 1977-1981 г. в северния край на музея е изградена Странноприемница. В нея има хотелска част със 77 легла, ресторант със 100 места, механа за 40 и дневен бар за 20 души.

Един от основните проблеми на музея е осигуряването на работилниците с майстори. Първоначално в музея остават на работа създателите на основните музейни обекти - тепавичарят Цоньо Цокев и стругарят Петко Гаджев. По-късно започват демонстрациите в ковачницата, гайтанджийницата и бояджийницата. След изграждането на чаршията постепенно се набират необходимите съоръжения и инструменти за отделните занаятчийски работилници. За тях са издирени и привлечени на работа стари майстори, но тъй като повечето са на преклонна възраст, се налага бързото обучение на по-млади. За времето от 1975 до 1981 г. се подготвят по двама, а в някои занаяти - и по трима млади майстори. По такъв начин основният проблем за оживяването на работилниците, и като цяло - на музея, е решен. Уредниците дават и своя теоретичен принос при разработването на концепцията за оживяването на музейните обекти в музеите на открито.

Една от най-големите слабости при изграждането на „Етъра“ е недостатъчната документация на отделните архитектурни паметници, включени в експозицията на музейния комплекс. Преждевременната смърт на основателя му, Лазар Донков, остави много бели петна в тази насока. За някои обекти е налице само историческа и етнографска справка, а техническа и фотодокументация липсва. При комплектуването на персонала на музея с уредници, от самото начало и до днес, е подценявана работата в областта на традиционната архитектура, а спецификата на самия музей, който се и наричаше Архитектурно-етнографски комплекс, налага в него да работи поне един архитект със специализация в областта на възрожденската архитектура. При персонал на музея през 1984 г. от 215 души, само петима са уредници.

Независимо че уредниците в музея са твърде малко, те извършват огромна работа, свързана с проучването и събирането на движими и недвижими паметници в целия габровски регион. До 1984 г. в основния и спомагателния фонд са постъпили и обработени над 30 хил. музейни предмета. В края на 1993 г. се съхраняват вече 33 977 музейни предмета, от които 30 236 - в основния фонд, а през 1998 г. те достигат до 34 561. Първоначално се събират главно инструменти за оборудване на работилниците. След като тази задача е изпълнена, започва целенасочено създаване на колекции по дадени теми, като се издирват материали и извън региона. Основни сбирки и колекции са комплектувани в следните области - инструментариум на различните занаяти, селскостопански инвентар, тъкани, облекло, накити и др. По-бедна е колекцията в областта на духовната култура и народното приложно изкуство. Положени са и основите на фото- и фонотека, а музейната библиотека се комплектува със специализирана литература, наброяваща 1776 тома.

Едни от движимите паметници са подредени в музейните обекти - главно работилниците и другите експозиции. Останалата част от тях се съхранява в 6 помещения, пригодени за фондохранилища, основно на вторите етажи на къщите от чаршията. Единственото фондохранилище, отговарящо на изискванията според музеологията, е за тъкани и накити в административната сграда на музея - Кръстник Колчовия хан. То е снабдено с климатична инсталация. Тъй като музеят не разполага със собствено ателие за реставрация, само около 20% от музейните предмети са реставрирани и консервирани в Националния политехнически музей - София.

Архитектурните паметници са консервирани при тяхното експониране в музейната среда. Елементите им, които са изложени на атмосферните влияния, периодически се консервират според методите, разработени от НИПК. По-сложно е положението със съоръженията, работещи във водна среда. Те са подложени на много бързо гниене и единственото спасение е да бъдат подменени с нови елементи, като най-строго се спазват традиционните технологии и режимът им на работа.

В резултат на широката програма за научноизследователска работа на музейните уредници, в „Етъра“ се провеждат и многобройни теоретични конференции. През 1979 г. по повод 15-годишнината на музея се организира научна конференция на тема „Етъра - български опит в изграждането на музеи на открито“. Отбелязвайки четвърт-вековния юбилей на комплекса, през 1989 г. се провежда конференция - „Проблемите на етнографските музеи на открито“. От 1991 г. се полагат основите на ежегодните научни конференции „Народната култура на балканджиите“. До сега са проведени четири такива конференции, в които вземат участие над 130 етнографи, историци и музейни работници с научни съобщения, които се подготвят за печат в отделни сборници. Тридесет-годишнината от създаването на АЕК „Етъра“ се отбелязва на 8 септември 1994 г. с провеждането на кръгла маса „Музеите на открито в България - състояние и перспективи на развитие“. Докладите от този научен форум са публикувани в том втори на Етнографски сборник „Етъра“.

Тридесет и петата годишнина от създаването на музея се чества на 10 и 11 септември 1999 г. с голяма теоретична конференция „Културата на балканджиите“.

Една от основните задачи на уредниците на музея е чрез разнообразяването на музейните дейности да се привлече по-широк кръг посетители. За тази цел се провеждат народни събори, панаири, фолклорни празници, свързани с традиционния народен календар, като - коледуване, лазаруване и др., състезания на майсторите - занаятчии, Ден на майстора и мн. др. Уреждат се и изложби извън музея, в страната и чужбина. Специално внимание се отделя на работата с учащата се младеж. Разкрити са кръжоци по керамика, художествени тъкани, кована мед, дървостругарство и музикални инструменти.

Широката рекламна и просветна дейност на музея привлича многобройни посетители. Правилното координиране с туристическите компании през 80-те години осигурява включването на АЕК-„Етър“ в туристическите им маршрути. Музеят се превръща в един от най-посещаваните в страната, за да се стигне до рекордния брой посетители през 1984г. - 125 хил. чужденци и над половин милион българи! През последните години по обясними причини потокът на наши и чуждестранните туристи рязко намалява, като най-слаба е посещаемостта през 1991 г. - общо 59670 гости, от които 13 836 чужденци. Видимо оживление се забелязва през 1993 и 1994 г. През 1993 г. броят на посетителите нараства на 104731, от които 15 795 предимно туристи от Западна Европа. През последните години най-голям е броят на посетителите през 1995 г. - 228 хил., а на чужденците през 1998 г. - 20 313.

Не на последно място е и стопанската дейност, която развива музеят. Демонстрирайки пред посетителите различните занаятчийски техники, майсторите произвеждат над сто вида изделия. Всички те се продават на щандовете на търговските обекти, стокооборотът на които през 1984 г. достига 450 хил.лв.

Етърът е регионален музей на открито. В него са представени образци на габровската възрожденска архитектура от края на XVIII и XIX век. Това са архитектурни паметници, показващи развитието на традиционната архитектура и строителство, като се започне с балканската талпена къща и се продължи чрез габровската къща с открит и закрит чардак /сулдурма/. В музея има две основни зони. В първата са експонирани разгледаните технически съоръжения, задвижвани с водна енергия. Втората зона е подробно представената „занаятчийска чаршия“. Тя включва 14 архитектурни образци от Габрово и района. Освен това, в музея са изградени мостове, каменни чешми, часовникова кула и др. обекти с обществено значение.

Най-голямото постижение на музея на открито „Етър“ е в оживяването на неговата експозиция. В раздела - „Народни технически съоръжения на вода“ е експонирана най-атрактивната музейна колекция от механизми, задвижвани от водна енергия. Тя е единствената в България и със своите 10 обекта е една от най-пълните и добре представени технически сбирки сред останалите музеи на открито в Европа. Създаването на музея върху терен, през който преминава вадищна система на две нива от XVIII век дава възможност, след възобновяването ѝ, тя да изпълнява своите функции и да стане част от атракцията. Специалните „напорни тръбопроводи“, изработени от цели върбови дървета с издълбана сърцевина, са част от автентичната подвеждаща водна система за задвижване на водните колела. Непрекъснатата работа на водните механизми, дори и в отсъствието на майсторите, създава незабравими преживявания у посетителите на музея.

Най-запомнящи се от водните механизми са струговете за гаванки и бъклицы. Те са много атрактивни, тъй като пред очите на посетителите от парче дърво под сръчните ръце на майстора-стругар се оформя най-напред външната форма, а след това и вътрешността на гаванката. Чува се как водният механизъм се върти под силната струя на водата в дървената коруба. Пръските вода, които излизат оттам, внасят допълнителни емоции сред по-малките посетители, чието любопитство ги тласка към рисковани опити да надзърнат под предпазния капак, за да видят как се върти това чудновато водно колело, съставено от дървени лъжици, набити в долния край на вретеното на струга.

Оживяването в отделните работилници е постигнато максимално пълно. Още в началото на 60-те години са издирени стари майстори от отделните занаяти и те започват редовна работа в музея. За разлика от многобройните музеи на открито в Европа, където оживяването има частичен и навсякъде сезонен характер, в Етъра се създават условия за целогодишна работа в работилниците. Тази организация на работата е свързана с преодоляването на многобройни трудности, включително и отопляването, според местните традиции - само с дърва. Независимо от многобройните препятствия пред оживяването на музейната експозиция, през различните периоди в нея действат от 15 до 22 занаятчийски работилници и водни механизми.

За да се осигури приемственост при занаятчиите, в музея се изработва Статут за преминаване от чирак в калфа и майстор, съобразно габровските традиции от Възраждането. Издигането в по-горна степен става тържествено по време на честването на празника на съответния занаят, свързан със светеца-закрилник на дадения еснаф. Наложените промени в организацията на работата в занаятчийските работилници на музея вследствие на икономическата криза през 90-те години на XX век водят до нарушаване на тези установени традиции. Сега работилниците се дават под наем, като в договорите изрично се записва задължението им да спазват традиционните технологии и материалите, от които се изработват занаятчийските изделия. При новата обстановка занаятчиите сами решават кадровите си проблеми, без да са зависими от ръководството на музея. Така въпросът за приемствеността остава отново открит.

Оживяването на занаятчийските работилници е свързано, освен с демонстрацията на основните занаятчийски техники, и с пряк контакт с музейната публика. Занаятчиите обясняват традиционната технология, демонстрират някои любопитни инструменти и работата с тях. Те предлагат на посетителите и своята продукция за продажба. Тук възниква един от най-конфликтните с музеологията проблеми - доколко занаятчиите трябва да се занимават с търговия на произвежданите в занаятчийската работилница традиционни продукти. Забелязва се, че майсторите все по-малко демонстрират занаята и все повече се занимават с представяне и продаване на крайния продукт. Стига се до там, че се внася за продажба и непроизведена в занаятчийската работилница, според традиционната технология, сувенирна продукция.

Тези нови трудности са свързани с вече разглеждания проблем пред всички музеи на открито - комерсиализацията. Тя води до опасността производството и търговията да изместят основната задача на майстора в занаятчийската работилница - да демонстрира на музейната публика традиционния занаят и технологията на работа от XVIII-XIX век.

Друг голям успех на музея на открито „Етъра“ е провеждането на традиционни празници, свързани с народния календар - Цветница, Великден, Гергьовден, Коледа и др. На Еньовден се почита богатството на балканските билки и лекуването чрез традиционната народна медицина. На Петковден се провежда традиционният есенен панаир. Честват се и светците-закрилници на съответните занаяти и търговията - св. Спиридон, Никулден и др. Създаденият с усилията на музея и фолклорния ансамбъл „Фолклорен театър“ омайва посетителите с чудесната си постановка „Луди-млади“, играна в автентичната музейна среда.

Музеят на открито „Етъра“ в Габрово е пример за запазване на архитектурното, етнографското и историческото наследство от най-динамичния период на нашето историческо развитие - Българското Възраждане, чрез средствата на съвременната музеология, в един краеведски музей на открито. Всеки музейен обект има своята специфичност и атмосфера, независимо че се експонират образци на традиционната архитектура, бита и културата от XVIII-XIX век. В Етъра посетителят се любува на тишината и спокойствието, на

хармонията между архитектурните ансамбли и природата, на шума от бързите водни струи, задвижващи водните колела, на звънките удари на чуковете в ковачницата, на тътена на огромните дървени чукове в тепавицата, на кречеталото във воденицата, на глъчката по чаршията. Чрез музейните експонати се внушава на посетителите онова скрито и съхранено през вековете българско духовно присъствие. То се е вградило в темелите на възрожденските къщи, в техните просторни чардаци, пропило е с находчивостта си всеки един от габровските занаяти. Чувството за красота се излива в ярките багри на местните тъкани, в цветовете на керамиката и в украсата на медните съдове. Ето защо можем смело да посочим, че над 30-годишният опит на музея е пътят за съхраняване и експониране под открито небе на нашите архитектурни и исторически паметници.

Б Е Л Е Ж К И

Етнографски сборник „Етьр“. Том първи, Габрово, 1989 г., с. 1

По време на честването на 30-годишнината на АЕК „Етьр“ (7.IX.1994) е открит барелеф на основателя на музея Лазар Донков. Автор е скулпторът Митьо Солаков. Барелефът е поставен на чешмата пред Саковата къща, обграден с много цветя.

Донков, Л. Кратки бележки по изграждането на Архитектурно-етнографски комплекс „Етьр“. Габрово, 1971, с. 4

Станчев, Ст. Етнографски парк-музей „Етьр“ - поява, развитие, изводи и проблеми. Ръкопис, личен архив, с. 8

Цончев, Д-р П. Из стопанското минало на Габрово. С., 1929, с. 79

Zippelius, A. Handbuch der Europaischen Freilichtmuseen. Koeln, 1974, p. 44

Решение на Общинския съвет - Габрово - - 86. Протокол - 10 от 15.VI.1997 г.

Всички описания на чаршията и отделните работилници в АЕК „Етьр“ са въз основа на проучвания на автора, започнали от 1978 г. с написването на дипломната му работа „Металообработващите занаяти в Габрово от Освобождението до Балканските войни“ при завършването на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, специалност история, профил етнография, продължаващи и до сега.

Вж. Портрет „Жена от Боженци“, рисуван в кая на XIX век от Мърквичка

За съжаление, през януари 1991 г. цялата витрина, в която имаше сокай, позлатен сребърен колан, пафти и други накити, беше открадната.

Мутафчиева, В. Габрово. С., 1963, с. 12

Станчев, Ст. Цит съч., с. 9

Колева, П. За някои форми на оживяване в музеите на открито. В: Сборник доклади от Националната теоретична конференция „Проблеми на етнографските музеи на открито“ Етъра-Габрово, 1989 г. /под печат/

Станчев, Ст. Цит. съч., с. 15

При откриването през 1964 г. музеят разполага с 4 хил. музейни предмета, през 1970 г. техният брой нараства на 18 хил., през 1975 г. - 21 хил., през 1980 г. - 27 хил., през 1984 г. - 30 500, през 1993 г. - 33 977, през 1998 г. - 34 561.

Станчев, Ст. Цит. съч., с. 12

Пак там, с. 13

Недков, С. (съставител и редактор) Етнографски сборник „Етьр“. т. 2, АЕК „Етьр“, Габрово, 1996

Посещаемост на АЕК „Етьр“:

български посетители:

1965 г. - 72 хил., 1970 г. - 235 хил., 1975 г. - 353 хил.,

1980 г. - 529 хил., 1984 г. - 523 хил., като 40% от тях са учащи се; чуждестранни туристи:

1965 г. - 1 000, 1970 г. - 14 хил., 1974 г. - 61 хил.,

1980 г. - 113 хил., 1983 г. - 121 хил., 1984 г. - 125 хил.

Вж. Станчев, Ст. Цит. съч., с. 14

През следващите години посещаемостта се изменя, както следва:

1) общо посетители:

1986 г.- 467 480, 1987 г.- 425 000, 1988 г.- 392 230, 1989 г.- 376 317, 1990 г.- 299 756, 1991 г.- 59 670,

1992 г.- 90 969, 1993 г.- 104 731, 1994 г.- 115 877, 1995 г.- 228 000, 1996 г.- 200 000, 1997 г.- 110 500,

1998 г. - 165 866;

2) от тях чужденци:

1986 г.- 110 790, 1987 г.- 114 800, 1988 г.- 99 462, 1989 г.- 98 746, 1990 г.- 46 074, 1991 г.- 13 836,

1992 г.- 18 336, 1993 г.- 15 795, 1994 г.- 15 000, 1995 г.- 18 776, 1996 г.- 18 000, 1997 г.- 11 466, © ©

1998 г. - 20 313.

Вж. Годишни отчети на директора на АЕК „Етьр“ - Габрово

Станчев, Ст. Цит. съч., с. 15

Станчева, А. Експониране на технически паметници в музеите на открито и Етъра. В: Етнографски сборник „Етьр“, т. 2, Габрово, 1996, с. 67

Колева, П. Архитектурно-етнографски комплекс „Етьр“ - състояние и място в съвременното общество. В: Етнографски сборник „Етьр“, т. 2, Габрово, 1996, с. 49

Пак там, с. 54

3. Архитектурно-историческите резервати в България и превръщането им в музеи на открито.

Специфичните исторически и обществено-икономически условия, в които се развива България, водят до запазване на много архитектурни комплекси в градовете и дори на цели селища с облика им от XVIII-XIX век. Бързите промени след Освобождението водят до западането на традиционни занаяти, имащи за пазар на своите изделия огромната Османска империя. В тесните граници на Княжество България и Източна Румелия те не могат повече да реализират своята продукция. Така постепенно започват да западат градовете, които са гръбнакът на нашето икономическо и културно възраждане. Точно тези градове в последствие се превръщат в архитектурно-исторически резервати, запазващи изцяло духа на отминалата възрожденска епоха. В тях архитектурните паметници са запазени *in situ* и след реставриране се превръщат в интересни музейни обекти. Възстановяването на традиционните търговски и занаятчийски дейности в тях ги прави много атрактивни за местните и чуждестранните посетители.

Като цяло в България се реставрират и консервират предимно архитектурни ядра на градове и много малко села, но в тях преобладават отново занаятчийски и търговски дейности. Такъв е примерът със село Боженци, което ще бъде изследвано подробно по-долу. Ние нямаме типичен музей на открито от типа „скансен“, т.е. с пренесени в паркова музейна среда селски къщи и стопански сгради от XVII-XIX век. Независимо от „бума“ в изграждането на музеи на открито през 70-те години в централноевропейските страни, с които ние поддържаме по това време тесни политически, икономически и културни контакти, у нас тази „мода“ не оказва влияние.

България разполага с огромно архитектурно наследство, което е опазено благодарение на усилията на музейните специалисти и архитекти след Освобождението. Богатите традиции в тази насока се доразвиват от съвременните специалисти, главно от Националния институт за паметниците на културата /НИПК/. За регламентирането на цялостната дейност по опазване, съхраняване, реставриране, консервиране и експониране на паметниците се създава и съответна нормативна база, част от която вече беше разгледана.

Обособяването на архитектурно-историческите резервати в България е дълъг процес, в който имат своя принос архитекти, историци и музейни работници. Първият държавен нормативен акт в този дух е приет още през 1952 г. и се отнася за съхраняването на архитектурните паметници от Възраждането в Копривщица. От самото начало нормативните документи се изготвят за всеки отделен случай и няма национална програма за превръщането на тези селища в музеи. По-голямата част от документите са актове и постановления на Министерския съвет, някои от които дори не са обнародвани. За разкриването на тази неизследвана нормативна база бяха положени много усилия и резултатът е налице. От приведените документи става ясно, че най-активно са предприети мерки за опазване на възрожденското архитектурно наследство в Арбанаси, Стария Пловдив и Несебър в средата на 50-те години. Вторият етап на по-активна работа в тази насока започва в началото на 60-те години.

За да придобием по-ясна представа за начина, по който се е работило при превръщането на едно възрожденско селище в Архитектурно-исторически резерват, според утвърдилата се в България терминология, ще разгледаме по-подробно с.Боженци, Габровско. Ще се опитаме да направим и паралел с изграждания по това време първи и, останал и до днес, единствен официално признат у нас и в чужбина български музей на открито, „Етъра“. По такъв начин ще съпоставим възможностите за прилагането на двата основни метода за изграждане на музеи на открито.

От началото на 50-те години в България започват по-мощни реставрационни работи в основните центрове на Възраждането. Стремехът е да се спасят от разруха такива уникални архитектурни паметници, даващи реална представа за строителния народен гений, който е успял, макар и в робски условия, чрез средствата на архитектурата да покаже своя идеал за свобода и творческа реализация. За това говорят ненадминатите архитектурни ансамбли в Стария Пловдив, Копривщица, Жеравна, Мелник, Арбанаси и много други възрожденски селища.

Цялостно реставриране на сградния фонд на едно селище у нас започва в с.Боженци, Габровско. Изборът му за предприемане на такава мащабна работа в областта на консервирането и реставрирането се дължи основно на специфичното му историческо развитие, създадо условия за съхраняване на възрожденския му облик до средата на XX век. Масовата миграция на жителите му в съседния индустриален център, Габрово, след Освобождението, когато традиционната търговия и занаятите в Боженци замират, довежда до прекъсване на историческото развитие на селището. Точно това прекъсване е спомогнало за съхраняването на възрожденския архитектурен облик на Боженци. Изработеният през 1935 г. архитектурно-градоустройствен план въобще не е бил прилаган, благодарение на което е запазен цялостният архитектурен и градоустройствен ансамбъл на едно българско селище от епохата на Възраждането. В малко наши градове и села са запазени отделни улици или чаршии с архитектура от XIX век, а в Боженци е съхранена непокънатата възрожденската атмосфера и прекрасни архитектурни образци от XVIII-XIX век.

Кои са главните архитектурни достойнства на боженската къща? Преди всичко тя е балкански тип - Тревненска къща. През XVIII век тя е двукатна с голям чардак, наричан тук „сулдурма“, на втория етаж, който е жилищният. Най-характерното за този тип къщи е, че тяхната квадратна планировка се пресича на кръст и по такъв начин се обособяват четирите основни помещения: къщи, соба, одая и сулдурма. В селото се срещат и жилища с много по-сложни архитектурни решения, но независимо от богатството на тяхната архитектура, всички се подчиняват на това деление на помещенията и те присъстват във всяка къща на Боженци. Този тип къщи са определени от архитект Багра Георгиева като „отворени“ или къщи с чардаци. По своята архитектура те са приемници на старите талпени къщи. Характерни са не само за Боженци, но и за един твърде широк район на Централния Балкан. Повечето селски къщи в Тревненско и Габровско са от този тип, като до средата на XX век в тях настъпват много малко изменения и в повечето случаи те са предизвикани единствено от прилагането на новия покривен материал-цигли, вместо тежки каменни плочи.

Изграждането на двукатни къщи в този район на Балкана е предопределено от стръмните терени, на които се строят селищата, както и от това, че приземният етаж служи за обор и зимник. Непромененият бит на повечето селяни до средата на XX век задържа и развитието на традиционната архитектура в областта на жилищното строителство и то търпи съвсем малки изменения.

Вторият тип къщи, които се срещат в Боженци, са по-малко на брой, но са строени определено от по-богати хора. Това са т.нар. „затворени“ къщи, т.е. - без чардаци. Принадлежали са на търговците и занаятчиите в селото. В зависимост от условията, които създава теренът те са дву- или трикатни. Приземният етаж тук се използва за търговски дюкян или занаятчийска работилница, разположени с лице към улицата, а останалата част служи за складове. Вторият и третият етаж са жилищни. Тук липсва просторният чардак, но за сметка на него, стаите са повече. Независимо от по-модерните архитектурни решения и тук основното помещение е това с камината. В зависимост от броя на камините се срещат и двуогнищни къщи.

Най-красивата и с неповторим архитектурен план е Парлапановата къща. Тя е строена в началото на XIX век. Приземният етаж е

зает от търговски дюкян и склад, а на втория и третия етаж са разположени 10 жилищни помещения с три камини. Строени са и къщи за съвместно живеене на две семейства или т.нар. двуфамилни жилища според сегашната терминология. При тях жилищните помещения са симетрично групирани от двете страни на оста на сградата в традиционното разположение на „къщи“ и „соба“.

Най-голямото богатство на народната архитектура в Боженци е нейната неповторимост. В селото има стотина къщи, но няма две еднакви, независимо че по-голямата част от тях имат еднакъв архитектурен план. Размерите, украсата, особено дърворезбата, внасят спецификата и конкретния домашен уют на всяка отделна къща. Умелото вписване на домовете в заобикалящата ги природа е едно от най-големите достойнства на тази самобитна балканджийска архитектура. Оградите не скриват домовете, а от тях се отваря широка гледка към останалата част на селото. Свободолюбивият балкански дух на жителите му не търпи високи дувари. Божанкалии не се крият от съседи и странници, затова техните домове са строени често на самата улица, дори когато в тях няма дюкяни или занаятчийски работилници. Всичко това се дължи на чисто българската среда, в която се изгражда селото преди 600 години, далече от главните пътища на Османската империя.

Самото село е разположено в закътана местност сред Балкана. Двата полегати, но не много стръмни, ската благоприятстват за амфитеатралното разположение на къщите, а малката рекичка, която пресича селото, създава раздвиженост на живописната чаршия с мегдана и голямата стара механа. Църквата и училището не са тук, тъй като мястото е твърде ограничено. Тези обществени сгради са издигнати високо над селото с широк изглед към него така, че да се виждат от всяко негово кътче.

Църквата е строена през 1839-1841г. Камбаната била поръчана в далечна Тула. Цяла одисея е превозването ѝ от Русия до Боженци с кораби и волски впрягове, но големите усилия се увенчават с успех. Издигната на високата камбанария, тулската камбана оглася в празник и беда селото и околностите му. Чрез нея божанкалии се вдигат по време на Априлското въстание и събират доброволци за помощ при сраженията на Шипка по време на Освободителната война.

Втората по забележителност е внушителната сграда на прогимназията. Тя е построена през 1872г. от най-уважавания в Габровско по това време майстор-строител, уста Генчо Кънчев, който се прочува преди това с изграждането на Априловската гимназия. Сградата е с внушителни размери за времето си. В нея се помещава класното училище и читалището с голяма библиотека. Тържественото осветяване на читалището се е състояло на 19 февруари 1878г., т.е. в деня на подписването на Сан Стефанския мирен договор.

Тези достойнства на възрожденската архитектура на къщите в Боженци са известни отдавна на местните историци и краеведи, но не са популярни извън района. Ето защо една от най-важните задачи в началото на 60-те години става запознаването на специалистите от Националния институт за паметниците на културата/НИПК/ с този тип традиционна архитектура, съхранен във всяко отношение в безупречен вид. Цялата габровска общественост се застъпва за опазването на възрожденския облик на селището, чрез превръщането му в архитектурно-исторически резерват/АИР/. Трябва веднага да посочим, че идеята възниква едновременно с решението да започне строителството на известния по-късно музей, „Етъра“. С изграждането на два големи музейни обекта габровската общественост се стреми в началото на 60-те години да влее свежа струя в твърде слабото музейно дело в района. По това време в град Габрово съществува само Окръжният исторически музей. Той има богати традиции, тъй като е създаден през 1883 г. като музейна сбирка. Експозицията му обаче е разположена на твърде ограничена площ и не може да разкрие творческия гений на габровци, които в робските условия успяват да превърнат малкото си, затънтено сред Балкана селце в голям занаятчийски център - опора на възрожденските стремежи на българите за просвета, църковна независимост и свобода.

През 1835 г. тук отваря врати първото светско училище в поробена България. Габровци са начело в борбата срещу гръцките владици и за независима българска църква, а Васил Левски основава местния революционен комитет. По време на Априлското въстание от Габрово излиза прочутата с геройските си битки срещу турските поробители чета на Цанко Дюзтабанов, а през Шипченската епопея мало и голямо помага на сражаващите се руси и опълченци. Проходът е задържан и благодарение на саможертвата на габровци. Бурното обществено развитие след Освобождението, особено в областта на индустрията, превръща Габрово в българския Манчестър, но за да се стигне до тези внушителни за времето си успехи, е било необходимо продължително натрупване на ценности, като трудолюбие, спестовност, инициативност и предприемчивост през Възраждането. За да се покаже при какви условия и как са се формирали тези качества на жителите на габровския край, се създават и двата музейни обекта в Етъра и Боженци.

Под ръководството на тогавашния директор на Окръжния исторически музей, Цоньо Петров, започва популяризирането на достойнствата на отделните архитектурни паметници и като цяло - на архитектурния ансамбъл на село Боженци. В резултат на това през юни 1962 г. в селището е изпратена комисия на НИПК, към която са включени и представители на различни отдели на тогавашния Окръжен народен съвет/ОНС/ - Габрово. Комисията извършва проучвания и наблюдения на място и предлага целият селищен ансамбъл на с.Боженци да се обяви за архитектурен резерват. Изготвени са предложения до НИПК-София и ОНС-Габрово за разработване на етапен план за изпълнение на възстановителните работи за времето от 1963 до 1968г.

Процедурата за обявяване на едно селище за архитектурен резерват изисква обстойно обсъждане в Съвета за опазване на паметниците на културата към НИПК. В дискусиата по внесения от архитект Д.Василева доклад вземат участие най-авторитетните специалисти в областта на реставрирането и консервирането на архитектурни паметници от епохата на Възраждането. Всички обръщат внимание на специфичните особености на архитектурата в Боженци, като дървените сглобки на конструкциите, автентичността на архитектурните паметници, живописността на селището и т.н. В резултат на дискусиата, на 1 ноември 1962 г. се взема решение за обявяване на с.Боженци за архитектурен резерват.

За практическото изпълнение на това решение са необходими и допълнителни нормативни документи, които се издават от Държавния комитет по строителство и архитектура. В началото на 1964 г. той издава Решение - 155, в което се посочва, че с.Боженци е единственото село, запазило цялостно характера си от епохата на Възраждането. В него са съхранени много ценни етнографски и архитектурни паметници и градоустройствени ансамбли. Затова се взема решение с.Боженци да бъде обявено за исторически и архитектурен резерват. В практиката се налага наименованието Архитектурно-исторически резерват/АИР/-Боженци.

През тези две години докато се уреждат юридическите формалности по обявяването на резервата, габровци не бездействат. Започната е работа на широк фронт. Определени са за реставриране 71 къщи и обществени сгради, като се предприемат и действия за благоустрояването на селището. НИПК изготвя проекти за реставрирането на всеки обект. Първоначално работата е поверена на Строителната организация към филиала на НИПК във Велико Търново, но по-късно, предвид разширяване на реставрационните работи и с оглед на по-ефикасен инвеститорски контрол, се създава специализиран орган към ОНС-Габрово под надзора на представителката на НИПК, арх.Е.Паунова.

След като са преодоляни голям брой организационни и технически трудности, на 6 септември 1964 г. тържествено е открит

Архитектурно-историческият резерват - Боженци. В своето слово директорът на ОИМ-Габрово, Ц.Петров, разказва за богатата история на селото и за неговите жители, създали това архитектурно богатство, което, след много труд, грейва отново с цялата си красота. В една от най-представителните къщи на селото е уредена експозиция, показваща вътрешната уредба на къщите в Боженци през Възраждането.

С откриването на АИР-Боженци се слага само началото на продължил двадесетгодишния период на реставриране на сградния фонд в селото-резерват и на огромна строителна работа, свързана с подземната кабелна електрификация, изграждането на нов водопровод и канализация, застилането на разкопаните улици с нов калдъръм и т.н. Всички проблеми, с които са се сблъскали директорите на АИР-Боженци, са отразени в техните годишни отчети.

Предварителните очаквания, че за 3 или 5 години ще бъде извършена цялата реставрационна работа в селото, се оказват много далече от реалността. Разбираем е стремежът за по-бързо приключване на строителните работи и откриването на резервата за целите на местния и международния туризъм. Тъй като организаторите и реставраторите осъществяват за първи път в страната такъв огромен реставрационен проект, те не предвиждат реално какви големи трудности ги очакват. До средата на 1971 г. в резервата е завършено реставрирането на 18 къщи и на 16 стопански постройки. Приключена е и работата по кабелното електрозахранване, водоснабдяването и канализацията на селото.

За да се ускори реставрирането на къщите и за да се намерят собственици, които да поддържат вече реставрираните къщи, се предприема твърде спорна и до днес стъпка - започва предоставянето на отчуждени къщи на творчески съюзи, институти и ведомства, както и на отделни творци, за разкриване в тях на творчески бази. До края на 1971 г. са предоставени реставрирани къщи на Съюза на българските художници, Съюза на композиторите, Орлин Василев, Станислав Сивриев, Рангел Игнатов, Слав Хр. Караславов, Андрей Германов, Тодор Динов и др.

Какви са постиженията и проблемите на АИР-Боженци 10 години след започването на реставрационните работи в селото? На първо място трябва да се отбележи натрупаният опит, с който никой до тогава не разполага, тъй като това е първият така голям по размерите си реставрационен обект. Независимо от всички трудности, наред с реставрациите на отделни къщи, са завършени и жизнено важни съоръжения, необходими за нормалното функциониране на селището. За да придобие селото своя автентичен вид от Възраждането, е необходимо електрозахранването на всеки отделен дом и обществена сграда да се извърши подземно с кабел, което отнема много време и поглъща огромни средства. Тези благоустройствени дейности са свързани с голям обем изкопни работи, които се извършват главно по улиците на селището. Ето защо след приключването им се налага допълнителна работа, свързана с ремонтирането и възстановяването на оригиналната улична настилка от калдъръм и плочи. В началото на 70-те години тези благоустройствени дейности са завършени и резерватът е готов да приеме огромния туристически поток, особено през летния сезон.

За да може резерватът да се превърне в трайно привлекателен туристически обект, е необходимо да се разрешат няколко основни проблема. На първо място това е въпросът за построяването на пътища, свързващи резервата с туристическите маршрути, преминаващи в непосредствена близост до селото, а именно пътя Габрово-Боженци-Трявна и Трявна-Боженци-Велико Търново. Тъй като този въпрос не може да се реши на местно равнище, през 1972 г. е изпратено писмо до председателя на Министерския съвет за съдействие.

Вторият много важен проблем е свързан със създаването на нови музейни експозиции и атрактивни центрове, като действащи занаятчийски работилници, механи и други търговски обекти, разкривани в автентичните дюкяни на реставрираните къщи, които да привличат и занимават туристите. В началото на XIX век в Боженци е имало 32 търговски дюкяна и много занаятчийски работилници. С най-големи традиции е бил ковашкият занаят, който включва различни специализации, като: тюфекчийство - производство на огнестрелно оръжие, забранено да се работи от българи след Гръцката завера от 1821 г., налбантство - най-широко разпространено, за производство на подкови за различни видове добитък и подковаването му, чаркчийство - изработване на чаркове за плетене на гайтан, сахатчийство - за изработване на механизми за градски часовници, широко разпространени по това време във всички позамогнали се възрожденски градчета у нас и кантарджийство - за произвеждане на тогавашните теглилки и т.н. Освен това в селото са били развити и абаджийство, кожухарство, самарджийство, кундурджийство и др. Успоредно с тях се развиват и традиционните домашни занаяти, като тъкачество, предачество, плетачество, бояджийство и др. Широко е било застъпено и пчеларството, като се произвеждал не само мед, но и восък. За производството на восък била изградена уникална по своята конструкция „менгема“ - преса за изцеждане на чистия восък от медените пити. Според специалисти от НИПК, тя е една от трите запазени в България към началото на 60-те години. Реставрирането и експонирането на „менгемата“ сред селото привлича многобройните посетители, тъй като този занаят отдавна е изчезнал от нашите земи и почти никой от туристите не е наблюдавал другаде добиването на восък. За изключителния интерес към невиджаната атракция допринасят много и сладкodomните майстори с неподправеното си чувство за хумор.

Освен „менгемата“ за началото на 70-те години се предвижда и откриването на експозиция за българската литография през Възраждането, а в читалището - да се създаде библиотека „Краезнание“. В кино-зала са имали намерения да прожектират филми на Студия за документално кино на тема: „Боженска сватба“, „Боженска къща“ и др. подобни. Тези добри намерения на работещите в резервата, за голямо съжаление, почти не се реализират на практика. По инициатива на отделите на ОНС-Габрово, ангажирани в реставрационните работи в Боженци, се стига до приемането на нов нормативен акт с национално значение.

През 1978 г. Комитетът за култура и Комитетът за архитектура и благоустройство издават Наредба - 9 за опазване, застрояване и благоустрояване на Архитектурно-историческия резерват Боженци. В новоприетата наредба се определят условията за планово реставриране на старата застройка, на отделни архитектурни ансамбли, за опазване на ландшафта, силуета и обемното въздействие, за запазване на старата улична мрежа и градоустройствените елементи. Изрично се подчертава, че при реставрирането и консервирането на сградния фонд е необходимо максимално да се запазва оригиналният вид на боженските къщи.

За да може да се оживи селото, се набелязват мерки за увеличаване броя на постоянно живеещите в него. На първо място е проблемът за създаване на възможности за трудова реализация на жителите на резервата. За целта се предвижда възстановяване на част от традиционния поминък, чиито произведения да бъдат предлагани на туристите за покупка от търговските дюкяни, като сувенири. Сред занаятите, подлежащи на възстановяване и превръщане в атракция за посетителите на резервата, са ковачество, кожухарство, тъкачество, бояджийство, както и традиционните селскостопански дейности, като овощарство - сушене на плодове и производство на пестил, варене и дегустиране на сливова ракия, пчеларството, с производство на мед и восък.

С влизането в сила на Наредба - 9 се дава нов импулс за цялостната работа в АИР-Боженци. Окръжният народен съвет в Габрово разработва Програма за конкретните дейности относно реставриране, опазване, застрояване и благоустрояване на резервата. Отделно са изработени Инструкция за прилагане на Наредба - 9 и Правилник на Архитектурно-историческия резерват - Боженци. Тези нови нормативни документи целят по-стройната организация на дейността в резервата. В областта на музейното дело се предвижда организирането на постоянни и временни експозиции с етнографски материали от фондовете на музея, организиране на ежегодни

фолклорни празници, надпявания, както и възстановки на традиционни обреди и др.

Амбициозните проекти от края на 70-те години за съжаление не се осъществяват на практика. Програмата за оживяване на резервата търпи най-голям провал. Не се разкриват така важните за атрактивността на резервата занаятчийски работилници. Малкото работни места, които се разкриват в цеха за тъкане на китеници към РПК „Рачо Ковача“, се заемат от приходящи жени от съседните села и по такъв начин обезлюдяването на селото продължава с бързи темпове, за да се стигне до началото на 1991 г., когато само двадесетина възрастни хора са останали като постоянни жители на селото, а някои от тях прекарват зимните месеци при близките си в града.

Раздаването на къщи на творчески съюзи и на столични интелектуалци допринесе също за обезлюдяването на селото. Тази стъпка през 60-те години има съвсем друга цел. Смята се, че представителите на различните изкуства ще съдействат за провеждане в Боженци на ежегодни национални и международни прояви, като пленери, седмици на поезията, на литературата, на архитектурата и т.н., на които ще бъдат канени изтъкнати наши и чужди творци, както и школи за млади таланти и по такъв начин резерватът ще се превърне в притегателен център за творци и ще допринесе за разширяването и на туристическия поток. За голямо съжаление, освен няколко единични прояви, в тази насока до трайни традиции не се достига и малкото направено е вече безвъзвратно погубено.

Като имаме предвид цялостната работа, извършена по превръщането на с.Боженци в архитектурно-исторически резерват, можем ли да го определим като музей на открито? За съжаление еднозначен отговор не можем да дадем. В селото са извършени първите у нас широкомащабни реставрационни работи на целия сграден фонд на селището. Това е направено при най-строгото спазване на изискванията на Закона за опазване на паметниците на културата.

По време на реставрационните работи обаче се среща един основен проблем - балансът между реставрация и адаптация. В музея на открито от типа „скансен“, къщата-архитектурен паметник се експонира в музейната среда и служи единствено като експонат, който се разглежда от посетителите или ако в първия етаж е разположена работилница, в нея се демонстрира тогавашният начин на производство, който не изисква адаптация на помещението, напротив - необходимо е то да бъде напълно автентично. Всичко това не може да бъде осъществено в къща от миналия век, която искаме да реставрираме, да запазим възрожденския ѝ дух и същевременно тя да бъде съвременна обитаема. Ето защо се налага адаптация на сградата отвътре, за да може тя да предложи минимум от съвременната битова уредба. Един от най-големите недостатъци на боженските къщи е, че през зимата са много студени. Традиционното отопление преди повече от век е камината и паленият от нея, но разположен в собата-днес спалня, „джамал“, за които, според днешните разбирания, са нужни огромни количества дърва. Преди столетие, една от основните грижи на населението наред с прехраната е била и осигуряването с големи количества дърва за дългите и много по-сурови от днес зими. Естествено, това не било най-трудното им занимание, тъй като селото е обградено от всички страни с гъсти дъбови и букови гори, притежание на божанкалии. При сегашните условия никой не може и да мисли за такава сеч на дърва за огрев. Въобще, проблемът за съвременен начин за отопляване на реставрираните сгради е твърде сложен. При подмяната на изгнилите черчевета с нови в повечето случаи дървесината, използвана за тяхната изработка, се оказва твърде некачествена и дори не добре изсушена. В резултат на всичко това, прозорците на реставрираните къщи не се затварят плътно, стъклата са единични и по такъв начин студът влиза твърде безпрепятствено.

Другият проблем, намерил приемливо разрешение, е свързан с изграждането на съвременни санитарни възли в реставрираните къщи. Обикновено в приземните етажи се разполагат банята и тоалетната, а на жилищния етаж - съвременната кухня. Същевременно, в стремежа си да адаптират сградите с оглед на съвременното им обитаване, някои собственици допускат нарушения на изискванията за запазване на първоначалния вид на реставрираните къщи.

Ето няколко примера за такива нарушения, допуснати при адаптирането на сградите. Къщата на Цанко Манафа, която е посочена в книгата „Българската къща през пет столетия“ като типичен представител на възрожденските къщи в Боженци, е претърпяла следните изменения: изместено е стълбището от традиционното му разположение, султурмата - чардакът е остъклен, а стопанската сграда е превърната в гараж. Има и по-големи нарушения, като промяна на функциите на някои сгради, главно плевни-селскостопански сгради са преустроени в жилища.

Тези няколко примера показват колко обезпокоителни са нарушенията в хода на адаптирането на сградите. Естествен е стремежът в тях да се създават нормални, съвременни условия за обитаване, но всичко трябва да се подчинява на основното изискване за резервата - да не се променя външността на сградите и тяхната хармонична връзка с околния архитектурен ансамбъл и природата.

Независимо от тези отделни отклонения, не може да се заличи огромната и успешна работа за съхраняване на архитектурните и историческите паметници в АИР-Боженци. Освен къщите, в селото са реставрирани и обществените сгради, в които са разкрити подходящи експозиции. В храма „Св. пророк Илия“ е съхранена уникална иконна сбирка. Иконите са типични представители на тревненската иконописна школа, разположени са на чудесно изработен иконостас, също дело на ненадминатите тревненски резбари. Килийното училище се намира в двора на църквата. В него са подредени учебни помагала от времето преди създаване на класните училища. Във внушителната сграда на прогимназията е уредена експозиция на образци от българската литография от Възраждането. С тези няколко експозиции се разширява възможността на посетителите да добият по-пълна представа за духовния живот на божанкалии през отминалите векове и да почувстват възрожденския дух, който ги е крепял в робските години и им е давал сили да се трудят и борят за българщината.

Отново се връщаме на въпроса, дали АИР-Боженци е музей на открито. Ако се вгледаме внимателно в изискванията на ИКОМ за признаване на този тип музеи, в конкретния случай имаме рядък представител на музей на открито, създаден *in situ*. Реставрирането на целия сграден фонд на селището е завършено успешно. Разкрити са няколко експозиции, отразяващи ежедневието и културата на населението през последните три века. Създадени са условия за масов туризъм. Рекорден е броят на посетителите през 1987 и 1988 г. - над 61 хил., а най-много чуждестранни туристи са отбелязани през 1989 г. - над 4 хил.

Повече от тридесет години ни делят от времето, когато възниква идеята за превръщането на село Боженци в архитектурен резерват. Постигнатото наистина е много. То е безспорен успех за българската реставраторска школа и за музейното дело. Създаден е единственият в България цялостен музеен резерват, който включва едно селище с всички негови жилищни, стопански и обществени сгради от XVIII и XIX век, реставрирани изцяло, в някои от които са разкрити съответни експозиции.

Няма да се спираме на трудностите, пред които е изправен АИР-Боженци сега. Всички днешни проблеми, както и на сродните му резервати в страната, са обстойно разгледани през септември 1993 г. на Национална теоретична конференция, посветена на 600-годишнината от създаването на с.Боженци.

По подобен начин в България се извършва реставрирането на цели селища и отделни архитектурни комплекси в Копривщица, Панагюрище, Жеравна, Котел, Мелник, Арбанаси, Велико Търново, Несебър, Созопол, Стария Пловдив, Вароша в Ловеч и на много

други места. През 70-те и 80-те години там са направени успешни опити да се оживят тези реставрирани резервати, да им се вдъхне нов живот, като се провеждат периодично различни културни мероприятия. Достатъчно е да споменем ежегодните празници „Аполония“ в Созопол, традиционните фолклорни фестивали в Копривщица и много други подобни прояви във всеки отделен резерват. Разбира се, най-многобройни са провежданите фолклорни празници.

Създаването на такива забележителни архитектурни резервати, като Копривщица, Панагюрище, Боженци, Жеравна и мн.др., е тясно свързано не само с архитектурните паметници, но и с къщите-музеи на забележителни исторически личности и творци. Не можем да си представим Копривщица без родните къщи на Любен Каравелов и Георги Бенковски, Жеравна без родната къща на Йордан Йовков, или стара Трявна без домът на Петко Рачов Славейков и т.н. Къщата-музей е носител не само на архитектурата на дадена епоха. Чрез своя интериор тя ни прави съпричастни към начина на живот на дадения исторически герой или творец. Дребните вещи, които обикновено са незабележими в огромните музейни витрини в обикновения исторически или краеведски музей, тук имат свой специфичен живот и разкриват по неподправен начин духа на епохата и интимността на подредбата в дадения дом.

Архитектурно-историческите резервати са сред най-посещаваните музейни обекти в България. Те са еднакво интересни за българския и чуждестранния посетител. В тях той може да почувства съхранената възрожденска атмосфера, да се потопи в красотата на традиционното българско изкуство. Многобройните занаятчийски работилници пренасят съвременния посетител в технологиите на миналото и във вълшебството на ръчно изработените прекрасни накити, съдове и тъкани. Оживяването на многобройните музейни обекти е пътят към превръщането на архитектурно-историческите резервати в музеи на открито.

Б Е Л Е Ж К И

. Разпореждане на Министерския съвет - 579 от 21.02.1952г.

Нормативната база е много пъстра и различна при всеки отделен случай. Тук ние ще се постареем да изложим в хронологически ред според първите нормативни документи, селищата, обявени за Архитектурно-исторически резервати и последвалите актуализации на нормативните документи:

КОПРИВЩИЦА - Разпореждане на Министерския съвет/МС/ -579/21.02.1952г.; Постановление на МС -28/29.06.1971г.; Правилник - Държавен в-к/Д.в-к/ бр.22, 1975г.

АРБАНАСИ - Постановление на МС -506/27.12.1955г./необнародвано/; Постановление на МС -6/10.02.1966г.

ВЕЛИКО ТЪРНОВО - Постановленията за Арбанаси и Наредба -15 - Д.в-к бр.20, 1980г.

СТАРИНЕН ПЛОВДИВ - Постановление на МС -143/22.05.1956г.; Наредба -20 - Д.в-к бр.10, 1981г.

НЕСЕБЪР - Постановление на МС -243/18.07.1956г./необнародвано/; Наредба -8 - Д.в-к бр.9, 1981

КОТЕЛ - Решение на Комитета за архитектура и благоустройство от 28.05.1960г.; Постановление на МС -46/11.12.1969г./необнародвано/; Наредба -12 - Д.в-к бр.101, 1982г.

ЖЕРАВНА - Решение на ДКСА -151/07.07.1964г. - Д.в-к бр.65, 1964г.; Наредба -12 за Котелския район - Д.в-к бр.101, 1982г.

МЕЛНИК - Решение на ДКСА -152/07.07.1964г. - Д.в-к бр.65, 1964г.; Разпореждане на МС -139/15.06.1968г./необнародвано/

Останалите Архитектурно-исторически резервати са създавани през 70-те и 80-те години и техните нормативни документи са по-известни, а те засягат: с.Бръшлян-Бургаско, с.Долен-Сатовча, с.Катунище-Котелско, с.Ковачевица-Гърмен, с.Свежен-Брезово, с.Стефаново, Созопол, Трявна, Ловеч-Вароша и др.

Проблеми на българското архитектурно наследство. С., 1955, с. 26,27

Георгиева,Б. Народната архитектура в Боженци. С., БАН, 1979, с. 58

Пак там, с. 65 и сл.

Българската къща през пет столетия. С., БАН, 1967, с. 115

Георгиева,Б. Цит. съч., с. 70

Пак там, с. 71

Пак там, с. 74 и сл.

Лучников, Св. Село Боженци. ръкопис - архив на АИР-Боженци, с. 120

Михов, Л. Боженци. С., 1974

Лучников, Св. Цит.Съч., с. 141

Койчева,К. Музеи и музейни сбирки в Габровски окръг. С., 1981, с. 3

Архив на АИР-Боженци. Протокол от 28 юни 1962 г.

Пак там

Научно-документален архив/НДА/ на НИПК. Протокол - 29 на СОПК от 01.11.1962 г.

Държавен вестник, бр. 8, 28.01.1964 г.

Петров, Ц. Село Боженци - архитектурен и исторически резерват. /слово при откриването, 6 септември 1964 г./, Архив на АИР-Боженци

Тази къща е била на богатия търговец Дончо Попа,брат на прочутия Дядо Миньо Попа, главен герой на десетки габровски анекдоти, имащи за обект прословутата габровска пестеливост. Самият той е дарил на Народното читалище в Габрово 2 хиляди златни наполеона. Вж. в-к Габровски глас, 1909 г., бр. 7

Вж. Годишни отчети. Архив на АИР-Боженци

Програма за ускоряване на реставраторските работи и благоустрояване на АИР-Боженци, приета от ОНС-Габрово на 3.IX.1971 г. Вж. Окръжен държавен архив/ОДА/-Габрово, ф. 1320, оп. 1, а.е. 16, л. 1

Пак там, л. 2

Пак там

Архив на АИР-Боженци. Писмо до председателя на Министерския съвет, 20.X.1972 г.

Както гласи легендата, основателят на Габрово - Рачо Ковача е син на заселилата с.Боженци търновска болярка Баба Божана. По такъв начин ковашкият занаят е пренесен там, тъй като преминаващите през Шипченския проход кервани са се нуждаели от подкови.

Цончев, Д-р П. Из стопанското минало на Габрово. С., 1929, с. 508

НДА-НИПК. Протокол - 29 на СОПК от 1.XI.1962 г.

ОДА-Габрово, ф. 1320, оп. 1, а.е. 16, л. 3

Държавен вестник, бр. 26, 4.IV.1978 г.

Пак там

Броят на жителите на с.Боженци се изменя по следния начин: в навечерието на Освобождението - около 500 жители в 120 къщи, при преброяванията по-късно са регистрирани следните промени: 1880 г. - 483, 1887 - 482, 1900 - 471, 1905 - 486, 1910 - 382, 1920 - 389, 1926 -361, 1934 - 331, 1946 - 264, 1956 - 166, 1965 - 113, 1973 -70 души. Вж. Георгиева, Б. Цит. съч., с. 9

Пестил - сушен специалитет от сварени на мармалад сини сливи, неколкократно разливан на специални за целта дъски и сушен на слънце, или т.нар. „габровски шоколад“. Със своите специфични, но приятни вкусови качества, той е търсен от туристите, а производството му е твърде интересно за тях, тъй като се извършва на големи огньовете в бакърени съдове, един от които е с интересно наименование - „дърмон“ - гигантска цедка за сини сливи.

Държавен вестник, бр. 26, 4.IV.1978 г.

Архив на АИР-Боженци. Програма за приложение на Наредба - 9. Правилник на АИР-Боженци.

Пак там

Закон за паметниците на културата и музеите. Д.в-к, бр. 29, 11.04.1969 г.

Джамал - зидана от тухли печка, която действа на принципа на акумулирането на топлината от огъня, който се разпалва откъм камината и по такъв начин поддържа приятна топлина и след като огънят загасне.

Личен архив на Л.Михов, бивш директор на АИР-Боженци, непредаден в ОДА-Габрово. Писмо до директора на НИПК от 20.04.1978 г.

Пак там, Писмо до директора на НИПК от 25.02.1990 г.

Архив на АИР-Боженци. Годишни отчети - 1987, 1988, 1989 г.

4. Музеите на открито и тяхното бъдеще в България.

Дълбоките социални промени, които настъпват в Централна и Източна Европа от края на 1989 г., дават сериозни отражения във всички области на обществения живот. С особена сила те засягат културата. Музеите, като една от съставните ѝ части, преживяват големи трансформации. Обществената и икономическата криза, която България преживява през последните години, се отразява негативно върху опазването на паметниците на културата и тяхното съхраняване за бъдещите поколения.

За да могат музеите в България да работят нормално, те трябва да разрешат най-напред няколко основни проблема. На първо място е необходимо да се актуализира законодателството, засягащо опазването на паметниците на културата. На второ място е проблемът за финансирането на местните музеи от общините и взаимоотношенията им с общинските съвети и кметове на базата на Закона за местното самоуправление и частта му за финансиране на културната дейност. На трето място е сложният въпрос относно реституцията на сгради, обявени за архитектурни и исторически паметници, досегашна собственост на музеи и Архитектурно-исторически резервати. Не по-маловажен е и въпросът за отношенията между музеите и Българската православна църква /БПЦ/. Накрая ще се спрем съвсем бегло, поради липса на точни данни, и върху състоянието на музейната мрежа в страната.

Разглеждайки всеки проблем поотделно, неминуемо ще стигаме до два ключови въпроса за разрешаване - финансиране и опазване. Липсата на средства и ред в страната води до катастрофални за размерите на държавата ни кражби и износ зад граница на безценни паметници от хилядолетната история на земите ни. Свидетелство за това е колекцията на заловени от Българските митници паметници, съперничаща на фондовете на Националния исторически музей.

За успешната работа на музеите в България в условията на преход към пазарно стопанство е необходимо създаването на нов Закон за старините и музеите. Сега действащият Закон за паметниците на културата и музеите е в сила от 11 април 1969 г. и е претърпял редица поправки. Последната е от 27 декември 1996 г. Повечето постановки са в противоречие със съвременната ситуация в страната и конкретно в областта на културата, и в частност - за музеите и музейното дело. В него беше заложено, че единствено държавата се грижи за музейните ценности - „Паметниците на културата са общонародно достояние и се намират под закрилата на държавата“. Днес, когато държавата ни е с крайно намален бюджет за областта на културата, средствата, заделени за опазването на историческите паметници, са нищожни. Затова свидетелства окаяното състояние на редица музеи и недвижими паметници.

За да се създаде ново законодателство в областта на културно-историческото ни наследство и музеите, не е необходимо Министерството на културата да проучва едва ли не всички закони за паметниците на културата на всички страни-членки на ООН и ЮНЕСКО, а да се обърне към родното българско законодателство. Не е нужно на всяко ново наше дело да се слага етикетът „Път към Европа“, а да се върнем към онези наши традиции в областта на културата, които са дълбоко европейски, тъй като са създавани от плеяда млади българи, работещи с възрожденски ентузиазъм след Освобождението, но получили високо европейско образование. Точно те, чувствайки се европейци, създават българските културни институти - Народната библиотека, Народния музей, Народния театър, Софийския университет и др., по европейски образец. За това говори законодателната база, върху която те са изградени, по време на управлението на министрите на народното просвещение - Константин Иречек, Георги Живков, Иван Шишманов и др.

Приведените в началото на тази глава примери от българското законодателство от края на миналия и първата половина на нашия век показват разгърнатата законотворческа програма на музейните работници у нас. България разполага по това време с модерно, европейско законодателство в областта на опазването на паметниците на културата и музейното дело. Ето защо днес е необходимо да се върнем към тези традиции и, съобразявайки се с изискванията на нашата действителност, да ги осъвременим и приложим отново в практиката.

Както виждаме, нашите предци са акцентирали върху същите проблеми, които ни вълнуват и днес. По наше скромно мнение, точно този Проект-закон, който не е бил приет през 1939 г. по подобни причини, които са пречка и днес - проблемите на културата и просветата са извън вниманието на народните ни избраници, трябва да лежи в основата на новия проект на Закон за старините и музеите. Колкото и да са добри подобни закони, действащи в Мексико или Иран, те не могат да третират такива същностни проблеми, каквито у нас са отношенията музей - църква, или музей - община.

Законодателно трябва да бъде решен проблемът за централизиране-децентрализиране на музейната мрежа. Трансформациите, които настъпват в местната власт, довеждат до еднолични решения на кметове за съществуването или не на даден местен музей. Масовото закриване на къщи-музеи поради финансови затруднения ограничава чувствително просветната дейност на музеите и особено работата с учащите се.

Проблемът с трудното и недостатъчно финансиране на музеите тласка техните ръководства към нетрадиционни решения. Често музейни обекти се дават под наем за кафенета, магазини и дори игрални зали, за да може с приходите от наемите да се посрещат нуждите за оцеляване на музея. За да се подобри посещаемостта на експозициите и оттам да се увеличат приходите, е наложително ръководствата на музеите да влязат в делови отношения с новосъздаващите се туристически агенции. Взаимноизгодни договори за обслужване на български и чуждестранни туристи ще доведат до значителни финансови постъпления. Същевременно ще се осигури и противодействие на новопоявилото се негативно явление - екскурзоводен рекет. С увеличаването на туристическия поток от местни и чужди туристи се създава възможност всички съществуващи музейни обекти отново да отворят врати за посетители, с което ще се постигне оживление в този сектор от културната дейност в страната.

Опитите чрез новото законодателство отново да се централизира музейното дело и то да бъде подчинено единствено на Министерството на културата са осъдени на неуспех. Независимо от финансовото състояние на държавата в бъдеще, местните музеи ще бъдат в тясна зависимост от икономическото състояние на общините и особено от успехите на туризма в дадения регион. Само чрез развитието на местния и международния туризъм ще се гарантира успешно финансиране на музеите и музейното дело в страната.

Проблемът за реституирането на сгради, обявени за архитектурни и исторически паметници, има две страни. Едната, много болезнена за някои музеи е задължението да отстъпят сгради, в които са разположени постоянните им експозиции, като по такъв начин се обезсмисля тяхното съществуване, и втората - да върнат на бившите собственици архитектурни паметници, които са част от ансамбли на Архитектурно-исторически резервати. Законът за реституцията пропуска да вземе предвид българското законодателство отпреди 50 години, в което се дава възможност на държавата да отчуждава недвижими паметници, независимо чия собственост са, ако те не се поддържат и има опасност от унищожаването им. Многократно предлаганият мораториум върху реституирането на архитектурни паметници не срещна разбиране в Народното събрание. Изправени сме пред реалната опасност шедеври на българската архитектура да бъдат увредени или дори унищожени поради невъзможността на техните собственици да ги опазят в автентичен вид. Нложително е държавата и в частност Министерството на културата чрез Института за паметниците на културата да разработи спешно Програма за

спасяване на архитектурните паметници, изпаднали в бедствено състояние или са обект на иманярски интерес. Не е необходимо да се търсят чужди законодателни форми за уреждане на отношенията собственик на архитектурен паметник - държава. Този проблем е разрешен много отдавна в българската законодателна практика и е наложително само неговото актуализиране.

Другият много важен момент при трансформирането на музеите у нас е възникналият остър проблем между Българската православна църква и музеите. Българското законодателство и особено Проектозаконът за старините от 1939 г., обръща специално внимание на старините, които са собственост на Българската православна църква. Този Законопроект може да ни послужи и днес, тъй като в два отделни негови члена се разглеждат взаимоотношенията между църквата и държавата относно паметниците, които са в употреба в храмовете. Когато става дума за особено ценни християнски паметници, те могат да бъдат заменени с точни копия, а оригиналите да преминат за съхранение в църковен или народен музей. С тези нормативни актове се решават едни от най-важните проблеми, възникващи в отношенията между държавата и БПЦ, относно съхраняването и експонирането на християнските паметници на изкуството.

Като имаме предвид днешното дълбоко разцепление в Българската православна църква - съществуването на два Синода и една Архиепископия, както и непрекъснатите съобщения за превземане със сила на храмове, манастири и митрополии, можем само да си представим колко вреди са нанесени на християнските паметници, създавани през вековната ни история. Ежедневните грабежи на църковно имущество, десетките откраднати икони, допълват ужасяващата картина на нашето битие в края на ХХ в.

Това е само едната страна от нанесените вреди на християнската ни култура. Другата не е по-малко опасна, макар че се провежда по официален път - става дума за възстановяване на собствеността на Българската православна църква върху такива музейни обекти, какъвто е например Националният музей Рилски манастир. Проблемът не е в собствеността, а в съхраняването и опазването на паметниците. Колкото и да желае да полага грижи за тях, Българската православна църква няма нито специалисти, нито възможности за високо квалифицирано поддържане на стотиците музейни ценности. Само един пример: Църковният музей към Св. Синод не разполага с нито един реставратор, а претендира за връщане на иконното богатство от Криптата при храм „Св. Александър Невски“. В Рилския манастир в момента работи само един пенсиониран уредник - историк, който е и директор, и домакин. Тук, където се пази огромно съкровище от възрожденското ни изкуство и се съхраняват уникални български ръкописи, няма нито един специалист-реставратор. Всички тези проблеми можеха да бъдат избегнати при по-гъвкава политика на Българската православна църква и Министерството на културата в интерес на паметниците, а не на техните собственици.

Най-големи трансформации в областта на българското музейно дело настъпват в музейната мрежа. След създаването на окръзите у нас в края на 50-те години започва изграждането на Окръжните исторически музеи. Тяхната задача е да се превърнат в основни методически центрове за останалите музеи и музейни сбирки, разположени на територията на окръга. От историята на музейното дело в България знаем, че първите музейни сбирки у нас възникват при читалищата по време на Възраждането. След Освобождението много читалищни музейни сбирки прерастват в градски музеи. През последните 20 години възникват много музейни сбирки към различни промишлени предприятия и училища. Така на територията на нашата страна реално съществуват национални, окръжни, ведомствени и градски музеи и музейни сбирки при читалища, училища и предприятия. Тази огромна музейна мрежа изцяло се издържаше от държавата. При новите икономически условия държавната субсидия, с изключение на тази към националните музеи, отпадна. Окръжните музеи се трансформираха в общински и се финансират от общините, а повечето музейни сбирки са затворени и тяхното съществуване е обречено. При тази новосъздадена обстановка от първостепенна важност е опазването на паметниците с национално и местно значение.

Сложните проблеми, пред които са изправени всички музеи в България, са разрешими. Трансформациите в тази област на културния ни живот ще се осъществяват успешно при мобилизиране на усилията на всички специалисти и културни институти в страната. Стъпвайки върху здрава законова основа, ще се опазят застрашените паметници на културата, а музеите ще включат в експозициите си най-значимите от тях. Така ще се създадат условия и за разширяване броя на музеите на открито в България.

При сложните икономически условия, в които са поставени музеите в страната, единствен Етнографският музей на открито „Етьр“ излезе бързо от кризата и възвръща своите посетители. Това се дължи на спецификата на музеите на открито, на техния непосредствен контакт с музейната публика, предизвикващ огромния интерес към експозициите в тези действащи, „живи“ музеи.

Музеите на открито са сред най-посещаваните в целия свят. Нашият скромнен опит в „Етьра“ доказва същия извод. Ние видяхме, че в средата на 80-те години посетителите там надхвърлят половин милион души. По същото време в Архитектурно-историческия резерват Боженци те са малко над 60 хил.д., или почти десет пъти по-малко, а да не говорим за традиционните музеи.

Коя е основната причина за тази привлекателност на музеите на открито за масовата публика? На първо място - атрактивността. В днешното динамично време е необходимо да се скъса с наложената представа, че музеят е скучен институт, пълен с витрини, от които ни гледат еднакви манекени с униформи и старинни оръжия. Политехническите музеи, от самото им създаване, налагат трайно в експозициите си много действащи модели и дори специални експлоаториуми, в които посетителите сами да изпробват дадени технически съоръжения и в резултат на това завладяват 20% от публиката на всички музеи.

Привлекателността на музеите на открито е тясно свързана с оживяването на музейните експонати. Ето защо включването на подготвени специалисти, които да умеят да работят, спазвайки старите технологии на различните занаяти, ще доведе до разширяване на атрактивността на музеите. За нашите конкретни условия в момента е необходимо големият потенциал, с който разполага Задругата на майсторите на художествени занаяти, да се ввлече в това сериозно музейно дело. Всички реставрирани архитектурни резервати в страната, независимо от някои проблеми свързани с реституцията, заедно с майсторите от Задругата, трябва да си подадат ръце и, използвайки условията на пазара, да започнат съвместна работа за привличане на посетители и клиенти. Необходимо е да бъдат възобновени започнатите през 70-те и 80-те години различни дейности, като фолклорни празници, пленери, биеналета, изложби, и мн. др. и да се превърнат в традиционни, с цел да се привличат постоянни посетители. Въпреки че все още не са огласени правителствените приоритети в областта на икономиката, туризмът може да бъде водещ в условията на пазарната икономика.

Независимо от проблемите днес, приватизацията ще се осъществи най-напред в този отрасъл. Всеки музейен комплекс, архитектурен резерват или най-общо - културно-исторически паметник с национално значение ще има възможност да влезе в договорни отношения с новообразуваните туристически бюра и агенции за съвместна работа в туристическото обслужване. Надяваме се, че няма да бъде далечен и денят, когато в България ще се развие и културният туризъм и много музейни обекти, като АИР-Боженци, ще намерят своите истински ценители.

Над 35-годишната история на Етнографския музей на открито „Етьр“ представлява богат български музейен опит в сравнително новото за нашата страна музейно направление - музеите на открито. За съжаление остана първи и за сега - последен опит в тази насока. Възникнал по идея на група ентузиастично-краеведи в Габрово, той се реализира благодарение на възрожденския дух на цялата местна

общественост. Проектът за изграждане на Национален музей на открито през 80-те години не бе реализиран. Натрупаният опит не бива да се пропилява напразно, а да се използва при съхраняването на архитектурните ансамбли в отделните селища и в обявените Архитектурно-исторически резервати.

Накрая бих завършил разсъжденията си за музеите на открито в България с твърде оптимистична прогноза. Както през дългите робски години българският дух е оцелявал, така и днес той ще устои на изпитанията на времето, а с него - и всичко, свързано с българската история и култура. Архитектурните паметници, включени в резервати или други форми на защита, ще оцелеят и ще се превърнат в привлекателни за масовия и културния туризъм музейни ядра. Този процес ще осигури средства за по-нататъшното реставриране и консервиране, за оживяването им и тяхната по-голяма атрактивност, за привличане на хиляди туристи. Музеите на открито имат голямо бъдеще в България и, може би, ще дочакаме деня, когато отново ще се заговори за изграждането на Национален музей от този тип.

Б Е Л Е Ж К И

Закон за паметниците на културата и музеите. Известия на Президиума на Народното събрание, бр. 22, 11.IV.1969

Закон за изменение и допълнение на Закон за паметниците на културата и музеите. ДВ, бр. 112, 27.XII.1995

Закон за паметниците на културата и музеите. Известия на Президиума на Народното събрание, бр. 22, 11.IV.1969

ЦДА, ф. 177, оп. 2, а.е. 1186, л. 281, чл. 1 и 3

Глава трета

МУЗЕИТЕ НА ОТКРИТО В ОТДЕЛНИТЕ СТРАНИ И КОНТИНЕНТИ

1. Музеите на открито в Европа.

В Европа и по-точно в Скандинавските страни в края на XIX век се заражда едно ново течение в музейното дело - музеите на открито. Постепенно те намират привърженици и в останалите части на континента, предимно в Балтийските държави и Централна Европа. За един век техният брой надхвърля хиляда и продължава да нараства, благодарение на големия интерес на музейната публика към тези толкова атрактивни музеи.

Музеят на селото в Букурещ - Румъния

Още през XIX век в Румъния се заражда широко обществено движение за опазване и съхраняване на традиционния бит и народната култура за поколенията. През 1834 г. се създава Народният музей във Влашко. В началото на 60-те години на XIX век видният учен и общественик Александър Одулеску разработва програма за тази цел. Благодарение на неговата дейност и широката подкрепа на румънската общественост, в страната се разгръща движение за опазване на историческите паметници и всички писмени и веществени документи, свързани с традиционния начин на живот на румънския народ. В резултат на това през 1875 г. е събрана богата колекция от народни костюми от различните етнографски региони. Двадесет години по-късно Народният музей се премества в новопостроена за него сграда. На директорския пост застава приемникът на А.Одулеску, видният учен Г.Точелеску. Продължителната събирателска работа на поколения румънски етнографи намира своята реализация - през 1906 г. се открива Етнографският музей в Букурещ. Впоследствие той се превръща в основен методически и научно-изследователски център, събиращ и проучващ веществените паметници от традиционния бит и културата на румънците.

Идеята за създаване на музей на открито в Букурещ възниква през 20-те години на XX век. Учени, като Х.Стал, Траян Херсени, Мирча Вулканеску и др., провеждат етнографски експедиции с цел да се издирят и набежат архитектурни паметници, които да съставят основата на експозицията на бъдещия музей. Проучванията продължават цяло десетилетие, като в тях се включват 1 163 студенти, разпределени в 160 групи и проучващи 99 села в цяла Румъния. Огромната дейност по създаването на Музея на селото е подпомогната от кралската културна фондация „Принц Карол“.

/снимки от изграждането на музея - с. 4,5/

Изграждането на музея на селото в Букурещ започва през 1936 г. по проект на Д.Густи. Заедно с Х.Стал, В.Попа и М.Константинеску, той ръководи демонтирането, пренасянето и възстановяването в музейна среда на 30 селски къщи от различни райони на Румъния. В строителството вземат участие над 1 100 работници и 130 народни майстори и художници. Откриването е на 17 май 1936 г. В своето тържествено слово по този повод неговият пръв директор Д.Густи заявява, че Музеят на селото е в състояние да покаже богатството и разнообразието на селския живот, дълбоките идеи на селския архитектурен стил, специфичните умения на селянина да адаптира околната среда към своите потребности, изключителните му способности за оригинална украса на дома и т.н.

/снимки от музея - с. 6,7/

След Втората световна война работата по дообогатяването и разширяването на музея продължава. Осъществява се Национална програма, в резултат на която са пренесени оригинални архитектурни паметници от всички етнографски райони, заедно със селскостопанския инвентар и покъщината. Над 100 хил. експоната представят изцяло бита и традиционната култура на населението от Трансилвания, Олтения, Мунтения, Молдавия и Северна Добруджа.

/снимки - с. 15,18,19/

Сегашната експозиция на Музея на селото се разпростира върху площ от 100 декара и включва 71 музейни обекта, от които 42 са селски къщи. В тях е представен традиционният интериор с всички битови предмети, използвани в дадения етнографски регион. Край селските къщи са експонирани останалите селскостопански сгради и целият земеделски инвентар за обработване на земята. Цветните огради пред къщите допринасят за постигане на истинския облик на традиционното румънско село. Тесните улички, обградени с дървета и стобори, спомагат музейните посетители да се почувстват в едно типично село. Няколкото църкви с богата архитектура и дърворезбена украса ни връщат в XIX век и към духовния живот на източноправославното население. За да се почувства истинският дух на миналото, в експозицията са включени и занаятчийски работилници.

/план на музея/

Музеят на селото разполага и с огромен музейен фонд, представящ различните жанрове на народното художествено творчество: тъкани, дърворезба, керамика, народни костюми и мн. др. Тези колекции са събрани и научно обработени от поколения музейни работници. Музеят разполага с богата филмотека, видеотека, аудиотека, библиотека и богата сбирка от снимки, достъпни за проучване от научните работници. Има и собствена лаборатория за реставриране на музейните предмети. Общо музейният персонал надхвърля 40 души, работещи в различни отдели и лаборатории.

/снимки от музея - с. 26,27/

За улеснение на музейните посетители са издадени разнообразни рекламни материали: пътеводители, албуми, плакати, пощенски картички, цветни диапозитиви и др. Текстовете в тях са преведени на всички международно приети езици. Тези материали, както и разнообразни сувенири, се предлагат в музейния магазин. За привличането на по-широк кръг публика, в музея се провеждат многобройни тематични изложби с експонати от фондовете на музея, гостуват изложби от други сродни музеи. Ежегодно през лятото се организира панаир за произведения на народните художествени занаяти. През периода 1977-1990 г. към Музея на селото е присъединен Музеят за народно изкуство, който е инициатор на множество изложби от неговите фондове. Веднъж на две години се провежда Международен фолклорен фестивал „Хора“.

/снимки от музея - с. 30/

Музеят на селото е един от най-посещаваните туристически обекти в румънската столица. Броят на неговите посетители нараства от 15 хил. през 1953 г. на над 300 хил. през 1986 г. Включен е в Европейската асоциация на музеите на открито и е член на ИКОМ. Това

е първият музей на открито в Румъния. Неговият богат опит се споделя от изградените след това в почти всички етнографски области на страната музеи на открито в: Тимишоара, Куртишоара, Бухурени, Голещи, Бран, Сибиу, Клиу, Бая Маре, Сигеф, Сучава, Чимпулунг, Молдовенец, Св. Георги, Сернат, Фокчани и Тулча. По такъв начин, със своите 16 музея на открито, Румъния е една от страните в Европа, дали най-голям принос в развитието на съвременната музеология в тази насока.

Литература:

Чебук, А. Музей на изкуството в СРРумъния. С., 1984

Cosma, A., Isfanoni, D. The Village Museum. Bucharest-Romania. Bucharest, 1991

Музеят на традиционната народна култура „АСТРА“ в Сибиу - Румъния

През 1861 г. в гр. Сибиу се създава културно-просветна асоциация „Астра“ с цел опазване и популяризиране на трансилванската традиционна култура. През 70-те и 80-те години на XIX век тя организира редица изложби, посветени на местните занаяти.

Началото на музея на открито в Сибиу се поставя през 1963 г. с пренасянето на първите постройки. Постепенно на площ от 960 декара са пренесени 102 сгради и технически съоръжения и над 30 хиляди етнографски предмети, представящи еволюцията на доиндустриалната техника. Така този музей се специализира изцяло в комплектуването и експонирането на различни видове технически съоръжения, главно от XIX век.

В музейната експозиция са включени: различни типове мелници на вода, включително и рядко срещаната плаваща мелница, тепавици, преси за плодове, за масло, дъскорезници и др. Представени са и други източници на задвижване, като: вятърни мелници, мелници и преси, движещи се от животинска или човешка сила.

Вторият акцент в музея са занаятчийските работилници. В пренесени сгради са представени всички занаяти, развити през XIX век в този регион. Една част от работилниците са действащи. Те са в центъра на вниманието на хилядите музейни посетители. Организиран се и временни експозиции на различни теми - „Традиционна румънска цивилизация“, „130 години румънска етномузеология“, „Съвременни центрове на традиционната керамика“ и др.

Два пъти годишно в музея се провеждат панаири. В първия участват майстори на народните занаяти от цялата страна. Всяка година през август излагат своята продукция грънчари, кошничари, резбари, тъкачи, майстори на музикални инструменти и много други. Пред очите на музейните посетители те демонстрират традиционните технологии и разнообразните форми на занаятчийските произведения. Вторият панаир е посветен на „децата-занаятчи“. По време на него децата изучават различните занаяти в работилниците на музея.

Музеят разполага с богат информационен център, включващ библиотека, фонотека, видеотека и архив. Той издава пътеводители за музея, информационни бюлетини, видеофилми и др.

Литература:

Connaitre, Conserver, Transmettre. Les techniques et les savoirs des metiers. Repertoire des organismes de conservation active des techniques en Europe. Paris, 1995

Музеят на народната архитектура и бит в Киев - Украйна

Музеят е създаден през 1969 г. като национален музей на открито, събрал най-добрите образци на украинската народна архитектура от XIX до началото на XX век. Представени са шест етнографски района на страната - Средна Надднепровщина, Полися, Карпати, Подолия, Слобожанщина и Пивден Украйна. За бита на украинските селяни разказва покъщнината, селскостопанският инвентар, произведенията на народните художествени занаяти.

В четири сектора на музея са групирани архитектурни паметници от различни села. При завършването му, в музея ще има 100 архитектурно-етнографски комплекса с близо 400 най-разнообразни селски постройки, включително и обществени сгради, като църкви и др. Повечето са пренесени от мястото на своя оригинален градеж в музейната среда. Само малка част от експонатите са копия, но точно заснети, научно проучени и възстановени в музея. Те са включени в музейната експозиция поради своята значимост, като представители на типична архитектурна форма от съответен етнографския район.

/снимка 1/

Чрез музейните комплекси от традиционни селски къщи се оформят улици от съответните села. Например улицата от село от Подолии е изградена от няколко типични жилища и стопанските постройки към тях, скрити зад дървени стобори. Комплексът от селски жилища от Черкасщине е разгърнат също като селска улица. Дворовете на къщите тук са оградени с плетове от пръти.

/снимки от комплекса - 2/

Голям интерес предизвикват специфичните селскостопански сгради, обори и плевни. Представена е и малка талпена къща на пастир. В покрайнините на гората (в подножието на планината) са експонирани и няколко пчелнии кошера, изработени традиционно от цели върбови коруби. Сърцевината на дървото е издълбана, отгоре са подредени дъски, затиснати с камъни, а целият кошер е повдигнат на крачета. Входът за пчелите е разположен от юг, а в горния край на тези оригинални кошери има отдушници за проветряване.

/кошери-3/

Наред с обикновените селски къщи от различни райони на Украйна, в Музея на народната архитектура и бит намират място интересни обществени сгради и две вятърни мелници от Запорожието.

/снимки на мелниците - 4/

С най-богата архитектура са църквите. Най-старата е от XVII век и е била строена в село Дорогинка от района на Киев. Тя е изцяло дървена, с много интересен триделен квадратен план. Централната част на църквата се издига над останалите две симетрични части. Специфичното за тази църква е, че и над олтара се издига дървено кубе. Погледната отдалече, църквата от Дорогинка привлича погледа със своята симетричност, с извисяването на трите дървени купола и с изящните кръстове, издигнати над тях. Единствената несполука при експонирането на този архитектурен шедевър на украинското народно строителство е нейното разполагане усамотено върху близкия хълм. Музейните работници са търсели ефекта на открояване от всички точки на музея, но се е постигнала изолация, не характерна за църква от източното православие, предназначена за черкуване на селяни.

/снимки на църквите - 5,6,7/

Другата църква от Средна Надднепровщина е разположена заедно с комплекса, представящ типични селски постройки от този район на Украйна. Тя също е трикуполна, изцяло изработена от дърво, с много сложна покривна конструкция и изящни кубета, увенчани с ажурни кръстове.

Най-малката църква е пренесена от село Зелено, Тернополско. Тя е строена в началото на XIX в. и има кръстопуолен план. Тъй като куполът е единствен, той е значително по-широк, но не се издига много нависоко над централния кораб. Покривната конструкция се спуска широко извън стените на църквата и създава голяма стреха за богомолците извън храма. В западния край на църковния двор се извисява дървена четирикатна камбанария. И тази църква е разположена в края на комплекса, представящ жилищната архитектура от района на Тернополско и не създава оня духовен център на даденото селище, от който е пренесена.

Литература:

Музей народної архітектури та побуту УРСР. Киев, 1977

Шмелев, В.Г. Музеи под открытым небом: очерки и истории возникновения и развития. Киев, 1983

Валаският музей на открито в Рожнов - Чехия

В Чехия има над 15 музеи на открито, но най-старият и със световна известност е Валашкият /Valasske museum v prirode/. Той е основан от братята Бохумир Яронек (1866-1933) и Алоис Яронек (1870-1944). Първият проект е създаден още през 1913 г. с подкрепата на престолонаследника, отпуснал 8 хил. крони. С тях е откупена сградата на кметството, построено през 1781 г. Така се поставя началото на труден и продължителен период от изграждането на първия музей на открито. През април 1925 г. в парка на града се пренасят първите няколко сгради, архитектурни паметници - кметството, къщата на търговеца Била от края на XVII век и други малки постройки. Откриването на музея е посветено на празнуването на Валашката година. В него вземат участие над 2 хил. танцьори, певци и музиканти.

Доизграждането на музея преминава през два етапа. Първият завършва до 30-те години, а вторият започва в началото на 50-те години на XX век. Музеят събира етнографски материали и проучва традиционната духовна и материална култура от Валашкия район и на изселените се в Източна Моравия и Силезия.

През 1971 г. във Високите Татри се провежда общоевропейска конференция на ИКОМОС (Международен съвет за паметниците на културата и забележителните места), посветена на грижата за запазване на народното строителство. На нея се дава тласък за изграждане на регионални музеи на открито. За тогавашната Чехословакия се решава да има два методически центъра за музеите на открито - единият в Рожнов и вторият в Мартин - Словакия.

Литература:

Jaroslav Stika, Jiri Langer. Ceskoslovenska Musea v Prirode. Ostrava, 1989

<http://www.travel.cz/travel/regions/beskydy/roznov.asp>

Музеят на открито в Мартин - Словакия

В края на 60-те години на XX век в Словакия започват да се изграждат четири регионални и един национален музей на открито.

Музеят на открито в Мартин се създава по инициатива на местното Словашко музейно общество. Автор на проекта е проф. Карел Хотек, известен словашки етнограф. Той предвижда в музея да се представят всички типове народни постройки от Словакия, от Моравска Словакия, както и жилища на словаци, живеещи извън етническите предели. Интересна е идеята музеят да бъде оживен от живеещи и работещи в къщите хора, представители на съответния етнографски район. Музеят официално е открит през 1992 г., но строителството в него продължава.

Литература:

Jaroslav Stika, Jiri Langer. Ceskoslovenska Musea v Prirode. Ostrava, 1989

Музеят на открито Санок - Полша

Музеите на открито в Полша имат богати традиции. Първият музей на открито е създаден през 1906 г. от селския учител Изидор Гулковски в Гданското воеводство. Заедно със съпругата си той издирва и събира многобройни етнографски материали, представящи една отмираща западнославянска култура - на кашубите. Първата експозиция е създадена в откупена стара къща от XVIII в. във Вдзъйдзах. През 1932 г. музеят изгаря напълно и е възстановен по-късно, но първите експонати са безвъзвратно унищожени. След Втората световна война е разширен.

Най-представителният музей на открито в Полша е Санок. Той е първият музей от този тип, строен след Втората световна война. Инициатори са Иржи Тур, консерватор на паметници и Александър Рибиски, уредник в историческия музей в Санок. Идеята е подкрепена от местната общественост и воеводското ръководство през 1958 г. Строителството на музея започва през 1960 г. и продължава и през 70-те години. Първият пренесен обект е от Росолин, той е експониран през 1960 г. През 1963 г. се приемат правилата за основните музейни дейности, както и за разкриването на занаятчийски работилници. След това се разработва проект за икономическото развитие на музея. През 1968 г. се приема проектът на уредничката Халина Конопчина за обзавеждането на музейните обекти и аранжирането на цялата експозиция. През 1974 г. музейните специалисти в Санок разработват нов експозиционен план, който е одобрен от Министерството на културата.

Музеят на открито в Санок е регионален за Жешувското воеводство. Според неговия Устав, приет през 1963 г., в музея се създават следните отдели: народна архитектура, материална култура, народно изкуство и фолклор, културно-просветен, библиотека, архив, административно-стопански и реставрационен.

Музеят на народното строителство в Санок представя традиционната архитектура от района на Югоизточна Полша. Тук съжителстват

поляци и украинци, оформили четири етнографски зони - погужни, дориняни, бойки и лемки. След системни архитектурни и етнографски проучвания на тези райони са набелязани архитектурните паметници, които да се пренесат на територията на музея. В утвърдения през 1968 г. проект се предвижда на площ от 380 декара да се разположат 35 селски къщи с дворове, 10 производствени сгради, 4 църкви, 3 къщи на заможни селяни и други по-малки обекти.

Разработени са четири маршрута за разглеждане на експозицията. Чрез най-краткия се проследяват основните застроителни форми, характерни за този район на страната. Естествено, най-дългият маршрут, илюстрира най-пълно традиционната архитектура в Югоизточна Полша.

Като цяло, експозицията в музея е разгърната хронологично. В нея се показва историческият развой на строителната традиция. Същевременно, жилищата са представени с пълното им обзавеждане. В експозицията са включени и народните занаяти, както и редица технически съоръжения.

Общо в Полша са създадени 13 музея на открито, в които се съхраняват над 200 архитектурни паметници, представителни за традиционната архитектура от дърво.

Литература:

J.Czajkowski, H.Olszanski. The Museum of Folk Architecture in Sanok. Open-Air Museums in Poland. Poznan, 1981

Музеят на открито „Ополско село“ в Ополе - Полша

През 1962 г. към местния музей в гр. Ополе - Южна Полша /Силезия/, се създава музей на открито „Ополско село“. Основната му задача е да съхрани за поколенията загиващите форми на традиционната архитектура и народното изкуство. На площ от 100 декара се изграждат постепенно 70 обекта на народното строителство, с възстановен жилищен интериор, предмети на бита и други, представящи различните области на материалната култура и богатството на художественото творчество на населението в Силезия.

В експозицията се редуват различни жилищни постройки, показващи както най-богатите архитектурни форми - домове на заможни селяни - къща от Будковиц, така и традиционните домове на обикновения селянин, като къщата на бедняка от Вихрува. Край жилищата са експонирани и селскостопански сгради, като хамбари, обори и др. Интересен по своя градеж е хамбарът от село Домашовица и други два от Глогувек и Лигота-Ксенженца. Най-големите хамбари, пренесени в музея, са от селата Славенцидзе и Мала-Грудиня, строени през XVIII век.

/снимка и план на къща 16/

Архитектурните паметници, изработени от дърво, запознават с традиционната полска архитектура от този етнографски район. Най-старите образци на тази великолепа строителна техника датират от XVI-XVII век. Внушителен е броят на селскостопанските сгради - плевни, хамбари, обори и др. Типичните селски къщи са от XVIII-XIX век. Най-малко са запазените обществени сгради - църкви и много рядко промишлени постройки - вятърни и водни мелници. Голяма част от най-старите сгради подлежат на текущи ремонти и промени в конструкцията, защото строителният материал е изцяло от дърво, включително и за покрива, направен от тънки дървени дъсчици „шинди“. Естествено е те да загиват, тъй като са подложени на преките атмосферни влияния и, особено при топенето на снега, са непрекъснато мокри, като водата пропива по-дълбоко в повърхностния им слой.

В резултат от запазването на народните традиции в областта на дървените архитектурни паметници, те са достигнали до втората половина на XX век. Пренесени в музейната среда, повечето архитектурни образци са подложени на реставрационни и консервационни работи. Изгнилите части са подновени, като са спазени традиционните източници на дървесина и начинът на обработка. В този регион се използва главно бор и смърч.

Народното строителство в Силезия до началото на XIX век прилага единствено т.нар. „контурна“ конструкция. По-късно, с идването на немските колонисти, в равнинните райони се налага новата, „затворена“ конструкция. Тя не се разпространява в гористите райони на Ополе. Ето защо, тук продължава да се развива традиционната полска дървена архитектура. Само в отделни села на Пруднишка и Ниска околия са строени стопански сгради със затворена конструкция. При тях колоните се вграждат в стените на постройките и поемат цялата тежест на покрива. Всички елементи са дървени, само преградните стени са от дърво и глина, смесена със слама.

Повечето сгради имат каменни основи. При някои е използван и дъбов материал за най-долните елементи. Покривите обикновено са двускатни, покрити със слама, а в района на р.Одер - и с тръстика. Четирикатните покриви правят изключение - в с.Стерналица, Вихрув и Нова Кармонка.

/снимки на къщите/

Традиционното вътрешно разпределение на жилищата включва преддверие в средата на сградата и, симетрично разположени от двете му страни, две стаи с два килера. Камината се намира в средното помещение, а в двете симетрични стаи живее младото семейство със своите родители. Друг, често срещан план на традиционните жилища, е с две стаи и един килер. Към жилищната сграда често се е долепяла и стопанска сграда с общ покрив - обор или хамбар. Зърното се съхранява в хамбарите, а картофите, цвеклото и др. варива - в ями или изби.

След отмяната на крепостничеството през 1811 г. нараства броят на малките земеделски стопанства и на безработните селяни. Липсата на работа в родните села довежда до засилване на трудовата миграция, главно към промишлените центрове в Горна Силезия - Германия. Донесените спестявания се реализират основно в строителството на нови домове и обзавеждането с нови мебели. Така започва бързо рушене на старите къщи и строеж на нови, замяна на традиционните мебели и закупуване на унифицирани, „градски“ мебели.

Църковната архитектура е сред най-големите постижения на народните майстори, издигнали чудесни храмове само от дърво. Най-простите строителни планове се състоят от две квадратни помещения с дървена конструкция, свързани в една цялост. С най-сложен архитектурен план е църквата от Олесно. Строена е около 1518 г. Първоначално тя е еднокорабна с главен олтар. През 1688-1700 г. до съществуващата църква е пристроен петраменен параклис. Той е дело на големия майстор-дърводелец Марчин Снопек от Гливице. С паричната помощ на Вавжинец Чилек се довършва северният параклис и двата амвона. Със средства на Вацлав Слаби и общаря Якуб Шливе се довършва този архитектурен шедевър. Точната дата на дострояването на главния олтар, 1707 г., е отбелязана с надпис на полски език над вратата на стаята за църковни одежди. Вътрешното оформление на олтара е запазено в късно готически вид от нач. на XVI в. То се състои от дърворезби и няколко народни картини. Тази църква, с чудния комплекс от параклиси, представлява най-великолепният пример за прилагането на барока в полското народно строителство от дърво.

Приложение - /снимка и архитектурен план на църквата/.

Друг шедьовър на църковната архитектура, изцяло изграден от дърво, е църквата от Чарновоси, околия Ополе. Тя е строена през 1687-88 г. от майстора-дърводелец Кшищоф Млински от Порента. Църквата е еднокорабна с напречен кораб, близка до кръстокуполния план на източноправославните храмове, но тук народният майстор е издигнал централния кораб високо над напречния. Куполът е много лек и стройно се извисява над дървения покрив на църквата. Двураменият кръст е в западния край на билото на покрива, над входа. Покривната конструкция е опростена, седлообразна с едно било, а на рамената на напречния кораб - полусводеста. За покривни елементи се използват тънки дъсчици - шинди. Вътрешното обзавеждане на храма е бароково и се датира от 1772 г. Цялото пространство е добре осветено от високите странични прозорци. Около църквата са експонирани съответните надгробни паметници, предимно каменни, с добре изработени кръстове.

Приложение - /снимка и архитектурен план/.

Типичен представител на дървената храмова архитектура от началото на XVI век е църквата от Ушице, околия Олесно. Високата кула е пристроена през XVII в., а над бароковия централен кораб е издигната красива куполна куличка. Привиден люлкообразен свод покрива главния олтар. Запазените първоначални метални елементи на вратите и прозорците са чудесни образци на ковашкото изкуство от онова време. Във вътрешната украса се е наложил изцяло бароковият стил.

Приложение - /снимка и архитектурен план/.

Една от най-старите църкви е от Банкув, околия Ключборк. При ремонтни работи през 1913 г. се разкриват фрагменти, датиращи недвусмислено църквата от XVI в., но е намерен и готически триптих от втората половина на XIV в. Църквата има интересна външност. Покривът ѝ е островърх, покрит със шинди и се издига над осмогранната основа на покривната конструкция. Отвътре таванът е плосък, а интериорът е в стил барок.

Приложение - /снимка и план/.

Последната църква, експонирана в музейния комплекс, е от Завада Кшионженца, околия Рачибож. Тя има странна история. Построена е в Острога през 1652 г., а през 1868 г. е пренесена в Завада Кшионженца. Кулата е издигната от майстора-дърводелец Ян от Пстрожна през 1726 г. В олтара има привиден свод, а в останалите помещения таванът е плосък. Покривът е много стръмен и двускатен. Покривните елементи са шинди. Църквата е разположена в гробищен комплекс, като повечето паметници са обикновени кръстове.

Приложение - /снимка и план/.

Интерес предизвикват и характерните стопански обекти - вятърната мелница от село Велки-Добжин и воденицата от Старо-Сьолковице. Сред произведения на резбарското изкуство са експонирани дървени кошери. Те представляват чудесно изработени лица на мъже с изплезени езици, върху които пчелите кацат, а през зиналата уста влизат в кошерите. Някои от тях са покрити с двускатни покриви, а други - с много красиви конусообразни, с чудесни крайници от струговано дърво.

Музейните работници отделят специално внимание на вътрешния интериор на жилищните сгради. В тях са подредени всички домашни съдове, използвани през съответната историческа епоха. За популяризирането на местния фолклор, през летните месеци се организират много празници, на които се демонстрират народни обичаи и местни обреди. Провеждат се и конкурси на съвременното народно творчество. Ежегодно има местен панаир, на който се продават произведения на традиционните занаяти.

Литература:

K.W-Jesionowska. The Museum of Opole Village in Opole - Bierkowice. Open-Air Museums in Poland. Poznan, 1981

Музей Ополской деревни. Opole-Bierkovicе. Krakow, 1976

Budownictwo ludowe Opolszczyzny. Muzeum wsi Opolskiej w Opolu. Krakow, 1973

Музеят на открито в Сентендре - Унгария

Музеят на открито в Сентендре е създаден през 1968 г. Официалното откриване за посетители става през 1974 г. Три години по-късно завършва първият етап от изграждането му - построени са 38 обекта. Музеят в Сентендре е централният етнографски музей под открито небе в Унгария, който се занимава с изследването, съхраняването и представянето чрез музейните експозиции на традиционната народна материална култура от северозападната част на Унгария. Обектите са пренесени от бившата област Сатмар, наричана от местното население Ердехат. Този етнографски район е изолиран от останалите части на страната от блата и гори и по такъв начин остава откъснат от големите промени, които настъпват през XVIII-XIX век. Тук, с много малки промени, се запазва традиционният бит и архитектурата в създадените през XIII-XV век села. Ето защо точно от тях са пренесените архитектурни паметници в музея на открито Сентендре. Той работи в тясно сътрудничество с останалите регионални музеи на открито в Унгария - Залаегершег, Сомбатхей, Ниредхаза и Сенна.

Още през 1966 г. Будапещенският етнографски музей започва системни експедиции за събиране на предмети, свързани с материалната култура на унгарците. Провеждат се задълбочени изследвания на традиционната архитектура и строителните технологии. Целта на основателите е да създадат етнографски музей, в който да се представя цялостно материалната култура, а не само народната архитектура. В хода на подготовителната работа се разгръща дискусия относно автентичността на използваните строителни материали, спазването на традиционните строителни технологии, степента на подмяна на увредените елементи от архитектурните образци, пренасянето в музея и др.

При изграждането на музея се прилага богатият европейски опит. Активно се включват в проучвателната работа научните сътрудници на Етнографския музей в Будапеща, Общоунгарският инспекторат за охрана на паметниците на културата, Академията на науките на Унгария, както и преподавателите от катедрата по етнография в университета. Огромният изследователски и събирателски труд на всички сътрудници дава богат резултат - събрани са над 2500 музейни предмети, които допринасят за цялостното разкриване на традиционния бит и културата на унгарците през XVIII-XIX век в музея на открито Сентендре.

Музейният комплекс е разположен на хълм, като е пресъздаден естествен център на селище. Край реката се издига църква и забележителна със своята чудесна архитектурна форма камбанария. От едната страна започва селска улица, а отсреща е мелницата.

В първия комплекс сгради са експонирани традиционни селски къщи и стопански постройки. Представени са двата типа оформяне на селски двор. Старата традиция - двоен двор, се прилага до началото на XIX век. При него до улицата са построените за животни, а във вътрешния двор е къщата, хамбарите и др. постройки. Новото застрояване е в обратен ред - край улицата се издига жилището, а

в дълбочина на двора са останалите стопански сгради.

/снимка на първия комплекс - с. 28/

В първия ансамбъл е включена къща от Кишпалада. Тя е строена през XIX век, като последният ѝ стопанин, Ференц Олайош, е живял в нея през 1890 г. Постройката е изцяло с дървена конструкция, при която са използвани сглобки и дървени гвоздеи, включително и за касите на вратите. Планът е триделен: стая-кухня-стая. В кухнята се намира камината, която е много широка, а огънят се пали на нивото на пода. Използвани са глинени съдове за готвене, поставени върху желязна тринога. В голям дървен шкаф са подредени домашните съдове, а по-едрите се намират близо до камината. Сред тях е ведрото с вода, специална стойка за омесване на хляба и др. домакински вещи и съдове. Тук се съхраняват и част от хранителните запаси. На дървена полица високо на стената са подредени малки глинени гърнета с различни подправки и храни.

/снимка - с. 30/

Голямото селско семейство е обитавало двете самостоятелни стаи. Обстановката в дома е възстановена според традиционния унгарски бит от XIX век. В задната стая е живял бащата - главата на семейството, с по-малките деца и там обстановката е по-скромна. Мебелите са ниски, леглата са заслани със сламеници и вълнени одеяла. В предната стая е живял най-големият, оженен син. При младото семейство подредбата е много по-богата и изтънчена. Завивките са ръчно изработени, украсени с шевици, възглавниците са пухени и с везба. Под прозореца е люлката, а в ъгъла има легло за друго дете.

Тук е експониран и домашен, хоризонтален стан, на който са тъкали платна за дрехи. Интересното на този експонат е, че е датиран - на едно от дърветата - по дължина е изрязан надпис „Йожефнейе Силади. Направен на 27 февруари 1871 година“. В този район на Унгария в края на XIX век се развива тъкачеството - не само за нуждите на фамилията, но и за продан на пазара. Както в българските земи, и тук се е използвала мярката за дължина на домашно изтъканото платно, „лакът“, така то се е продавало на пазара.

В селищата, разположени по поречието на р.Тиса е широко разпространено кошничарството. Плетат се не само кошници и кошове, но и големи кръгли или квадратни кошове за съхраняване на зърнената реколта. Голяма част от стопанските постройки се изгражда също от плетени от върбови клонки и лескови пръти стени. Често големи кошове, изплетени в тези села, се превозвали с каруци и продавали в по-отдалечените от реката места. Плетените от пръти кошове са широко разпространени и в Закарпатието, и в Трансилвания. В тях основно се съхранява царевича. Покривът е от дебел пласт слама, понякога затиснат с няколко дълги греди. Всички големи кошове се поставят на височина най-малко половин метър над земята, за да не прониква влага от дъждовете и снеговете. За под на коша служи дървена скара, захваната с дървени гвоздеи за здраво забити в земята колове.

Понякога от плет се изграждат и други селскостопански постройки, като кочини, кошари и др. Ето защо те имат различна форма, много често - кръгла. В кръг с необходимите размери се забиват здрави колове и след това се пристъпва към изплитането на стените от тънки пръти, като се оставя място за врата. При тези постройки прътите се изплитат до земята, а покривната конструкция е същата, като се използва дебел пласт слама. Тези селскостопански постройки са сред най-често използваните, защото много лесно се изработват от стопаните, материалите са достъпни, а при нужда, ако животните, отглеждани в тях, се разболеят от заразна болест, просто се изгарят, за да не се разпространява заразата.

/снимка на кошове - с. 34/

В двора на експонираната къща се намира конюшня, строена през 1880 г. от дърводелеца Жигмонд Балог. До нея е пристроена плевня с голям навес, в който се съхранява фуражът за конете. На реда на конюшната са разположени и други стопански сгради - в тях се съхраняват инструменти, дърва и др. В този край на двора се намират и купите със сено за животните.

На кръстопътя между двата експозиционни комплекса е издигнат един шедьовър на местната дърворезба - дървена облицовка и покрив на общ кладенец от Тисакоруд. Той е бил много известен, тъй като е изкопан през 1901 г. и е използван от 7 съседни в продължение на дълги години.

/снимка и план - с. 38-39/

Вторият архитектурен комплекс започва с къща от село Ботпалад. Тя е собственост на заможния селянин Гашпар Часар и е построена през 80-те години на XIX век. Основният строителен материал - дъб е набавен от собствената му гора „Силаш“. Къщата е паянтова, измазана с глина и варосана. Планът на къщата е опростен - стая, кухня и килер, в който се съхраняват храни и покъщнина. Затова пък мебелировката е много богата за времето си. Стаята е подредена с канапе, красиво легло, покрито с тънко платно и планина от възглавници. По време на празници леглото се е покривало със специална кувертюра. В красив шкаф до стената са поместени част от платовете и чаршафите. В стаята има и няколко дървени стола, местно производство, с интересни облегалки тип „цигулка“. За развитието на домашните занаяти говорят и инструментите за предене и намотаване на прежди. На масата под прозореца лежи и библия, има кана с вода, покрит с домашно тъкана кърпа и др. Украсата се допълва от две красиви чинии, изработени в Надбана. Над леглото на стената традиционно се поставя картина с исторически сюжет - в случая картина на Жужан Лорантфи.

/снимка на интериора - с. 42/

В килера, освен храни и покъщнина, се съхраняват и билки, семена, сухо тесто, ръчна мелница, различни измерителни съдове - „века“ - унгарска мярка за зърно около 25-30 кг, „фелеш“ - половинка, „недедеш“ - четвъртинка и др.

Конюшната не отстъпва по външност на жилището. Тя е голяма, с три врати и две малки прозорчета към двора, строена е около 1880 г. Вътрешността ѝ включва - конюшня, сеновал и яхър за животни. Срещу конюшната се намира „абор“ - сеновалът.

/план на конюшната и снимка - с. 47/

Целият двор е заобиколен със стабилна дървена ограда. Тя е изработена от дървени, талпени дъски и дебели стълбове и колове. Входната врата и портата са закачени на дебели дървени стълбове, завършващи на върха с примитивна дърворезба.

/снимка на третия комплекс - с. 56/

Третият архитектурен комплекс включва къща и стопански сгради на дребен дворянин от село Уск. Къщата е строена през 1860 г. Най-голямата ѝ особеност е, че е покрита с дървени шинди - покривни плочи, изработени от дърво и поставени стъпаловидно, с припокриване. Планът на жилището е традиционен, като и тук има новост - вдясно от входа е обособена гостна стая, отоплявана с чугунена печка. След реформацията дворянските домове се обзавеждат според модата на класицизма. По своето оформление къщата от Уск е типичен пример за късен класицизъм. Пред входа ѝ е оформена колонада от три, иззидани от тухли и измазани с хоросан, колони, които завършват с оформени капители. Високо издиганият се дървен покрив създава допълнително впечатление за лекота и изящество на конструкцията на дворянския дом. Вратите и прозорците са изработени от качествено дърво и са украсени със семпла дърворезба. Обзавеждането на гостната е стилно. То изцяло е изработено от майстор-мебелист от Сатмарнемети през 1905 г. и включва дървен креват, канапе, полиран шкаф от орехово дърво, красива маса, заобиколена от фурнировани столове, а на стената върху

полица са подредени различни порцеланови и стъклени дребни предмети от епохата на сецесиона.

Стопанските сгради, включени в този комплекс, представят едно заможно стопанство от втората половина на XIX век, собственост на Иштван Макаи от село Шонкад. Върху една от гредите на хамбара е запазен надпис: „направен на 6 юли 1864 г. от Иштван Макаи“. Най-близко до къщата е разположена конюшната, следва покрита пещ и огромна плевня със сайвант. Срещу къщата е складът за храни и закрито помещение със зидана печка. В помещението, където се съхраняват храните, има два големи хамбара. Единият е използван за пшеницата, а другият - за овес и ечемик за конете. Тук се намират и съдовете за мерене на зърното. Всички стопански сгради са изработени изцяло от дърво. Носещите конструкции са от дялани греди, стените - от широки талпи, а покривът е от дървени шинди.

/снимка на конюшната и план с. 57, 58/

Къщата на Ласло Фори от село Милота, строена през 1830 г. и стопански сгради оформят четвъртия архитектурен комплекс. Жилището е с триделен план - стая, кухня и килер, който през 1894 г. е преправен за стая. Стените са глинобитни, а покривът - сламен. Възстановена е битовата обстановка на средно заможно семейство от втората половина на XIX в. Стопанските сгради включват - покрита с висок сламен покрив пещ, сайвант, плевня, покрит пчелин от 1850 г. и др.

/снимка - с. 60; план - с. 61/

Едни от символите на музея на открито в Сентендре са църквата и нейната изящна камбанария. Реформистката църква е пренесена от село Манд. Тя е строена през 1787-1790 г. изцяло от дърво, като стените са измазани и белосани. Вътрешното обзавеждане и дърворезбите са от късния барок. В края на XVIII век в района на Сатмар е имало 53 дървени църкви, за което свидетелства надпис върху дървения таван на разглеждания храм.

/снимка на църквата и камбанарията, план - с. 73, 74/

Най-забележителният архитектурен паметник в Сентендре е дървената камбанария от село Немешборзова. Издигната е през 1794 г. и се отличава с много сложна носеща конструкция, изработена от дебели дъбови греди с многобройни подпори. На високата площадка, където са разположени камбаните, в четирите ъгъла на покрива се издигат малки дървени островърхи кулички, завършващи с медни топки и знаменца, на едно от които е отбелязана 1794 г. Парапетът е дъсчен, като долният му край завършва с дърворезба, която, гледана отдалече, създава усещане за лекота на конструкцията. Високият връх на камбанарията впечатлява със своето изящество. Той е увенчан с метална игла, над основата на която е разположен полумесец, а на върха - звезда. Този архитектурен шедевър не е бил голяма рядкост през XVII-XVIII век и в останалите райони на Унгария. Подобни камбанарии са се издигали в Трансилвания, Закарпатието и в Източна Словакия, но днес са изгубени безвъзвратно.

Сред стопанските сгради се откроява сухата мелница от село Вамошороси. В нея мелничният механизъм се задвижва от коне, които се движат в кръг под огромен дървен покрив. Наблизо е и гробището, в което са съхранени реформистки дървени надгробни паметници от село Сатмарчек от периода 1850-1870 г.

Литература:

Cseri, M. Hungarian Open-Air Museum Szentendre. Budapest, 1996

Кишеи, К. Венгерский сканзен. Венгерские новости, кн.2, 1975

Флориан, М. Верхний Тисайский край. Сентэндре, 1980

Музеят на открито в Баленберг - Швейцария

Един от най-красивите музеи на открито е Баленберг в Швейцария. Той е разположен в живописна местност - над него се издига алпийският връх Бриенцер Роторн, висок 2350 м, на юг музеят е заобиколен от река Ааре, а на запад е приказното езеро Бриенц. Баленберг се намира между големите швейцарски центрове Берн и Люцерн. Покрай него преминава железопътна линия и главен път по долината на река Ааре.

/панорама на музея/

Музеят в Баленберг е открит през 1978 г., разположен на площ от 500 декара. В него са представени оригинални архитектурни паметници от 17 кантона на Швейцария. Вече са експонирани над 50 селски къщи. Те са заобиколени от ниви и градини, засети с традиционните култури. Къщите са обзаведени и с характерната за съответната епоха мебелировка.

При входа на музея от запад се издига първата група селски къщи от района Юра. Вторият архитектурен комплекс е разположен на централното плато. Тук се откроява красива къща на лозар от Вилнахерн - двуетажна, с висок мансарден етаж, който има чудесна таванска стая с голям прозорец и двускатен покрив откъм централната фасада. Тя е много живописна, тъй като е раздвижена от осемте прозореца на първия етаж и петте на втория. За да се подчертае поминъкът на стопанина, живеещ в този дом, пред него е засадено малко лозе. За „оживяване“ на двора на къщата са използвани и няколко от прочутите швейцарски крави.

/къщата на лозаря/

Останалите къщи, експонирани на платото, са от кантона Берне. Те са пренесени от типичните швейцарски ферми от XVIII век. Най-голям интерес в този комплекс предизвиква странноприемницата. Тя и сега запазва своите основни функции и се ползва от музея като гостилница за туристите. Тук те могат да почувстват духа и атмосферата на отминалите епохи, като вкусят чудесните традиционни ястия и, разбира се, вина от Швейцарските Алпи.

/интериор/

Романската част на Швейцария е представена от къща, изработена изцяло от дърво, включително покрита с тънки дървени шинди, затиснати с камъни по стрехите. Талпената къща е триетажна, с големи за времето си прозорци, ориентирани на юг, към поляната. Прозорците на втория етаж са украсени с множество цветя. Те допълват архитектурната красота на къщата, над която се спускат клоните на горските дървета.

/къщата в гората/

Тук е експонирана и единствената работилница за производство на смола. Стръмните склонове на Алпите са покрити с гъсти борови гори, от които се добива суровината за преработка. Следва комплексът с архитектурни образци от кантоните на Цюрих. В друга група са представени архитектурни образци от централна Швейцария, строени през XVII век. Една от най-кокетните къщи е от района на Брюлизау. Богатата фолклорна традиция изпъква най-ярко в алпийските къщи от кантона Валайс.

/най-красивата къща/

Фермерските къщи се допълват естествено от алпийска мандра със склад за сирене и от мелница. Различните традиционни занаяти присъстват в целия музей. Майстори-кошничари плетат традиционни кошници и други кошничарски изделия пред посетителите. Представени са и други занаяти, като каменоделство, шивачество, хлебарство и др. Създадена е специална експозиция за хляб и сладкарство. Музеят притежава и една от най-богатите колекции на швейцарски часовници, разнесли славата на местните майстори по всички краища на света. Експозицията с часовници е разположена в къщата на Остермундиген.

/кошничаря/

Всяка година в музея се представя нова тема, свързана с традиционното земеделие в Швейцария. Организирант се разнообрази фолклорни празници, демонстрират се възстановки на обреди и т.н. Музеят в Баленберг се радва на голяма известност и ежегодно се посещава от хиляди местни и чуждестранни посетители.

Литература:

Ballenberg. Musee suisse en plein air. Ballenberg pres de Brienz, 1993

Музеят на открито в Стюбинг, край Грац - Австрия

По оценка на чуждестранните туристи, посещаващи Австрия, най-красив е музеят на открито в Стюбинг, недалеч от Грац, основан през 1962 г., а открит за посетители през май 1970 г.

/панорама на музея/

В музея Стюбинг са представени над 80 архитектурни паметници, включващи къщи и стопански сгради от ферми /чифлици/, воденица, тепавица, ковачница и други работилници, параклис и кръстове. Всички експонати са автентични и са над 150-годишни. Те са пренесени от всички етнографски райони на Австрия. За целта са спазени изискванията на съвременната музеология и нормите на ИКОМ при изграждането на музеи на открито. Преди да бъдат демонтирани и пренесени в Стюбинг, архитектурните паметници са подложени на обстойни научни проучвания - заснемане на архитектурните планове, скици, фотографиране и експертни оценки. След демонтирането всички увредени елементи са реставрирани и консервирани и тогава са възстановени върху терена на музея.

Експонирането на архитектурните паметници е направено така, че посетителите да се разхождат из Австрия и да опознаят нейните архитектурни шедеври от изток на запад, т.е. от източната провинция Бургенланд до най-западната, Форалберг. Така се постига пълно представяне на традиционната австрийска архитектура, като се отбелязват и различията в отделните етнографски области. Посетителите се запознават не само с архитектурното многообразие, но и с различния стил на подреждане на домовете. Всичко това се обяснява с различните географски, икономически, климатични, исторически и социални фактори, тъй като хората са създавали и поддържали тези домове и земята около тях в продължение на векове, когато превратностите на историята са ги засягали в една или друга степен.

При повторното изграждане на тези архитектурни паметници целта на музейните работници е била да бъдат групирани така, че да се постигне хармония между архитектурата и природата. Теренът е използван по подходящ начин, за да се оформят комплекси от жилищни и стопански сгради, отговарящи на действителността в селищата, откъдето са пренесени паметниците. Мебелировката и цялостното обзавеждане на къщите е запазено в автентичен вид.

Първата архитектурна група включва планинска къща - Берглерхауз. В нея всички помещения за хора и животни са под един покрив - кухня, дневна, спалня, обори и хамбар. Жилищната част на постройката е разположена напречно на стопанската, в единия край. Покривът е общ, заслан с дебел пласт слама. Най-интересният елемент от него е издигащата се високо над жилищната част малка камбанария. Тя създава неповторим облик на цялостния архитектурен ансамбъл на тази уникална планинска къща.

Интересни за съвременния посетител са и занаятчийските, и стопанските сгради. Край реката е действащата воденица-долапкиня, следват дъскорезницата и хижата на дърваря, ковачницата на фермата и ковачницата, задвижвана с вода. Всички технически съоръжения показват голямото разнообразие от занаяти, съпътстващи ежедневието на селски бит в Австрия през отминалите столетия. Основният поминък на селяните от австрийските ферми е бил да произвеждат храни, за да осигуряват собствената си прехрана, както лен и вълна за облеклото си. Селяните са произвеждали сами и най-необходимите сечива и инструменти, като са строели и домовете си. В горските райони къщите са изградени изцяло от дървен материал.

За по-възрастните посетители на музея старата бакалия, разположена в самата къща, е мил спомен от детството, когато обикновените лакомства са им доставяли неземна радост, а сладкишите и белият хляб са били на трапезата им само на празници.

Къщите от Ширия и Каринтия се отличават с огромно помещение, в което се намира камината. То е служело едновременно за кухня, трапезария и за всекидневна. От там идва и името им - „къщи с опушени стаи“.

Според застрояването им се различават групови, двойни, единични и т.нар. кръгови ферми, с оградени в кръг дворове. Къщите от провинция Каринтия са построени в по-голямата си част от дърво. Оградите и портите им са също дървени, за разлика от Тиролските.

Дунавските провинции са представени в музея с величествени, красиво измазани къщи. Експонирани са едни от най-забележителните архитектурни паметници от Горна и Долна Австрия. Тук са използвани три вида строителни материали - камък, дърво и тухли. Може би най-красивият архитектурен паметник в музея е от Горна Австрия. Къщата е огромна, двуетажна, като зад нея е прилепена и стопанска сграда със същата височина. Силно впечатляваща е фасадата на жилището. Първият етаж се откроява с ослепителната си белота, на чиито фон изпъкват червените мушката, разцъфтели върху шестте прозореца. Тежката дървена входна врата е украсена с ромбове, рамката ѝ е от дялан камък и завършва с тържествен фронтон. Два пласта фугирана зидария от червени тухли се редуват с един пласт диагонално изидани тънки бели камъни, за да оформят втория етаж. Фриз от ажурна мазилка и цокълът под прозорците очертават между двата етажа елегантна рамка на фасадата. Високо издигнатият сламен покрив придава лекота на конструкцията на огромната сграда. Погледната под различен ъгъл през различните сезони, тази къща сякаш е излязла от приказките!

/снимки от четирите сезона/

Следващата ферма е от Долна Австрия. При нея жилищната и стопанските сгради обграждат П-образния двор, в който се влиза през висока засводена дървена порта. Тук покривът е изпълнен от дървени шинди, а стопанските сгради са обковани изцяло с дъски.

/снимки от четирите сезона/

Тиролската архитектура е представена от южните и северните тиролски чифлици. Тиролските къщи са характерни с леко наклонените си покриви, където дървените шинди са затиснати с камъни. Елемент от външната украса са изрязаните причудливи фигури на парапетите на терасите. Най-красивата част на тиролските къщи са огромните чардаци, където алени цветя вдъхват живот и допълнителен уют на

тези огромни по своите размери домове. Многобройни жилищни и стопански сгради допълват картината от този етнографски район. Интересни по своя градеж са мелницата, хамбарът със сламен покрив, откритите плевни, при които покривът се поддържа само от носещи стълбове и др.

/снимки на тиролски къщи/

Край потока е разположена фермата от Алпбах. Тя е обградена от стопанските постройки и тучни пасища. Следват къщите от района на Залцбург. При тях дървото и тухлената зидария се съчетават чудесно. Експонираната къща е типичен пример - половината е талпена, а другата половина - изидана, измазана и белосана. Така топлотата на дървото е в хармония със свежестта на белотата на мазилката. Огнището и тук, както в „опушените“ къщи, е основно в жилището и е разположено в централното помещение. Интериорът говори за дом, поддържан с много вкус.

/снимка на къщата от Залцбург/

Последният архитектурен комплекс е от района на провинция Воралберг. Представена е къща от горите край Бреген. Жилищата се отличават с богатото си обзавеждане - дърворезби, ярки цветове, разнообразни орнаменти. Жителите на този район са били с много висок жизнен стандарт, което се чувства от уредбата на домовете им.

/снимка на къща и интериор/

Наред с жилищата и селскостопанските сгради, в музея са намерили място и няколко обществени сгради. Старото училище, с дървените чинове и олющената катедра, с христовия кръст на стената, с огромното сметало и малките прозорци, разказва за духовния свят и ежедневието на селския даскал през XIX век. Другите християнски символи са параклисът и крайпътните кръстовете.

/снимка на параклиса/

Запознаването с австрийската архитектура от XVIII-XIX век е пълноценно след като се разгледа експозицията на музея на открито Стюбинг, край Грац. Музейните специалисти са се постарали да представят традиционния бит до най-малките подробности. Сезонно тук се засяват и прибират реколтите от посеви и селскостопански култури. Посетителите могат да наблюдават селскостопанските дейности, поддръжката на жилищата и стопанските сгради. Незабравим е и споменът от многобройните цветя в градините пред къщите, на прозорците и чардаците. Целият музей е разцъфнала градина, потънала в зеленина.

/цветна градина/

За да се постигне тази привлекателност и автентичност на средата, музейните работници са положили много усилия. Те са изследвали всеки архитектурен паметник, набавили са стотици експонати, докато пресъздадат жилищния интериор от различните етнографски области. Ежегодно се провеждат фолклорни празници, за да се докоснат посетителите и до празнично-обредната система на австрийците от предходните векове.

/снимка от тържествата в тиролската къща/

Литература:

Pottler, V.H. Das Osterreichische Freilichtmuseum. Stubing bei Graz. Innsbruck, 1984

Музеят на открито Клопенбург - Германия

Музеят на открито Клопенбург е създаден през 1934 г. Той е разположен на 150 декара площ, където първоначално са представени архитектурни паметници от областите Мюнстер и Олденбург. След 1961 г. се включва целият район между реките Везер и Емс в Долна Саксония.

Историята на музея Клопенбург не започва с основаването му, а със зараждането на идеята да се опази за поколенията традиционната материална култура на населението в тази германска провинция. Първоначално се набелязва създаването на музей на родния край. Постепенно се оформя идеята за съчетаване на сбирка от традиционни предмети от бита с екстериора на селото или да се създаде „село-музей“. За разлика от създадените вече музеи на открито в Скандинавските страни, създателите на музея Клопенбург се стремят да пресъздадат едно истинско немско село, заобиколено със селска мера, дъбрава в неговите околности и езеро по средата.

Единствената сграда, която не се вписва в пресъздадената селска идилия, е замъкът Аркенщеде, където се помещава музейната администрация, научният институт по етномузеология, а също и изложбените зали. Всички сгради са оригинални, пренесени от района на провинция Долна Саксония. Едва след като през Втората световна война е унищожен „дворът Катман“, по настояване на местната общественост той е възстановен по запазени чертежи и снимки. Така за първи път на територията на музея се извършва реконструиране на музейна сграда, но това е единствено изключение от възприетото правило да се експонират само оригинали.

Пренесените постройки са представени в три основни групи. В първата се показва типично село от областта на западен Мюнстерланд. Втората архитектурна група се състои от самостоятелно разположени стопанства със собствени дворове. Третият архитектурен комплекс включва само замъкът Аркенщеде - аристократична резиденция от XVIII век, от Брокщреек.

В музея са пренесени общо 50 архитектурни обекта, разкриващи селския бит на провинция Долна Саксония: резиденция на аристократи, 8 цялостни стопанства, отделни селскостопански постройки, като плевни, хамбари, навеси за каруци и друг стопански инвентар, кошари и обори, бараки за надничари, 2 църкви, 7 технически съоръжения - 3 вятърни мелници, воденица, мелница задвижвана от конски впряг и водна помпа за изпомпване на блата и тресавища, задвижвана с механизъм като на вятърна мелница.

Демонстрират се и няколко вида занаяти: грънчарство, бояджийство, обушарство - кожени и дървени обувки, ковачество, златарство, бъчварство, каруцарство, часовникарство и др. Към този комплекс е и гостилницата „Селска стомна“. Така оформената по-атрактивна част от музея се радва на повишен интерес от страна на музейната публика. Тук е преодоляна една забрана наложена от Немския музеен съвет през 1978 г. - музеят на открито да няма комерсиален характер и да не упражнява търговски функции.

Днешните задачи пред музея на открито в Клопенбург са: многоплановост на събирателската работа върху целия терен на етнографския район, широкообхватно и мащабно проучване и задълбочено изследване на традиционната материална и духовна култура. Паралелно с изграждането на големи селски дворове, като Веельбург и къщата Катман, големи и малки самостоятелни сгради - плевнята Мюнхаузен, къщата за кърска работа, с типичния им интериор, се строят и занаятчийски работилници, чрез които се представят различни образци на селската техническа култура в Долна Саксония.

Литература:

Eisleb, Joachim. Freilichtmuseen und ihre Besucher-eine sozialgeographische Analyse unter besonderer Beruecksichtigung des Museumdorfes Cloppenburg. Niedersaechsisches Freilichtmuseum, 1987

Държавен историко-архитектурен и етнографски музей-резерват „Кижич“ - Руска Федерация

Най-големият и със световна известност музей на открито в Русия е Кижич. Той е разположен далече на север, върху едноименния остров в Онежкото езеро на Карелия. Съвременните жители на острова са преселници от Великий Новгород, които през X-XI век започват да усвояват северните земи, богати на дивеч и риба. Първите писмени сведения са от 1496 г., когато в „Писцовој книге“ е отбелязано за наличието на две дървени църкви в селището - Спаский Кижский погост. Около тези църкви се развива постепенно и селището. През XVII век и двете църкви са опожарени от мълния. На тяхното място са изградени две нови. Най-напред е построена Покровската църква, която е преустройвана многократно, тя е носител на най-добрите традиции в църковната архитектура от XVI до XVIII век. Втората, Преображенската църква, е неповторим шедевър на народното дърводелско майсторство. Тя е с двадесет и два купола или на руски - „двадцатидвухглавая“. Този ненадминат паметник на традиционната църковна архитектура е издигнат през 1714 г. и по лекотата на своята конструкция, пълната симетрия и изящество няма равен на себе си в цяла Русия.

/снимка на църквата от корицата на Музеум/

За да има симетрия между двете възстановени църкви, Покровската и Преображенската, на първата са поставени допълнително още девет купола и тя става - „десятиглавая“. Между тях през 1862 г. е издигната висока камбанария с островърх и много стръмен покрив.

/снимка на комплекса/

Иконостасът на Преображенската църква също е шедевър на традиционното руско резбарство, изпълнен в стил барок. На четири реда са разположени 102 икони, рисувани през XVII-XVIII век.

Архитектурният ансамбъл в Кижич се е създавал в продължение на два века. Благодарение на своя стремеж да усъвършенства формите на дървената архитектура, местните майстори постигат тези забележителни архитектурни и естетически резултати - целият комплекс е шедевър на руското строителство.

През 1951 г. започва изграждането на музей на открито в Кижич, който през 1966 г. е обявен официално за Държавен историко-архитектурен и етнографски музей-резерват. На 12 декември 1990 г. е включен в Списъка за световно наследство на ЮНЕСКО.

Освен църквите, в днешния музей на открито „Кижич“ са представени къщи от Карелия, бани, хамбари и други стопански постройки от целия район. В тях музейните работници се стремят да възстановят автентичния интериор, за да могат посетителите да почувстват духа на отминалото време. Трудният живот на селяните в този северен край е илюстриран с предмети от техния ежедневен бит, но и с великолепни образци на народното изкуство.

/интериор - с. 49/

Селските жилища в руския север са компактни със стопанските помещения. Те се изграждат под един покрив, за да може през дългия зимен сезон стопанинът, без да напуска дома си, да се занимава и със стопанската си работа. Сградите в музея са групирани според техния произход от различните етнографски региони на Карелия.

/къщата на Сергина - с. 47/

Един от най-скромните по своята архитектурна външност паметници е църквата „Възкресението на Лазар“. Строена е през втората половина на XIV век и е една от най-старите запазени до сега дървени църкви в Русия. Пренесена е от Муромския манастир от юго-източния край на Онежкото езеро. Тази малка църквица помага на съвременния посетител да разбере дългия път, който са извървели руските народни майстори - строители, дърводелци и резбари, за да стигнат до своите върхови постижения през XVIII век, като неповторимия шедевър - Преображенската църква в Кижич с нейните 22 купола.

Литература:

Гущин, Б. и Гущина, В. Кижич нужны всем. Museum, No 175, 1993

Историко-архитектурен музей в Новосибирск - Руска Федерация

Проучването на народното строителство в Сибир има дългогодишни традиции. Под ръководството на Е.А.Ащепков и академик А.П.Окладников се провеждат задълбочени изследвания и експедиции в различни райони на Сибир. Трябва да се подчертае на първо място, че Сибир е многонационален район и неговата архитектура представлява конгломерат от стилове и форми. Ето защо пред създателите на музея се поставя за изпълнение много сложна и отговорна задача.

Музеят се създава в близост до Сибирското отделение на Академията на науките на Русия /тогава СССР/. Използвана е красивата природна среда - гориста местност, протичаща малка река, отдалеченост от промишлената зона и оживените транспортни магистрали. Площта е 460 декара, от които за застрояване са отделени 250 декара. Оформени са няколко музейни комплекса. Първият е археологически - в него са представени древните култури, съществували в сибирските земи. Вторият включва укрепени селища от Зашиверск и Казимски от XVII-XVIII век, а третият - имения от XIX век.

/снимка на Спаско-Преображенската църква - с. 52/

Един от най-интересните паметници, пренесени в музея, е Спаско-Преображенската църква от Зашиверск. Тя е строена през XVII век. Друг интересен образец на народното строително изкуство е Казимският острог - укрепено селище край река Казим, Тюменска област, издигнато през XVIII век. Третият обект е пренесен от района на Илимската водно-електрическа централа, тъй като е щял да се окаже под водите на язовира. Той е имение на сибиряци-старожилци от XIX век.

В музея се оформя градска улица с архитектурни образци от различни сибирски градчета. Целта е да бъдат съхранени архитектурни паметници, застрашени от унищожаване от развиващите се бързи урбанистични процеси в Сибир. Пренасянето и експонирането на тези образци в музейната среда е единствената гаранция за тяхното опазване.

Предвижда се обособяването на две зони, в които да се представят дървени сгради от Западен и Източен Сибир. По такъв начин пред посетителите ще се демонстрира богатството на тези две огромни етнографски зони. Тъй като е невъзможно да бъдат пренесени всички най-красиви и стойностни архитектурни паметници, на някои от тях ще бъдат изготвени и експонирани макети. В края на XX век музеят в Новосибирск изпитва големи материални трудности и затова ограничава събирателската си работа, като се стреми да запази вече създадената експозиция.

Музеят на открито в Белфаст - Северна Ирландия

Идеята за създаване на ирландски музей на открито възниква през 30-те години на XX век. Едва през 1958 г. се взема решение за нейната практическа реализация. На 12 километра от центъра на Белфаст е закупен участък от 550 декара земя за изграждането му. Мястото е много подходящо за осъществяване на проекта, тъй като теренът е разнообразен и твърде живописен. Първите посетители са посрещнати през 1964 г.

Целта на създателите на музея, от самото му начало, е да се създаде такава обстановка, в която посетителите, като се запознават с миналото, да се възпитават на уважение към различните културни традиции. Това е изключително важно, като се има предвид вековният северноирландски конфликт. Осъзнавайки каква важна социална роля може да играе музеят, неговите работници посвещават по-голямата част от работното си време на просветната работа. Експозицията се посещава ежегодно от 10% от учащите се в Северна Ирландия. В новата учебна програма, въведена през 80-те години на XX век са включени и следните факултативни курсове: „Културно наследство“ и „Обучение за взаимно разбиране“. Така музеят се превръща в образователен център, подчертаващ общите корени и традиционната култура на ирландците, независимо от тяхната религиозна принадлежност. За да могат учениците да се обучават по двете нови програми, се преминава към друга форма - те се настаняват във възстановените работнически общежития и по този начин живеят в музея по време на своето обучение.

Основната особеност на музея на открито в Белфаст е, че в него са представени еднакво традиционната селска и градска архитектура. Стремешът на създателите му е да се обхване цялостната специфика на традиционния бит и културата във всички краища на Северна Ирландия. Най-внушителните архитектурни паметници, пренесени тук са църквите. Представени са англиканска и католическа църква, като в съседство е създаден необходимият интериор, включително и малко гробище с традиционни надгробни паметници.

Дългогодишната дейност на музея на открито в Белфаст допринася за запознаване на неговите посетители с богатите народни традиции на този, обречен на противопоставяне и граждански вълнения, ирландски край. Музеят е един остров на помирието и връщането към общите корени на католици и протестанти. Затова и ръководството му осъществява такава амбициозна просветна програма, за да може да запознае учениците от най-ранните им младежки години с богатата история и традиционната култура на всички ирландци, независимо от тяхната религиозна или политическа принадлежност.

Народният музей в Уелс - Великобритания

Народният музей в Уелс /The Welsh Folk Museum/ е един от най-интересните музеи на открито в Европа. В него са представени 30 оригинални сгради от цялата територия на Уелс. На площ от 50 акра са разположени жилищни сгради, работилници, ферми и т.н. Продукцията на занаятчийските работилници се предлага за продажба в магазините на музея.

Музейният комплекс се изгражда в продължение на няколко десетилетия. През 1947 г. последният наследник на Плимут дарява замък „Св. Фаганс“ и 100 акра земя на Националния музей на Уелс, който от своя страна решава да изгради този музей на открито. Замъкът е строен през 1580 г. и е типичен представител на сградите от епохата на кралица Елизабет. Той има дълга и богата история, докато накрая е превърнат в музей с мебелировка от XIX век.

Музеят на открито разполага с голяма, модерна експозиционна зала, чрез която посетителят се запознава с богатата история на този край. В постоянната експозиция са представени няколко колекции. Една от най-интересните е посветена на развитието на селското стопанство в този регион. Експониран е първият трактор „Ferguson“, от 1945 г., с прилагането на който се поставя началото на модерното земеделие в региона. Показани са редица други машини и селскостопански инвентар.

Втората колекция представя богатството на местните народни костюми, особено женските. Следващата колекция обхваща традиционната материална култура.

Същинската част на музея на открито започва след музейната сграда. Една от най-старите сгради е на фермера Кенихтон, строена през 1610 г. Тя е типична фермерска къща от Югозападен Уелс. Изцяло е иззидана от камък, като външните стени са боядисани в червено, за да се пропъждат злите духове и болести. Има само един комин за камината в кухнята. Обзавеждането на всекидневната е от 1680 г., а на гостната - от 1750 г. Останалата част на къщата е обзаведена с мебели от 1790 г.

В двора на фермата е реконструиран изцяло иззидан от камък свинарник. При основата си той има цилиндрична форма, а от 1,5 метра нагоре се свива в кошеровиден покрив. Използваните за градежа, по метода на сухата зидария, камъни, са много разнородни - плочести и по-големи. Оградата също е от каменен дувар, който завършва с големи ъгловати плочести камъни наредени под ъгъл от 45 градуса. В свинарника се отглежда прасе, като елемент от „оживяването“ на музея.

Следващият комплекс от сгради представя ферма от началото на XIX век. В двора се разхождат грациозно гъски, а розови храсти обгръщат главния вход на къщата. В кухнята се приготвят и предлагат на посетителите традиционните за района ястия.

Характерна особеност за този музей на открито е, че са постигнати големи успехи в оживяването на неговата експозиция. Във фермите се отглеждат домашни животни - птици, прасета, крави и телета. Всички работилници и механизми на вода са действащи.

Воденицата е една от най-атраktivните сгради в комплекса. Тя е на три етажа и посетителите могат да видят действията на водния механизъм и процеса на мелене на зърно. Експонирани са големи воденични камъни, както и начинът на тяхното набраздяване.

Една от най-старите сгради е строена през 1508 г. Тя е типична фермерска средновековна къща с един вход, но разделена на две части, едната - жилищна, а другата - стопанска, главно складова. Покривът е двускатен, от слама.

Най-привлекателни за музейните посетители са действащите в музея работилници и магазини. Фурната е от 1900 г. и в нея се приготвят типичните хлябове. В грънчарската работилница се изработват традиционни за региона съдове. Табашката работилница за обработване на сурови кожи не е действаща, но са експонирани всички съоръжения за това производство. Ковашката работилница е от XVIII век и действа, като се прилагат старите технологии за изковаване и закаляване на желязото. Друга работилница представя един

от традиционните за района занаяти - сарашкия - изработване на седла и конска сбруя. В музея е реконструиран и магазин, строен през 1880 г. В него се предлагат сувенири и други разнообразни стоки.

Друга група занаятчийски работилници са разкрити във втората част на музея, отделена от голямо парково пространство. Тук е представена дърводелска работилница за битови предмети. Изработват се предимно дървени лъжици и много сувенири, доближаващи се до народната традиция в този занаят. Бъчварската работилница е снабдена с всички традиционни инструменти за ръчно изработване на бурета. Млад майстор кове обръчите на поредното буренце, а на тезгяха има изработена „буталка“ за биене на масло. В съседната работилница се изработват дървени подметки за обувки.

Сред най-интересните обществени сгради, включени в експозицията, е училището. То е строено през 1880 г. и е използвано до 1916 г. Реконструирано е в музейната среда през 1984 г. Класната стая е обзаведена с училищна мебел и учебни пособия от 90-те години на XIX век. Тук са се обучавали деца от 5 до 14 г. Сега се провеждат открити уроци с ученици от началния курс. Те се обличат с дрехи от XIX век, а учителят им е в традиционния за онова време костюм. Децата пишат върху табли и четат от стари буквари.

Най-голямата сграда в музея е вълнената манифактура. Тя е двуетажна, строена е изцяло от камък през 1760 г., но машините в нея са обновявани многократно. Сградата е реконструирана през 1952 г. Машините са от началото на XIX век и се задвижват с водна енергия. Произвежданата сега продукция се предлага в музейния магазин.

Музеят на открито в Уелс разполага с чудесно поддържани паркове и градини. В тях през летния сезон се организират различни фолклорни празници. Тържествено се посреща пролетта. Много певци и музиканти веселят хилядната публика, а занаятчиите излагат своята продукция за продажба по време на 4-дневен пролетен панаир.

През юни се провежда танцов фестивал, в който вземат участие над 200 танцьори. През септември е есенният фестивал на традиционните костюми, на който се предлагат и местни специалитети - ястия и напитки. Едно от най-популярните събития е издигането на Коледната елха, с което започват Коледните празници.

Литература:

The Welsh Folk Museum. Visitor Guide by Eurwyn Wiliam, Cardiff, 1991

Музеят на открито в Бимиш - Великобритания

Идеята за създаването на музея на открито в Бимиш е от 1958 г., но той се създава едва през 1971 г. и отваря врати за посетители през 1973 г. На площ от 1 200 декара са създадени няколко експозиции. Първият експозиционен комплекс е посветен на железопътния транспорт, който през 1975 г. чества своята 150-годишнина в този район на Англия. В музейната среда е пренесена и възстановена сградата на местната гара. По железопътните линии се пуска в движение възстановеният Стивенсонов локомотив, така той става една от основните атракции на музея в Бимиш. За увеличаването на интереса на музейните посетители може да се съди по техния брой. Ако през първата година след откриването на музея те са 50 хил., то след възстановяването на старата железница техният брой се увеличава 4 пъти и през 1976 г. те са вече над 200 хил.

През 80-те години се създава вторият експозиционен център - стар градски квартал. В музея са пренесени оригинални къщи, магазини, зъболекарски кабинет, а по улицата е пуснат в движение и трамвай. Новите музейни обекти са действащи и привличат още повече посетители, някои от които имат възможност за пръв път да пътуват с трамвай.

Третият експозиционен комплекс е възстановка на ферма от началото на XX век. Освен жилището, тук са експонирани и всички селскостопански сгради, характерни за този регион на Англия. Във фермата се отглеждат няколко вида домашни животни и се извършват традиционни земеделски дейности.

Музеят разполага с няколко магазина за сувенири, от които, заедно с входните билети, набира 60% от необходимите му средства за издръжка.

Литература:

Аткинсон, Фр. Музей под откритым небом в Бимише. Museum, 1987, N0 155

Центърът за викингите „ЙОРВИК“ - Великобритания

Когато говорим за музеи на открито, разбираме музеи в пишна паркова среда, под топлите лъчи на слънцето. Центърът за викингите „Йорвик“ /Jorvik Viking Centre/ е пълна противоположност на това разбиране. Той се намира под земята, макар да отговаря на всички представи за музей на открито.

По време на изкопни работи в центъра на Йорк, Северна Англия, се откриват следи от древен град. Археологическият тръст започва системни археологически разкопки от 1976 г. до 1981 г. Разкрита е столицата на викингите през IX-X век - Йорвик.

Богатият археологически материал разкрива възможност за създаване на нов, модерен музей, в който да бъдат възстановени не само сгради от това време, но и чрез манекени, светлина, звук и мирис да бъде пресъздадена атмосферата на викингската столица преди хиляда години. Друго модернистично виждане на създателите на експозицията е транспортът в галерията. Посетителите сядат във вагонетки по 4 души и се придвижват - „разхождат“ из средновековната столица, наблюдавайки като на живо един ден в града преди десет века. За да се постигне необходимият ефект и въздействие, са използвани всички технически и художествени средства, познати в музейната практика.

В това „подземно“ царство времето сякаш е спряло преди нашествието на норманите през 1068 г. Посетителят минава покрай дървените жилища на викингите, покрити със слама. Вижда двора, пълен с домашни животни, и стопанката, която се грижи за тях. В съседство се намира работилницата за костени гребени, до нея е стругарят на дървени изделия. Този струг се задвижва с крак. Понататък са работилниците на бъчваря и кацаря. Всички те са обзаведени с различни инструменти, а майсторите са в работни пози, сякаш наистина майсторят занаятчийските изделия.

Вътрешното обзавеждане на жилищата на викингите е представено най-подробно. Всички необходими домашни вещи и съдове се виждат от посетителите. Стопанката замесва хляб и го пече на метални подници в разпаленото огнище. Всичко е на мястото си, дори дремещата котка на миндерчето. В съседната къща са представени домашните занаяти - предене и тъкане на вертикален стан. Майката, която преде, разказва приказки на децата си и те смаяно я гледат, преживявайки „разказаното“.

За да не е скучна разходката из викингската столица, музейните посетители се „срещат“ и с улични музиканти. Те им свирят „на ухо“ средновековни романси.

Викингите са морски хора, затова в експозицията не липсват и прочутите им кораби. Един от тях се стяга за отплаване. Моряците „вдигат“ платна. До тях рибар чисти уловената вече риба. Неговото лице е изразително. То е точно копие на намерен при разкопките череп, въз основа на който антрополозите са го моделирали.

Всички останали възстановки са направени след прецизен анализ на резултатите от археологическите разкопки. От намерените над 30000 различни автентични предмети само 500 са включени в постоянната експозиция на традиционно създадена музейна част. Тук е представена богата колекция от монети, оръжия, шлемове, инструменти, битови предмети и др. Те оформят следните експозиционни комплекси - ежедневен живот, облекло, домашни текстилни занаяти, дървообработващи и металообработващи занаяти, изработване на изделия от кост, рог и кехлибар, сечене на монети, местна и международна търговия.

Литература:

Jorvik Viking Centre. Gide Book. York, 1992

2. Музеите на открито в Съединените американски щати

Музеят на открито „Колониален Уйлямсбург“

Идеята за създаването на най-стария и най-богат музей на открито в САЩ - Колониалният Уйлямсбург /Colonial Williamsburg/, е на свещеника от енорийската църква „Брутън“, д-р В.А.Гудуин. През 1926 г. той получава финансова помощ от Джон Рокфелер Младши и започва 30-годишно, постепенно реставриране на сградите от колониалния период на града. За реставрирането и обзавеждането са изразходвани общо 79 млн. долара. Сега музеят се поддържа и управлява от Рокфелеровата фондация „Колониален Уйлямсбург“. На площ от 175 акра се реставрират всички сгради от XVIII и началото на XIX в., които са заобиколени с 19 акра цветни градини.

/Приложение - общ изглед стр. 82/

Уйлямсбург е бил столица на Вирджиния, най-голямата английска колония в Северна Америка през XVIII век. Старата централна част на колониалния град е превърната днес в огромен музей под открито небе. Всички обществени и жилищни сгради са реставрирани и достъпни за посетителите на музея.

/Приложение - карта на музея с.86-87/

Най-представителната сграда е Капитолът /The Capitol/ - седалището на колониалната власт. Тя има внушителни размери и Н-образен архитектурен план. Строена е от 1701 до 1704 г. Фасадата ѝ е силно раздвижена и подчертава мощта на Британската колониална империя. Две полуцилиндрични двуетажни части, симетрично разположени от страни на централната част на сградата, ѝ придават форма на бастилия с две бойни кули. Високо над централния вход се издига триетажна кула с часовник и дълъг пилон, на който и днес се развява британското знаме.

/Приложение - снимка на с. 95/

В тази сграда се е свиквала Генералната асамблея /Парламентът/ на колонията. Тук са приемани законите, според които се е управлявало по това време. Сградата е и седалище на Върховния съд на колонията. След преместването на правителството в новата столица - Ричмонд, през 1780 г., тук се помещава градският съвет. Сградата е опожарявана два пъти - през януари 1747 г. и през 1832 г. Днес е реставрирана напълно и в нея е възстановен интериорът от XVIII в.

Една от най-старите сгради, Оръжейната /оръжеен склад/, е строена през 1715 г. и представлява двуетажна сграда със шестограмна основа. Оръжейната и високата ограда около нея са построени с червени фугирани тухли. До Оръжейната се намира и казармата на войниците /Guardhouse/, където сега се провеждат тържествени паради на британски гвардейци под звуците на духовна музика. Всички участници в церемонията са облечени в червено-бели униформи от XVIII век. Тези паради са част от музейните атракции, които се демонстрират пред посетителите.

/с. 99/

Друга интересна сграда е Съдебната палата /Courthouse/. Тя има Т-образен план. Над главния вход е оформен фронт, без да е опрян на колони, а зад него се издига малка кула, чиито купол завършва с ветропоказател.

Много оригинален е палатът, в който е живеел кралският губернатор. Той е построен през 1722 г. и е една от най-красивите сгради в Британска Америка. Резиденцията е внушителна с размерите си двуетажна сграда. Мансардният трети етаж и покривът, който се издига стръмно нагоре, оформят респектираща фасада. Високо над палата се издига двуетажна кула, чиито купол е увенчан с пикообразен ветропоказател. Симетрично от двете страни на кулата, до нивото на втория ѝ етаж, се издигат големи комини, иззидани от фугирани червени тухли, които придават още по-голяма височина и монументалност на двореца. Между тях покривът завършва с ажурен парапет.

/Приложение - с. 88-89/

Целият дворец е обзаведен с мебели от XVIII век. Много внушителна е кръглата парадна зала. Тя е оформена с всички символи на колониалната власт - герб, знамена и много оръжия. Вместо полюлей, на тавана са поставени в кръг 92 пушки с дълги щикове, насочени към позлатен аплик.

Паркът зад палата е красиво оформен със зелени чимшири, подстригани в най-различни форми. Два реда цилиндрични чимшири с височина над 3 метра оформят централната алея, а страничните алеи са отделени с ниски и разнообразни по форма, много красиви композиции от чимшири.

Най-старата академична сграда в Америка е построена тук през периода 1695-1700 г. Към нея са пристроявани допълнително помещения през 1732 г. Тази красива историческа постройка също е опожарявана три пъти - 1705 г., 1859 г. и 1862 г., като винаги е възстановявана в първоначалния ѝ вид. Тя е масивна, на три етажа, като последният е мансарден. Проектирана е от архитект Кристофър Урен, затова днес носи и неговото име - Wren Building. Тя е и първата реставрирана сграда след вземането на решение за превръщането на целия архитектурен комплекс в музей.

По време на колониалния период тук се помещава колежът „Уилям и Мери“ /College of William and Mary/. Той е най-престижното висше учебно заведение във Вирджиния, второ в Америка, където се подготвя интелектуалният елит на колонията. В него са завършили висшето си образование Томас Джеферсон, Джон Маршал и Джеймс Монрое.

Първата обществена болница в Британска Северна Америка е отворена тук през 1773 г. Сградата е опожарена през 1885 г., но е възстановена в предишния ѝ вид. Тя е двуетажна, с красиво оформен централен вход, завършващ над втория етаж с триъгълен фронтон, над който се издига висок купол, увенчан с традиционния за онова време пилон. Днес в реставрираната сграда се помещава Художествената галерия. В нея са експонирани картини, рисувани през периода от 1773 до 1885 г.

В музея е реставрирана и единствената църква, построена в този архитектурен комплекс. Тя е англиканска енорийска църква, завършена е през 1715 г. и се нарича Брутън /Bruton Parish Church/. Над централния ѝ вход се издига висока пететажна камбанария, чиито островърх покрив завършва с ветропоказател, а не с кръст.

/с. 100 - интериор от църквата/

Между представените обществени сгради се намират много къщи от двете страни на три дълги улици, пресечени от по-малки улички, оформящи целия архитектурен комплекс на колониалния Уйлямсбург. Всички къщи са реставрирани и в някои от тях са разположени музейни колекции. Например в Basset Hall е експонирана част от колекцията на мисис Рокфелер, представяща американското народно изкуство, други са обзаведени с мебели от XVIII век, а в трети се помещават работещи занаятчийски работилници и магазини.

Целият музей е оживен. Тук може да се влезе в къща от XVIII век и да се наблюдават традиционните занимания на стопанката и

нейната прислуга. В кухнята се готви, в друга стая се възпроизвеждат домашни занаяти - шиене, плетене, предене и т.н. Всички музейни демонстратори са облечени в традиционни за XVIII век дрехи в зависимост от социалното им положение. Включително и в колежа преподавателите са с дрехи от това време и общуват с посетителите в кабинети с учебни пособия от XVIII-XIX в.

По улиците между къщите, има и таверни, в които на посетителите се предлагат традиционни за Вирджиния ястия и напитки от колониално време. Тук свирят оркестри със старинни инструменти и се пеят песни от XVIII-XIX в. В многобройните магазини могат да се купят всички занаятчийски произведения, изработени тук по старите технологии. Не липсват и лакомства, направени по изпитани от векове рецепти, опаковани в старинни шишета и буркани.

/с. 97 - интериор от гостилница/

Транспортът в музея е според обстановката - файтони и карети, теглени от красиви коне. Работи и стара печатница, за която се приготвя и хартия по технология отпреди два века. Действащите работилници са: ковашка, златарска, сарафска - за изработване на седла и конски амуниции, каруцарска, бъчварска, обущарска, дърводелска, за музикални инструменти, бръснарница - с много перуки, според тогавашната мода. Във всички работилници има по няколко работника, облечени в типични работни дрехи за XVIII в. Те изработват според традиционните технологии съдове и пособия отпреди 200 г., които могат да се закупят от посетителите в многобройните магазини на музея.

/с. 92-93 - печатницата/ /леярната - с. 90-91/

Освен Художествената галерия, музеят разполага и с други обособени колекции. Най-богатата сбирка на американско народно изкуство е експонирана в Центъра за народно изкуство на абатството Рокфелер /"Abby Albrich Rockefeller Folk Art Center"/. Тук са подбрани произведения на художници и майстори - занаятчии от приложните занаяти от колониалния период до края на XIX в. Колекцията е подарена на музея през 1939 г.

Към музея е и плантацията на Картър /Carter's Grove/, създадена през 1755 г. на брега на река Джеймс. Днес в нея се отглеждат всички домашни животни, а в градините ѝ се саят традиционните селскостопански култури. Посетителите могат да наблюдават всички сезонни дейности, свързани с обработването на земята, прибирането на реколтата и отглеждането на животните.

Извън музейния комплекс се намират площите, отредени за спорт, отдих и почивка на многобройните туристи, включително тенис-кортове, игрища за голф и плувни басейни. Тук е обзаведен съвременен хотелски комплекс. За най-състоятелните посетители се предлага настаняване в къщи с обзавеждане от XVIII век и съответното обслужване. Има места за отсядане подходящи и за ученици.

Литература:

Olmert, M. Official Guide to Colonial Williamsburg. The Colonial Williamsburg Foundation, Williamsburg, Virginia, 1986

Националният исторически парк на Независимостта във Филаделфия

Във връзка с 200-годишнината от провъзгласяването на независимостта на Съединените американски щати се решава централната част на Филаделфия да се превърне в исторически музей /Independence National Historical Park/. В него се включват всички сгради, свързани с независимостта на новосъздадената демократична държава и нейната първа столица. Филаделфия е столица на САЩ от 1790 до 1799 г.

/с. 164-165 - плат на града/

Най-забележителната сграда в музея е Залата на независимостта /Independence Hall/. В нея, /Assembly Room of the Hall/, през 1776 г. Континенталният конгрес подписва Декларацията за независимостта на САЩ. Днес в залата е възстановена атмосферата при която делегатите са се подписали под декларацията с паче перо, като са експонирани оригиналните мебели, включително и масилницата. Сградата е двуетажна, красива, иззидана от червени фугирани тухли. Над главния вход се издига 7-етажна кула с часовник, открита камбанария, където се пази камбаната, огласила със своя звън независимостта, а над нея се извисява островърх пилон, завършващ с бронзов ветропоказател.

/с. 155 - сградата па време на празника/

Следващата по историческо значение е сградата, в която заседава Конгресът на САЩ и приема конституцията на страната. Тя е наречена на Конгреса - Kongres Hall. Посетителите на музея могат да разгледат залата, в която е изработена и подписана Американската конституция. Тя е обзаведена много семпло, само с дървени столове и банки за делегатите.

/с. 158-161/

В музейния комплекс са включени и други забележителни със своята архитектура сгради, като тези на: Първата банка в САЩ, Втората банка, католическата църква „Св. Джозев“, методистката църква „Св. Георги“(1769), а лутеранската църква е една от най-старите (1700 г.).

В сградата на Военноморския музей са експонирани много макети на кораби от XVIII-XIX век. Една от най-старите библиотеки в САЩ отваря врати тук. В нея редовни читатели са членовете на Конгреса.

Единствената нова сграда в музейния комплекс е Центърът за посетители. В него с най-модерни музеоложки средства е представена американската история.

Литература:

Thomson, R.B. Independence. The park in pictures. Philadelphia, 1984

Старо село Стърбридж, Масачузет

Музеят на открито „Старо село Стърбридж“ /Old Sturbridge Village/ приема първите си посетители през 1946 г. В него е пресъздаден битът на жителите в Нова Англия през 30-те години на XIX век.

Най-старата сграда в музея, от 1704 г., е типичен представител на жилищната архитектура в Масачузет от началото на XVIII век. Камината се намира в средата на сградата и отоплява всички околни помещения, които са разположени симетрично две по две. На втория етаж разпределението на стаите е по същия начин. Сградата е изградена изцяло от дървен материал, а покривът е двускатен.

Следващата по „възраст“ къща е от 1748 г. Тя е строена в Източен Брукфийлд /Масачузет/. Най-характерното за нея е, че има силно изразен асиметричен двускатен покрив. Лицевата страна на къщата е двуетажна, а задната е едноетажна, така се получава силно

скосеният покрив към двора. Тук също камината е в центъра на сградата, на първия етаж. Прозорците са доста големи за времето си, а входната врата е много висока и наподобява парадна врата на зала или обществена сграда. В този дом е живял свещеник от Конгрегатската църква и неговото семейство. В кабинета са подредени книги и кореспонденция от това време.

В центъра на селото се намира къщата на семейство Чарлтън, строена през 1796 г., двуетажна, с четирискатен покрив и красиво оформена парадна врата. Обзавеждането е от началото на XIX век. То е много скъпо, тъй като фамилията е една от най-богатите в региона.

В музея са представени и няколко селскостопански и животновъдни ферми. Първата е за отглеждане на овце. От началото на XIX век тук започва да се развива овцевъдството. Днес в музея се отглежда малко стадо за оживяване на комплекса. Най-атрактивно е стриженето на овцете с ножици, направени от едно парче метал.

В съседната ферма на Фриман се демонстрират сезонните селскостопански дейности - оране с плуг, сеитба на ръка, брануване - за да се „завият“ семената, окопаване, косене и прибиране на реколтата. Музеят има един чифт волове за всички тези дейности. Част от атракционната програма на музея е да демонстрира пред музейната публика традиционния начин за обработване на земята и отглеждането на различните селскостопански култури, характерни за района.

Като цяло оживяването на музейния комплекс е решено много добре. Тук всички работещи са облечени в дрехи от XIX век. Извършват се различни домашни дейности и на посетителите се демонстрират всички видове домашни занаяти - предачество, плетачество, тъкачество, шев и др. В кухните на къщите се приготвя и традиционна храна, която се сервира на посетителите.

Музеят разполага и с голям занаятчийски комплекс. В него е представена тенекеджийска работилница. Пред посетителите се изработват традиционни домашни съдове: тави, подноси, фунии, рендета и т.н. В съседната сграда е разположена обущарската работилница, в която се изработват обувки от XIX век. В грънчарската работилница се майсторят различни видове гърнета и други съдове, използвани през миналия век. Ковашката работилница е най-автентична с полепналите навсякъде сажди от оджака. Всички занаятчийски изделия могат да се купят от посетителите в музейните магазини. Един от най-интересните обекти е печатницата. Тя е от 1780 г. Новата печатарска преса е от 1825 г. и работи до сега. В печатницата се издават вестници, брошури и дори цели книги с шрифтове от XIX век.

Сред най-атрактивните обекти на музея са задвижваните с водни колела - воденица, дарак за влачене на вълна и дъскорезница. Даракът е от 1840 г. и е представител на започващата тогава индустриална революция. Дъскорезницата е от 1830 г. Тя изцяло е издигната над водния канал, а готовите дъски се спускат на отсрещния бряг по скеле от бичмета. Двата обекта работят само през лятото.

Едно от най-оживените места в музея е училището. То е строено в началото на XIX век. Днес в него се преподава по учебниците от онова време. Децата, предимно от началната степен, се обличат в костюми от онова време и внимателно следят предрешения си учител, който си е сложил дори и очила от началото на XIX век.

Друга обществена сграда в музея е Томпсън банк. Тя е строена през 1834-35 г. Нейният вход е увенчан с портик и дорийски колони. Сградата е боядисана изцяло в тъмно червено. В съседство с нея е реконструирана и Съдебната палата от 1796 г. От същото време е и конгрегатската църква, с която се оформя целият комплекс от обществени сгради.

Музеят разполага с голям Център за конференции. В друга съвременна сграда са разположени две постоянни експозиции - за богатите колекции на музея, представящи местните костюми и фолклор, както и разнообразната часовникарска колекция.

Музеят има голяма образователна програма. Специална дирекция се занимава с контактите с училищата и провеждането на открити уроци в музейната среда. Дирекцията за музейно образование работи предварително с учителите и после - с децата при организирането на техните посещения в музея. Те са многократни и всеки път се разглежда различна тема от програмата. Така знанията на децата за родния край се затвърждават в атрактивна за тях обстановка.

Създадено е дружество на приятелите на музея. Неговите членове вземат активно участие във всички инициативи. Богатата база на музея предоставя възможност за провеждане на различни видове симпозиуми в Центъра за конференции.

Литература:

The Four Seasons at Old Sturbridge Village. A Guidebook by Jack Larkin and Caroline Sloat, Old Sturbridge Inc. 1986

Историческият Диерфилд, Масачузет

Историята на съвременните Съединени американски щати е историята на малките градове в огромната страна. Градските традиции и култура, които се създават още в първите години след заселването, са в днешните устои на американската нация. Архитектурата е част от тази култура и днес в много градове се създават музеи на открито с върховите архитектурни постижения в дадения регион през последните 2-3 века.

Музейното дело в Диерфилд има доста дълга история. Първият музей се създава през 1799 г. от Академията в Диерфилд. Той запазва за поколенията многобройни веществени паметници за историята на района. По негова инициатива сградата на общината е обявена още през 1847 г. за паметник на архитектурата и се полагат специални грижи за тази уникална сграда. След това редица други сгради са поставени под закрилата на музея и така в градчето се запазва архитектурният облик на отминалите векове.

През 1952 г. се създава музей на открито Историческият Диерфилд. Първоначално са отворени за посещение само 4 къщи. Работата по реставрацията на още няколко продължава. Постъпват и първите дарения на мебелировка и покъщнина от XVIII-XIX в. Проучва се градският бит и се правят първите по-сериозни научни публикации в тази област. През 60-те години на XX в. постъпва едно много ценно дарение - колекция от американско декоративно изкуство. С него фондовете на музея се обогатяват, а експозицията, представяща интериора от XVIII-XIX в., става много по-атрактивна и привлекателна. Сега този музей на открито се е специализирал главно в две направления - представяне на традиционната градска архитектура и на приложното изкуство.

Музеят получава подкрепа за своята дейност от Фондацията за културно-историческо наследство. С нейна помощ се развива и образователна програма. През 60-те години започва изграждането на голяма научна библиотека и тя е отворена за читатели и изследователи през 1970 г.

През 1782 г. в Диерфилд е имало около 60 къщи. Днес в музея са представени 43 къщи, 25 са от XVIII в., а останалите - от XIX в. Те са разположени от двете страни на една улица, дълга около миля. Най-старата сграда е от 1717 г., а „най-новата“ - от 1824 г. Всички са изградени изцяло от дърво, включително и покривите са от дървени шинди (plosки дъсчици, наредени една над друга като керемиди). Единствено камините и комините са иззидани от тухли.

Вратите и прозорците са оформени с резбовани рамки, корнизи и различни други елементи за украса. Почти всички къщи са боядисани в топли, светли цветове. Една от малкото небоядисани сгради е строена през 1743 г. Тя е оставена в натуралния цвят на дървото, от което е изработена. Всички къщи са двуетажни, големи и просторни. Прозорците са също много големи за времето си.

Интериорът на къщите е пресъздаден в съответствие с епохата на градежа им. Богата колекция от мебели и многобройни домашни съдове дава възможност интериорът на домовете да се възстанови до най-малките подробности. В музея са експонирани всички кухненски уреди и прибори от представяната епоха. Не липсват и разкошни мебели, показващи икономическия потенциал на фамилията, обитавали тези домове преди два века. Многобройните произведения на приложното изкуство превръщат гостните стаи в истински художествени галерии.

Музеят притежава и една от най-ценните сребърни колекции. Тя включва всички видове домашни прибори и предмети на разкоша, изработени от сребро. Сред най-интересните за посетителите на музея е и колекцията от порцелан, включително и китайски. Разнообразните като форми и украса сервиси показват вкуса на тогавашните домакини. Привличат и колекциите на тъканите и костюмите. Манекени в различни пози са облечени с красиви дрехи за тържества и приеми.

В музея е реконструирана и единствената постройка изцяло градена от тухли /Memorial Hall Museum/. Тя е строена през 70-те години на XIX век и е открита през септември 1880 г. Днес в тази сграда е представена колекцията на Академията на Диерсфилд, събирана още през XIX век. Тя включва много документи, предмети на забележителни личности от града, сувенири и богата природонаучна колекция. Подредбата на експозицията е запазена съобразно изискванията на XIX в. По такъв начин в музея е създаден музей на музейното дело в града. В него е отделено място и за най-заслужилите музейни работници, допринесли за израстването на градския музей. Показани са много снимки, представящи развитието на музея, неговите дарители и музейните работници. Сега Историческият Диерсфилд има много приятели, обединени в дружество, което подпомага осъществяването на много от музейните инициативи.

Литература:

Historic Deerfield. The Magazine Antiques. N.Y., March, 1985

Музеят на открито „Стробиери Банк“ в Портсмут, Ню Хемпшир

Град Портсмут възниква през 1630 г. покрай устието на река Пискатакуа. Той се отделя от Ню Хемпшир и постепенно става важен пристанищен, риболовен, търговски и индустриален център в дореволюционна Америка. Районът на Стробиери Банк е най-старата част на града, заселен по брега на реката още през XVII век. По това време и името на града е Стробиери Банк /Strawbery Banke - Ягодов бряг/. През 1653 г. с решение на Генералния съвет в Масачузет градът е преименуван на Портсмут.

Музеят на открито „Стробиери Банк“ /Strawbery Banke Museum, Portsmouth, New Hampshire/ се създава през 1958 г. Първоначално върху площ от 10 акра се разполагат 38 къщи от XVIII век. Планира се на следващия етап от изграждането на музея в него да се включат стари църкви и други обществени сгради. Стремехът на основателите е да пресъздадат атмосферата на първата колониална столица в Ню Хемпшир отпреди Американската революция за независимост. Така посетителите ще добият представа за начина на живот на първите заселници на новия континент. Присъщо е за американците да пазят малобройните си исторически паметници и особено ревниво те съхраняват архитектурните паметници от XVIII-XIX в.

Музеят е отворен за посетители през 1965 г., а през 1978 г. е акредитиран от Американската асоциация на музеите. В него се оформят няколко зони. Първата включва 37 реставрирани архитектурни паметници, които са изградени на това място през XVIII век. Други 5 сгради са пренесени в музея от различни селища в района. Освен жилищни сгради, тук са пренесени две традиционни кръчми и един магазин. Всички сгради са реставрирани и обзаведени със съответните мебели и други домакински вещи съобразно историческия период, в който са строени.

Повечето представителни къщи са на морски капитани. Развитието на града като голям пристанищен център през XVII-XVIII в. предопределя и факта, че най-богатите хора по това време са капитани на кораби или корабоприетатели и търговци. Една от най-старите сгради в музея, къщата на капитан Джон Шербърн, е построена през 1695 г. и реставрирана през 60-те години на XX в. Изцяло е градена от дърво, само камината и коминът са зидани от тухли. Коминът се издига високо над покрива и завършва с красив корниз от три реда издадени тухли, оформящи върха по подобие на крепостна кула. Покривът е двускатен, като симетрично са оформени две триъгълни чела с малки тавански прозорчета. Тази раздвиженост на покривната конструкция дава допълнителна идея за извисяване на двуетажната сграда като триетажна.

Една от най-красивите сгради е тази на Гудуин Менсън, строена през 1811 г. Тя е пренесена в музея през 1963 г. Жилищната сграда се отличава от всички останали по плоската си покривна конструкция, обкръжена от красив парапет, боядисан в бяло, като цялата къща. Сградата е триетажна, като първите два от тях са високи, от всички страни имат големи прозорци, затварящи се с дървени сенници, боядисани в тъмно зелено, с което върху белия фон на фасадата прозорците изглеждат още по-големи.

Главният вход на къщата е оформен с две колони в йонийски стил, а страничният вход към градината - с две колони, но в дорийски стил. Ажурната бяла ограда също допринася за възприемането на сградата като произведение на изкуството, а не като дом за живеене.

Осем къщи в музея са обзаведени изцяло, като представят жилищен интериор от XVIII век до края на 50-те години на XX век. Обзаведени са общо 55 стаи с всички подробности - завеси, килими, картини и т.н. В много музеи са експонирани мебели от XVIII-XIX век, докато тук една от интересните експозиции представя обзавеждането от 50-те години на XX век. Най-интересно е подредена кухнята. В нея, освен всички домашни прибори и съдове, има и опаковки на използваните по това време продукти.

В една от трапезариите, обзаведена с мебели от XIX век, като документален акцент на масата е подхвърлен небрежно и брой от местния вестник „New-Hampshire Gazette“, като че ли стопанинът току-що е прегледал новините и е излязъл. Експонирането на старинните мебели е направено така умело, че на посетителя се внушава истинско, реално присъствие в миналото. За целта са използвани всички възможни за въздействие елементи. Например всички спални са подредени с мебели и завивки в тон с целия интериор, от който не липсват и най-малките детайли и подробности, като нощните гърнета, с цветови съчетания еднакви с покривките и завесите около леглата!

Портретите над камините създават впечатление за присъствието на стопаните и стопанките на тези прекрасни домове от миналото. Многобройните луксозни предмети говорят за материалното състояние на собствениците, а чуждестранният им произход - за широките контакти на града през миналите столетия с Европа и останалия свят.

Музеят разполага с богати колекции от мебели, порцелан, стъкло, текстил, костюми, произведения на приложното изкуство и художествените занаяти. Част от атракцията са и действащите занаятчийски работилници за лодки, бъчви и бурета, както и грънчарница. В къщите се демонстрират и всички видове домашни занаяти - шиене, плетене, предене, тъкане и др.

Част от незабравимата атмосфера на музея се създава от чудесната паркова среда. Цветните алеи, зеленината и многобройните дървета предразполагат посетителите към истинска отмора и потапяне в миналото на града. Всяка къща има чудесно поддържана цветна градина със сменящи се според сезоните цветя.

Литература:

Strawbery Banke Museum, Portsmouth, New Hampshire. The Magazine Antiques. N.Y., July 1992

Историческият град Вирджиния в щата Невада

Град Вирджиния в щата Невада е обявен за град-музей /Historikal Virginia City. Nevada/. Той е основан по време на златната треска в Калифорния през 50-те години на XIX век. Търсейки злато и в този район, десетките златотърсачи откриват богато находище на сребро. Хенри Комсток и негови партньори създават минната компания „Comstock Lode“.

/с. 334-335/

В годините на икономически подем градът се развива бързо. Строят се нови къщи, отварят врати и обществени сгради. Днес всички те са музейни обекти. Повечето жилищни сгради нямат високи архитектурни стойности. Те са ценни със своята автентичност и цялостност на архитектурните комплекси.

/с. 336/

Една от най-красивите къщи в града е на Джон Маккай. Тя е изградена с фуигирани тухли, на втория и третия етаж е обградена изцяло с широки тераси, като на втория етаж се образува безкрайна аркада от носещите дървени колони, завършващи с красиви капители, над които се извиват ажурни арки. Парапетът на третия етаж е от дървени струговани елементи и придава лекота на цялата конструкция. Високо издиганият се комин е оформен като арка и завършва с 5-степенно разширение в стил „крепостна кула“. Дворът на къщата се поддържа великолепно. На фона на каменистите хълмове около града, той е като Райска градина. Цветните алеи и многото зеленина го превръщат в желан оазис за посетителите на града-музей.

Както във всеки американски град от XIX в., така и тук най-големите обществени сгради са църковните. Най-красива е католическата катедрала, чиято камбанария се издига високо не само над околните сгради, но и над целия град. Катедралата е построена през 1876 г. от фуигирани червени тухли. Страничните прозорци са с чудесни многоцветни витражи.

Втората по големина църква е „Св. Павел“. Тя е протестантска и първата сграда е била изцяло от дърво, но през 1875 г. изгаря и на нейното място през 1876 г. е построена „новата“ църква, далеч по-малка от католическата, издигната в съседство по същото време. Третата, най-малката църква, е на презвитерианите. Тя е строена през 1867 г., дървена, с малка камбанария над централния вход.

Друга красива обществена сграда е училището. То е двуетажно и има оформен трети мансарден етаж. Покривът е боядисан в тъмно червено, а над малката кула, издигната над главния вход, се вее националното знаме на САЩ. Много по-различна в архитектурно отношение е сградата на съда. Тя е в неокласически стил, с богата гипсова украса на централната фасада. Прозорците са оформени като колони, изваяни от гипс, а над тях се издигат разнообразни фронтони. Над главния вход е статуята на богинята на правото, без да са завързани очите ѝ. В лявата си ръка е издигнала високо везните на правосъдието, а в дясната стиска здраво опрян в земята меч.

В град на златотърсачи не липсват и развлекателни заведения. Най-прочуто е казиното „Сребърната кралица“. То носи името на една голяма картина, поставена в центъра на заведението, където е нарисуван портрет на красива жена, с рокля, направена от стотици сребърни монети. По централната улица на града се намират и много други заведения и магазини, които работят и сега, и предлагат на посетителите на музея различни сувенири, напитки и храна.

/с. 338-339/

Като миньорски център, музеят предлага и посещение на една от най-старите мини, основана през 1861 г. Около входа са експонирани различни минни съоръжения, вагонетки и др. Част от музейната атракция е и местното гробище. То е такова, каквото сме виждали в многобройните екшъни за Дивия запад - камъни и пясък, високи и пропаднали огради и т.н.

Литература:

Historical Virginia Citi. Nevada, 1986

Колумбийският държавен исторически парк

Друг град, център на златната треска в Калифорния е Колумбия. През 1945 г. той изцяло е превърнат в исторически парк /Columbia State Historic Park/.

Първите златотърсачи идват през март 1850 г. Братята Хилдрефт откриват златно находище. Постепенно палатковият лагер се разраства и хиляди златотърсачи намират щастието си тук. Така се поставят основите и на новия град - Колумбия. През следващата година възниква и първата компания - Tuolumne County Water Company, която снабдява златотърсачите с вода. През 1854 г. тя построява 60-километров водопровод за златните мини в района.

С увеличаването на добива на злато се разраства и градът. През 1852 г. той наброява само 150 къщи, магазини, увеселителни заведения и кръчми. Построява се първата църква и училището. Всички сгради са от дърво и голяма част от тях изгарят при стихийния пожар през 1854 г. След него градът се възстановява и разраства. Строят се нови големи и изградени с тухли червени сгради. Прокарва се и градски водопровод, който е използван до 1950 г.

През 1857 и 1859 г. нови пожари унищожават части от града. Жилищата и магазините са възстановени бързо. След 1860 г. златото постепенно се изчерпва и градът започва бавно, но безвъзвратно да запада. От шест хил. постоянни жители по време на Златната треска, днес той наброява 500 души.

Историческият парк Колумбия е изцяло реставриран град, представящ архитектурата от средата на XIX век. Посетителите могат да видят всички сгради, в които са живеели златотърсачите, магазините в които са пазарували, както и увеселителните заведения от онова време. Всички те са действащи и днес са част от музейната атракция. Могат да се посетят 44 музейни обекта в града.

Естествено, най-интересни са местата, свързани с добива на злато. Тук се промива златоносен пясък според технологиите от средата на XIX в. Посетителите сами могат да опитат късмета си, като нагазят във водата и промият няколко лопати пясък.

Всички атракционни заведения работят за посетителите на историческия парк, включително и малкият градски театър. В околностите на Колумбия се намират и други държавни исторически паркове, свързани със златодобива през XIX век: Marshal Gold Discovery, Empire Mine, Malakoff Diggins, Plumas-Eureka.

Литература:

Columbia State Historic Park. California Department of Parks & Recreation, 1985

Музеят на открито „Мистичното морско пристанище“ в Мистик, Кънектикът

Един по-специфичен музей на открито в САЩ е „Мистичното морско пристанище“ /Mystic Seaport, Mystic, Connecticut/ в устието на река Мистик, наречена така от местното американско население още преди идването на европейците. През 1929 г. в САЩ се създава Морска историческа асоциация. Една от първостепенните ѝ задачи е да съхрани за поколенията най-старите американски кораби, като за тази цел създаде музей, в който посетителите да се докоснат до истински морски съдове и научат легендите за безстрашните американски моряци, прекосявали световните океани в миналото.

/с. 210-211 - общ изглед/

За осъществяването на тази идея през 1931 г. е избрано малкото морско пристанище в устието на река Мистик. То е запазило облика си от XIX в. и с не много реставрационни работи на жилищните и пристанищните сгради за 10 години се превръща в музей на открито. В него са експонирани два големи ветрохода от средата на XIX век, 60 различни по предназначение сгради и над 300 малки морски съда.

В сравнение с другите музеи на открито, тук архитектурните паметници са на втори план. Основните музейни акценти са корабите от XIX в. Най-старият от тях е „Чарлс В. Морган“, който е строен през 1841 г. и е единственият запазен в САЩ морски кораб, ветроход, изцяло направен от дърво. За времето си, той е „супертанкер“, защото е превозвал 2700 варела газ за осветление в Нова Англия. След реставрирането му, в него е изложена основната експозиция на музея, представяща корабоплаването през XIX век.

/с. 212 - кил на кораба/

Вторият голям кораб е „Джозев Кондрат“. Той е с метален корпус, построен е през 1882 г. и е плавал под три флага - датски, английски и накрая американски. Първоначалното му име е „Джордж Стейдж“. Той е построен за тренировъчен ветроход на датските военно-морски сили. На него се обучават по 80 младежи, плаващи в Балтийско и Северно море. През 1934 г. е купен от английския капитан Алан Вилиерс, който го преименува на големия писател на морски новели Джозев Кондрат. През 1936 г. корабът е купен от американския милионер Хънтингтон Хартфорд и преместен във Флорида. По време на Втората световна война на „Джозев Кондрат“ се обучават американски моряци. След войната, през 1947 г., той е предоставен на музея. Сега отново се използва за тренировъчен кораб на любителите моряци.

В музея има многобройни рибарски корабчета и лодки. Всички те са на вода и могат да се използват и сега. Най-големият рибарски кораб е „Л.А. Дънтън“. Той е построен през 1921 г. в Есекс, Масачузет. На него са плавали 20 рибари, капитан и готвач. По време на войната е снабдявал флота с риба. През 1963 г. е предаден на музея. Днес посетителите могат да го разгледат. На него е запазено цялото рибарско оборудване.

Най-старата рибарска лодка, експонирана в музея, е от 1866 г. Тя е за двама рибари и е плавала по река Мистик. Реставрирано е и туристическото корабче „Сабино“, което и днес разхожда из пристанището музейните посетители. То е строено през 1908 г. и оттогава не е преставало да плава. „Сабино“ е единственият параход в САЩ, който все още вози пасажери. Парната машина е от 75 конски сили и работи безотказно.

Възстановена е и старата корабостроителница, където са се изработвали кораби още преди Гражданската война. Много от тях по-късно превозват златотърсачи по време на Златната треска в Калифорния или чай от Китай. През 30-те години на XIX век компанията „George Greenman and Co. yard“ създава най-голямата корабостроителница по това време в САЩ. Тук е изработен големият за времето си клипер „Дейвид Крокет“, с водоизместимост от 1 679 тона. След Първата световна война корабостроенето тук запада.

/с. 214-215 - работилница/

За да бъде обстановката в останалата част на музея съзвучна с пристанищната, в нея са реставрирани всички запазени от XIX век сгради. В тях са възстановени старите занаятчийски работилници, които сега са действащи. Най-интересна е часовникарската работилница, в която се ремонтират и стари морски навигационни инструменти, като компаси, секстанти и др. Лодкостроенето е представено с традиционните технологии, които се прилагат и днес. Работи и старата печатница. Насреща е таверната, построена през 1833 г. В нея е пресъздадена атмосферата от онова време, а на посетителите се предлагат ястия и напитки, традиционни за пристанищната през XIX век. В магазина могат да се видят опаковки на храни, бутилки и др. от края на XIX и началото на XX век.

Най-красивата сграда на музея е къщата на Буроус, построена през 1820 г. Сега в нея е възстановена мебелировката от това време. Показани са скъпи мебели, покъщнина и произведения на приложното американско изкуство.

Всички сгради в старото пристанище са дървени и боядисани в бяло. Над тях се издига кръглата кула на местния фар, който е действащ и сега. Друга забележителна постройка е училището, в което е възстановена обстановката от XIX век. На дървените чинове са поставени таблите за писане.

/с. 217/

Посетителите на музея са заобиколены навсякъде с „моряци и местни жители“, облечени с дрехи от XIX в. Техните обноски и разкази за морски приключения са от онова време. За ролята на морето и океана в живота на американците през XIX век говори постоянната експозиция „Нова Англия и морето“ в къщата на Стилман. Показана е и богата колекция от модели на различни видове кораби от миналото. В планетариумът посетителите научават, как моряците са се ориентирали по звездите. Тук се проектира и 30-минутен филм за морски бури и приключения.

/с. 216 - митницата/

Литература:

Dunwell, S. & L.Brownell. Mystic Seaport. Published by Mystic Seaport Museum Stores, Mystic, Connecticut, 1985

МУЗЕИТЕ НА ОТКРИТО В САЩ - БИБЛИОГРАФИЯ

- Columbia State Historic Park. California Department of Parks & Recreation, 1985
- Dunwell, S. & L.Brownell. Mystic Seaport. Published by Mystic Seaport Museum Stores, Mystic, Connecticut, 1985
- Historic Deerfield. The Magazine Antiques. N.Y., March, 1985
- Historical Virginia Citi. Nevada, 1986
- Olmert, M. Official Guide to Colonial Williamsburg. The Colonial Williamsburg Foundation, Williamsburg, Virginia, 1986
- Strawbery Banke Museum, Portsmouth, New Hampshire. The Magazine Antiques. N.Y., July 1992
- The Four Seasons at Old Sturbridge Village. A Guidebook by Jack Larkin and Caroline Sloat, Old Sturbridge Inc. 1986
- Thomson, R.B. Independence. The park in pictures. Philadelphia, 1984

3. Музеи на открито в Азия и Австралия

Музеите на открито в Япония

Освен в Европа и САЩ, музеите на открито отдавна са придобили широка известност и в другите континенти. Особено голям е приносът на Япония за възникването и разпространението на този тип музеи в Азия. През последните две десетилетия музейното строителство в тази страна преживя истински „бум“. След огромния успех на Световното изложение „Експо - 70“ в Осака, правителството заделя повече от 5 млрд. долара за изграждане на нови музеи. Важна роля при изпълнението на тази програма имат частните компании и корпорации. По такъв начин в Япония бързо се изграждат над 100 нови музея на открито. Старинните паметници, запазени „in situ“ в най-важните исторически места на страната, служат като база при създаването на многобройните музеи на открито.

В Япония се изграждат и тематични паркове по американски образец. Пример за такъв парк е „Малък световен музей на човечеството“. За него е трудно да се каже, че изцяло е музей, тъй като експозицията му се състои от две части. В първата е подредена етнографска колекция, като в традиционните етнографски музеи. Във втората част са включени само копия на най-известните паметници от световното културно и историческо наследство.

Музеите на открито в Република Корея

Като използват японския опит и други бързо развиващи се страни от Югоизточна Азия предприемат мащабно строителство на нови музеи. Първият музей на открито в Република Корея е открит през 1974 г. в Йонине на 41 км от Сеул. В музея са представени 6 типа жилища от различни етнографски райони на страната, будистки храм, административна сграда, начално училище, частно средно училище, пазар, на който се продават занаятчийски изделия, като се предлагат национални ястия и оризова ракия. Общо в музея са експонирани над 30 хил. експоната, отразяващи корейския бит и материална култура.

Най-интересно за хилядите посетители е да наблюдават майсторите занаятчии, които пред очите им изработват изделия от метал, хартия, тъкани, порцелан, дърво, бамбук, глина и др. В центъра на селото има открит театър, в който народни артисти изпълняват песни и танци, характерни за даден фолклорен район. В този музей на открито се демонстрират възстановки на стари обреди и обичаи, а в неделя се извършват и венчавки. В светилището се устройват служби и моления.

За да бъдат задоволени изцяло желанията на многобройните посетители, извън границите на музея е изграден съвременен, модерен кът за отдих и развлечения. В него има ресторант, чайна, магазин, поща, екскурзоводно бюро и информация, а за децата - железница, дом с привидения и други забавни игри. Така в този музей на открито в Южна Корея са съчетани традиционният и съвременният начин на живот. Всички удобства, изградени за туристите, допринасят за тяхното евентуално повторно посещение, тъй като са осигурени възможности за целодневно посещение от цялото семейство, като в еднаква степен могат да бъдат задоволени разностранните желания за запознанство с традиционната култура и отмора за различните възрастови групи.

Музеите на открито в Индонезия

Един от най-големите тематични паркове в света е изграден в Индонезия, в близост до Джакарта и е посветен на националното историческо наследство. В него са показани образци от традиционната архитектура от всички краища на Индонезийския архипелаг. В музея се организират и временни изложби с различна проблематика.

Музеите на открито в Тайланд, Сингапур и Филипините

В други азиатски страни, като Тайланд и Филипините, има големи музеи, показващи традиционната архитектура под открито небе. В Сингапур е изграден огромен тематичен парк за националното историческо наследство на стойност 400 млн. долара. Същевременно е започната широкомащабна работа за реставриране на всички паметници и музеи от Викторианската епоха.

Музеите на открито в Китай

Амбициозна програма за строителство на големи съвременни музеи, както и за съхраняване на паметниците „in situ“ е разработена в Китай. Една от основните цели на програмата е да се привлекат милиони чуждестранни туристи и средствата, спечелени от туризма, да се инвестират в промишлеността и селското стопанство на страната, която извършва преход към пазарна икономика.

Музеите на открито в Австралия

Музеите на открито в Австралия са посветени на първите заселници и техният начин на живот. Интерес за музейните работници представляват и възстановените рудничарски градове от миналия век, както и музеят, посветен на австралийските каубои. Изграждат се и нови музеи на открито, един от тях е в Лонгриче, Централен Квинсленд.

Литература:

Museum, 1987, No 155, p. 45

Museum, 1986, No 149, p. 40

Museum, 1984, No 143, p. 44

4. Музеите на открито в Африка.

1) Музеите на открито в Република Южна Африка

Музеите на открито в Република Южна Африка имат своя специфика. Тук се създават много разнообразни по форма музеи от този тип. Например съществуват както традиционните музеи на открито, представящи живота в едно обикновено африканско село с всички битови подробности, така и минен музей на открито за добив на диаманти или музей на открито за екосистемата, създадена в кратер на разбит огромен метеорит преди 200 хиляди години.

Европейският опит за създаване на музеи на открито в Южна Африка може да се прилага единствено при представянето на европейските архитектурни образци, построени през колониалния период. Те могат да бъдат премествани в паркова среда според скандинавския опит. Тази дейност обаче е твърде скъпа. Например пренасянето на една, макар и малка, къща струва през 1977 г. около 150 хил. британски лири.

Първият опит за консервиране на архитектурен ансамбъл и превръщането му в музей на открито се прави в Potchefstroom Museum. Тук се реставрират сградите на Теологическия колеж. В една от тях е била и резиденцията на ректора, друга е служела за общежитие, а най-голямата е учебната сграда на колежа. Създаването на този музей на открито се дискутира в специален документ, приет на конференция на Южноафриканската музейна асоциация (SAMA). В него се набелязват препоръки за реставрационните работи и възстановяването на автентичното обзавеждане.

Вторият музейен комплекс, реставриран и превърнат в музей на открито, според южноафриканските специалисти, защото това е една къща-музей, е President Pretorius Museum. Това е жилището на първия президент на Южна Африка - М.В.Преториус. Жилищната сграда не е строена за резиденция, тя е богата, респектираща за времето си къща, изцяло направена от дървен материал. Създадената около нея паркова среда я превръща в един шедьовър на южноафриканската архитектура от втората половина на XIX век. Предвижда се в съседните автентични сгради, след реставрирането, да се открият занаятчийски работилници, пресъздаващи атмосферата на града /Претория/ в края на XIX в.

Третият архитектурен комплекс към музея „Потчеструм“ е къщата на фамилията Флейсчак (Fleischack House), която няма да бъде реставрирана. Тя е много интересна от архитектурна гледна точка сградата, строена от местен дървен материал. Постройката е типичен представител на архитектурата, изпълнена изцяло от дърво, в Трансвал през XIX век. Тук е използвано скъпото жълто дърво. Тя е богато декорирана, с голяма фасада, обърната към улицата. Мебелировката е възстановена, включително и в кухнята, където са експонирани традиционни домашни вещи и прибори.

Всеки от тези три комплекса има своята атмосфера. Теологическият колеж прераства по-късно в университетски център. Президентската къща показва стандарта на живот на първите южноафрикански държавници. Домът на Флейсчак е типичен пример за жилище на състоятелен представител на деловите среди от втората половина на XIX в.

Независимо от положените усилия тези три музейни комплекса да бъдат разглеждани като първи музеи на открито в Република Южна Африка, те не отговарят на общоприетите изисквания, защото са само къщи-музеи, представящи постиженията на южноафриканската архитектура от втората половина на XIX век. Постепенно се набира опит и през 70-те години на XX век и в Южна Африка се създават първите музеи на открито с големи възможности и атракции за местните и чуждестранните посетители.

Литература:

De Beer, P.J. The Phenomenon of the Open-Air Museum in Cultural History Perspective. Докторска дисертация, защитена през 1979 г., на езика африканс.

Toit, H.E. The Philosophy and Theory of the Open Air Museum. The Open-Air Museums, Simposium, held at the Southern African Museums Association, Conference, Pilgrim's Rest, 1980

Музеят на открито „Пилгримс Рест“, Мпумаланга

Още през 60-те години възниква идеята да бъде запазено за историята миньорското селище Пилгримс Рест, като се превърне в музей на открито /The Pilgrim's Rest Open-Air Museum/. През 1972 г. местната администрация предприема първите мерки за опазване на архитектурното наследство. Разработва се проект за реставриране на сградите и от началото на 1974 г. започва неговата реализация.

Кои са основните причини това селище да бъде превърнато в музей на открито? На първо място, то е свързано със златната треска в Южна Африка и началото на златодобивната промишленост. Дори по време на Англо-бурската война тук добивът на злато не е прекратен. От архитектурна гледна точка сградите са ценни представители на Викторианския и Едуардовия архитектурен стил. Мините, запазени в състоянието им от края на XIX век, са също част от експозицията. Селището няма да преустанови своя живот, напротив, ще пресъздава атмосферата на миналото.

В хода на реставрационните работи се подновява изцяло инфраструктурата на града - кабелна електрификация, телефонизация, водопровод и канализация. Всички сгради се реставрират във вида им при тяхното построяване в периода 1873-1915 г. За да бъдат жилищата обитаеми, се извършват съответните адаптации на вътрешните пространства. Изграждат се съвременни санитарни възли, електрифицират се и т.н. Всичко това е незабележимо отвън.

Хотел „Роял“ и няколко къщи са приспособени за музейни експозиции. При реставрационните работи са спазени изискванията на ИКОМ за музеите на открито. Всички материали, използвани при ремонтите, са оригинални и традиционно използвани. Боите са подбрани съобразно тогавашните вкусове и мода. Цялостната реставрационна работа се извършва на базата на документи и фотографии от архивите и музеите. Общата стойност на проекта възлиза на 3,6 млн. ранда.

Предстои реставрирането на 150 сгради. Най-голямата е на Националната банка на Южна Африка, строена през 1894 г., по-късно тази банка се слива с Барклейс Банк. Друга внушителна сграда е англиканската църква „Св. Мария“, построена през 1884 г. Реставрират се и трите големи хотела - Леадлейс (4 спални и 1 салон), Европа и Роял (16 спални и 2 салона), пощата и печатницата на в-к „Пилгримс и Сабие нюс“ (Pilgrim's and Sabie Nwes). Интересен обект е големият каменен мост над реката, построен през 1896 г. по проект на италиански инженер. Възстановяват се и най-старите спортни обекти в Трансвал - игрищата за тенис, боулинг и крикет. Тази цялостна реставрационна дейност започва през 1972 г.

На 27 май 1979 г. част от Пилгримс Рест е обявена за исторически паметник от Националния съвет за паметниците. Голяма част от града остава извън тези граници. Много интересни архитектурни паметници, като фермерската къща на Пониескрантц, не са включени в зоната, обявена за исторически паметник. Ето защо дискусиите около нея продължават.

Спорни са и други въпроси. Един от тях е - да има ли в града-музей специален музей? Дали фермерската къща на Пониескрантц да изпълнява тези функции? Не е постигнато решение и на въпроса дали да се допускат посетители до реставрационните обекти, като се създаде „отворен реставрационен център“. В него музейната публика ще се запознава с проекта за реставриране и неговото практическо осъществяване. Така посетителите ще имат реална представа за огромната реставрационна и консервационна работа, извършвана за възстановяването на архитектурните обекти във вида им от края на XIX век.

Днес Пилгримс Рест представя богато разнообразие на архитектурни обекти, строени през различни исторически периоди. През първите 8 години от съществуването на селището то е сбор от три златотърсачески лагера, изградено предимно от палатки. На първата фотография от центъра на селището от 1880 г. се виждат паянтови къщи, изградени от плет, измазан с глина и покриви от слама и сено. Постепенно започва използването на тухли (фугирана зидария по метода „dagma“), а цимент се прилага при строежа на първите хотели и големите обществени сгради, като банката и др. За покриване постепенно се преминава към повсеместно приложение на метални профили (дебела поцинкована ламарина - 5 мм). Така построените сгради могат да бъдат използвани за дълъг период от време.

Отличителна черта на архитектурата в това селище са големите прозорци и високите врати. Така се създава трансвалски архитектурен стил, различен от Кейпския холандски стил. Обзавеждането също е изискано, предимно европейско.

Основната музейна сграда е най-голямата постройка в града - хотел Роял. Той е превърнат в централен туристически и музейен център. Друга експозиция е разгърната в печатницата на местния вестник, „Pilgrim's and Sabie News“, печатан тук от края на XIX до началото на 30-те години на XX в. В нея посетителите могат да видят печатните машини и образци от вестника. Възстановен е и големият магазин „BB-Store“.

През 1978 г. в района на хотел Роял се провеждат „археологически разкопки“ и се откриват бутилки от вино, използвани през различни периоди на XIX в. Изкопани са и парчета от чаени сервиси, изработени от китайски и японски „Imari“ порцелан от XVIII век, както и гравирани чаши с надписа на хотела. Открити са и зелени стъклени чаши от 1840-60 г.

При създаването на музея всички експозиционни елементи са насочени към основната функция на това селище - златодобива. Конкретната представа за това посетителите получават от експозицията, посветена на техническата еволюция в добива на злато от 1873 г. до съвременността. Реставрирани са най-старите минни машини и оборудване. Експониран е компресор, работил до 1920 г., различни системи помпи, дизелова машина от 1885 г., парната машина за задвижване на екскаватора за руда (Robey steam engine) от 1903 г. (тя е емблемата на музея, защото има само още една, запазена в Англия).

Златодобивът в Пилгримс Рест преминава през следните етапи: първото злато е открито през 1873 г., на следващата година Дейвид Бенджамин получава концесия за добив на злато на територията на 6 ферми, през 1896 г. се създава Трансвалската златодобивна компания (TGME), през 1973 г. се закриват мините и част от тях се превръщат в експозиции. Така на територията на шестте някогашни ферми сега е разположена експозицията за добив на злато в реални минни условия. Посетителите на мина „Бета“ първо се преобличат в специално помещение на компресорната станция, след което се извозват в самата мина с електрически вагонетки.

В началото на 1980 г. на музея е предадена и водноелектрическата централа на река Блуди, строена тук през 1910 г. Тя има три генератора и мощността ѝ е 700 KW. Недалеч се намира и воденицата Кампбелс.

Музеят разполага и с архив, в който се съхраняват документи на Трансвалската златодобивна компания. Те хвърлят светлина върху процеса на развитие на мините и добива на злато през различните исторически и технологични периоди. Архивът е обработен с помощта на д-р М.Буйс, архивист на диамантената минна компания „Де Биирс“ в Кимбърли. В него сега се съхраняват документи за развитието на мините, на селището и общината. Архивът разполага и с богата сбирка от снимки.

Музеят е богато озеленен, в парковете се поддържат разнообразни декоративни храсти и цветя, много екзотични дървета. Река Блуд е чиста и в нея има различни риби. Музеят е чудесен пример за екологически баланс, след толкова агресивната намеса на човека в този миннодобивен район.

Тук се организират и различни празници. Най-големият от тях е годишният карнавал, в който вземат участие всички желаещи. Провеждат се и много музикални, танцови и спортни състезания. Други празници, чествани в музея, са Средата на зимата, Нова година и др. Откриват се периодично временни изложби: фотографски, художествени, за занаятчийски произведения и др.

Музеят разполага и с Детски клуб. Неговата цел е да стимулира детския интерес към града-музей. Женският клуб има друга цел. В него се обсъждат проблеми, свързани с традиционните домашни занаяти - плетива, шев, бродирание, както и кулинарни специалитети от миналото.

Дейността на музея е широко рекламирана от вестниците, радиото и телевизията. През 1979 г. са излъчени четири телевизионни програми за Пилгримс Рест. Музеят издава месечно списание „The Pilgrim“, в което се публикуват проектите за реставриране, както и хода на самата реставрационна работа.

Музейните посетители са две основни групи. Първите идват за един ден, за да разгледат музея, а вторите отсядат тук и прекарват няколко дни. Те се сливат с местните жители и така попиват атмосферата на този град. Освен научни изследователи, тук прекарват повече дни и студенти, и ученици.

Чрез широко разгърната информационна система тук туристите могат да получат най-подробна информация за всеки обект в музея на открито. Предлага се различни печатни издания - пътеводител, брошури, листовки, сп. „Пилгрим“ и др.

Литература:

Rautenbach, A. The Restoration of structures at Pilgrim's Rest. The Open-Air Museums, Symposium, held at the Southern African Museums Association, Conference, Pilgrim's Rest, 1980

Hennings, T. Pilgrim's Rest - The Village and the reduction works an Open-Air Museum. The Open-Air Museums, Symposium, held at the Southern African Museums Association, Conference, Pilgrim's Rest, 1980

Kusel, U.S. The development of Ponieskrantz as part of the Pilgrim's Rest Open-Air Museum. The Open-Air Museums, Symposium, held at the Southern African Museums Association, Conference, Pilgrim's Rest, 1980

Meiring, H. Community involvement in Pilgrim's Rest. The Open-Air Museums, Symposium, held at the Southern African Museums Association, Conference, Pilgrim's Rest, 1980

Pilgrim's Rest. Pilgrim's Rest Museum, 1998

Музеят на открито в Миделбург, Трансвал

Идеята за създаване на музей на открито в Трансвал възниква през 1971 г. След консултации със специалисти и местните власти, през март 1978 г. започва осъществяването на проекта, като за целта се избира Миделбург /South Ndebele Village at Botshabelo, Middelburg/. Той се финансира от общината и провинциалната администрация в Трансвал.

Група музейни уредници извършват пет-месечни теренни проучвания в местата, населени от племето Южно Ндебеле. Те се срещат с възрастни хора, от които събират материал за традиционния начин на градеж на жилища и за тяхното обзавеждане. Събира се голямо количество от оригинални битови и култови предмети. Заснемат се, фотографират се и се скицират жилищни и стопански сгради. Няколко много стари жилища са пренесени в бъдещия музей. Набавена е и специална трева, използвана традиционно за покривите. Трина опитни мъже от племето се включват в изграждането на жилищата.

Мястото за строежа на музея на открито е избрано след инженерен и геоложки анализ на строителната площадка. Планът на селището е във формата на цифрата осем. В първия кръг има само три жилища, а във втория шест. Жилищата са кръгли и са построени изцяло от дървена носеща конструкция, а стените са от преплетени клони. Те се измазват с глина, която тук има червен цвят и е докарана от близка местност.

Покривите са конусовидни. Върху носещата конструкция от пръти се напълства специална, дълга трева, която се „жъне“ през юни. Тази работа извършват жени от племето. След като се построят жилищата, те се покриват с изсъхналата трева, като работата е много отговорна, защото от доброто напълстване на тревата зависи дали покривът ще пропуска вода в дъждовни дни. Първият пласт от тревата е „tambookie“, а вторият от „thatching“.

В музея се предвижда да се представят традиционните селскостопански дейности на племето Южно Ндебеле. Жените ще се занимават с рутинната си домашна работа. Ще се устройват и фолклорни празници. Официално музеят е открит през януари 1981 г., но започва да приема посетители още през юли 1980 г.

Литература:

Vueren, C. Problems encountered in the erection of an ethnological open-air museum with special reference to the South Ndebele village at Botshabelo, Middelburg (Transval). The Open-Air Museums, Simposium, held at the Southern African Museums Association, Conference, Pilgrim's Rest, 1980

Минният музей на открито в Кимбърли

Минният музей на открито в Кимбърли /Kimberley Mine Museum - ведомствен музей на компанията De Beers Consolidated Mines Limited/ е основан през 1954 г. и открит официално за посетители през септември 1969 г. Той се намира на територията на „Голямата яма“ (Big Hall), където са се копали диаманти на ръка от 1867 г. до 1914 г. Това е най-голямата яма в света, изкопана от хората на ръка до сега. Тя има внушителни размери: дълбочина - 215 м, периметър 1,6 км и площ - 17 ха. От нея са изкопани 22,5 млн. тона скали и са добити 2 722 кг диаманти.

Идеята за създаването на музея е много стара. Основната му цел е да се представи едновременно историята на добива на диаманти и историята на развитието на града, имащ за своя база минната промишленост. Първият документ за създаването на музея е издаден от Департамента за търговия и индустрия на 20 септември 1952 г. От 1952 г. до 1969 г. на територията на музея се пренасят 17 оригинални стари сгради, строени в Кимбърли в края на XIX век. Други 15 се изграждат на място по метода на реконструирането, като се спазват точните архитектурни характеристики на сградите.

Единствената сграда, реставрирана in situ, е на погребалното бюро „Р.Бодлей & Син“, строена през 1873 г. Запазена е работилницата за ковчези, а в двора е работилницата за надгробни паметници. В сградата е възстановен интериорът на погребалното бюро, като манекени представят и сбогуването с покойник.

В музея е представена една от най-старите сгради в града, която е изцяло от поцинкована ламарина и е внесена от Англия през 1877 г. Ламаринените постройки в Кимбърли и цяла Южна Африка не са изключение. Те са предпочитани от английските колонизатори, защото се строят много бързо и са много трайни. Тяхната конструкция е дървена, а стените отвън и покривът са от нагъната, профилна ламарина, а отвътре ламарината е гладка с дребни фигурки, обикновено цветя, като тапети. Покривът и стените се боядисват с блажна боя и така се осигурява трайността на сградите. Единственият проблем е термоизолацията, но въздухът е един от безплатните термоизолационни материали.

В рамките на музея, освен минната кантора, се намират и други стари сгради. Най-старата е на известната на времето кръчма - Pub „Digger's Rest“, традиционна английска бирария, в която сега стои самотен кръчмарят (манекен), заобиколен от множество стари бутилки и чаши. Силната музика и шумът ни връщат в края на XIX век в атмосферата на една от 128-те кръчми, където хилядите търсачи на богатство са пропивали голяма част от изкопаните с робски труд диаманти.

В съседство е най-старата църква в града. Тя е немска Лутеранска църква, построена през 1875 г. Покривът и стените са от профилна поцинкована ламарина. Вътрешната мебелировка е направена от местен дърводелец, чиито инструменти са подарени на музея от неговите наследници, а сега са експонирани вляво от входа на църквата. Атмосферата на старата обител се пресъздава от слабата светлина и тихата църковна музика.

Една от най-просторните стари сгради е на боксовата академия „Оригинален Барней Барнатос“. Това е първата сграда, строена за спортни цели в града, но тя е служила и за кантора на Барней Барнато, собственик на Централната минна компания, която е имала най-голям дял от мините в Голямата яма. С него Сесил Родс води продължителна война, докато накрая Барнато продава своя дял за огромната за онова време сума от 5 338 650 лири. Така през 1888 г. С.Родс основава „De Beers Consolidated Mines“, които пък през 1929 г. преминават под контрола на Ернест Опенхаймер и сега са част от неговата англо-американска компания („Англо-американска компания“), само една от 14-те крупни фирми на транснационалната компания.

В музея има и няколко малки експозиции. Първата представя транспортните средства в Кимбърли в края на XIX и началото на XX век, чрез различни модели файтони и двуколки, включително и катафалка, представен е първият трамвай в града, първата пожарна, задвижвана от парен двигател, първите автомобили и велосипеди. В отделен залон е експониран луксозният вагон, специално изработен в Чикаго през 1897 г. за директорите на „Де Бирс“, за да обикалят мините в Южна Африка и тогавашна Родезия.

Друга експозиция, на бални дрехи от началото на XX век, е разположена в специално изградения през 1901 г. салон за танци в

градината на командващия колониалната английска армия в Кимбърли - сър Дейвид Харис. Сградата е пренесена в музея, като е запазена атмосферата на този салон. Всички конструктивни елементи са метални. Много приятни са вътрешните стени, изработени от ламарина, които представляват имитация на тапети с фрагменти от цветя.

Единствената техническа експозиция се намира в минната зала. Тук има действаща машина за промиване на диамантената руда и редица други технически съоръжения. Експозицията на диаманти е в съвременна сграда с климатична инсталация, където е показан първият диамант, намерен в Южна Африка - „Еврика“. Експонирани са и богата гама диаманти от диамантената колекция на „Де Бирс“. В отделна витрина са изложени копия на най-големите диаманти в света - Звездата на Сиера Леоне - 970 карата, Джобил - 245,35 к, Великия Модул - 280 к, Орлов - 199,6 к и Звездата на Южна Африка - 47,7 карата.

Съседната фото-експозиция съдържа най-старите фотографии на сгради в града и сегашното състояние на тези квартали. Показани са и снимки от Англо-бурската война и изработването на първото южноафриканско оръдие - „Дългия Сесил“.

Художествената галерия на музея е разположена в една от най-старите сгради в Кимбърли, строена през 1878 г. и сега възстановена на ул. „Тукер“, край трамвайната линия. В нея са експонирани картини само на стари сгради и архитектурни ансамбли от Кимбърли.

В музея са представени различни занаятчийски работилници - часовникарска, ковашка, за лимонада. Една от най-красивите сгради в музея е на Братя Гоуие. Тя е реконструирана, двуетажна с часовникова кула, в стил барок. Вътре се помещават редица магазини - за дрехи, обувки, обзавеждане. В съседство с нея са възстановени и аптека, бръснарница, в която се продават и тютюн, цигари, лули, табакери и бастуни. Срещу тях е старата печатница, а до нея и първото фотографско студио. В съседство е създадената през 1870 г. читалня в салон за бiliarд. В тази първа обществена библиотека на Кимбърли има ценни книги от края на XIX век, като енциклопедия Британика, а също и пълното течение на в-к Таймс от 1900 до 1909 г.

Една от музейните атракции е обиколката на част от града със стар трамвай. Първата трамвайна линия в Кимбърли е открита през 1887 г. Трамвайният транспорт е преустановен през 1947 г. след масовото навлизане на автомобилите. От 1985 г. е възстановена трамвайната линия от сградата на кметството в центъра на Кимбърли до Минния музей.

През 1970 г. броят на посетителите в музея е 160 хил., а през следващите години около 100-120 хил. годишно. Не се води активна рекламна работа, защото се разчита на траен туристически поток. Всеки турист, посетил Кимбърли, идва да види началото на диамантения град в музея. Тук, в музейния магазин, могат да се закупят, наред с различни сувенири и диаманти, златни и диамантени бижута на най-ниски цени.

Литература:

Kimberley Mine Museum. Kimberley, 1998

Beresford, S. De Beers Consolidated Mines Limited. The Open-Air Museums, Simposium, held at the Southern African Museums Association, Conference, Pilgrim's Rest, 1980

Kimberley. The City that Sparkles. Kimberley, 1998

Roberts, B. Cecil Rhodes - Flawed Colossus. L., 1987

Jessup, E. Ernest Oppenheimer. A Study in Power. L., 1979

Hocking, A. Oppenheimer and Son. Johannesburg, 1973

Музеят на открито „Тсуаинг“

Преди 200 хил. години огромен метеорит се сблъсква със Земята и образува кратер с дълбочина 200 метра и диаметър от 1,4 км (сега само с дълбочина от 120 м и диаметър 1,13 км). Днес това място се намира на 40 км северозападно от Претория и носи името „Pretoria Saltpan or Zoutpan“. Името на музея - Тсуаинг /Tswaing crater museum/, идва от местните хора от племето тсвана, нарекли го - място от сол. Тази местност е обитавана от хората още през каменната епоха - преди 120 хил. г. Преди около хиляда години тук се заселват днешните африкански племена, говорещи тсвана и сото. Те са добивали сол за своя бит, както и за отглежданите животни. Промислено тук се добива сол и се произвеждат различни видове сода от 1912 до 1950 г.

През 1993 г. Националният културно-исторически музей в Претория получава права от Департамента за селско стопанство, да превърне района на Зоупан от около 2 хил. ха в музей на открито.

Преди всичко, това е природен резерват. Геоложкият строеж на местността е от гранит, образуван преди около 175 млн. г. От правените сондажни проучвания на различни дълбочини, още през 1896 г., 1922 г., 1973 г. и 1988 г., се виждат деформациите, настъпили вследствие на падането на метеорита. В резултат на тези геоложки проучвания се датира и кратерът, образуван преди 220 000 г. Под въздействието на водата богатите на соди гранитни скали образуват това огромно езеро от сол и карбонат.

Флората в кратера е твърде специфична, предвид солеността на почвата. Преобладават различни видове акациев дървета, храсти и около 480 вида треви и други растения. Фауната е много разнообразна. Тук живеят 35 вида едри животни и гнездят над 240 вида птици. В кратера има следи от климатичните изменения през последните 200 хил. г.

Човешката история тук е свързана с добива на сол за битови нужди, лов на животни и събиране на билки. Първите следи от човешка дейност са от периода 150 - 30 000 г.пр.н.е, или от среднокаменната епоха. През къснокаменната епоха (30 000 - 2 000 г. пр.н.е.) хората, които живеят по тези места, са от рода на бушмените.

Най-интензивно това находище от сол започва да се използва едва преди 800 г. Много следи в околностите на кратера сочат, че племето тсвана се заселва тук около 1 200 г. През XIX в. белите ловци откриват това находище на сол. Преди 1860 г. то става част от фермата Зоупан и започва да се експлоатира по-активно. Едва през 1912 г. се създава фирма за добив на сол и сода, която през 1918-19 г. построява и първата фабрика за производство на сода. До закриването ѝ през 1956 г., поради изчерпване на концентрата, в нея работят 120 души. През 1958 г. фермата се превръща в експериментална, за опазване на природната среда, а през 1992 частта около кратера преминава към Националния културно-исторически музей.

Създаването на музея на открито „Тсуаинг“ има за цел да запази за поколенията уникалния природен феномен, създаден в резултат на падането на огромен метеорит върху земята преди 200 000 г. Музеят е преди всичко екологичен. Той провежда дейности по опазването на уникалната флора и фауна в областта на кратера, както и запазването на неговите минерали. Що се отнася до следите от човешка дейност в района на кратера, те са изследвани достатъчно подробно от археолозите.

През 1993 г. е разработен голям проект за опазването на кратера и околната среда около него. При създаването му вземат участие

специалисти от различни научни сфери - геолози, ботаници, зоолози, агробиолози и др. За финансирането на проекта са привлечени и видни бизнесмени. Включват се и различни частни фондации и обществени организации. Проектът се ръководи от Националния културно-исторически музей в Претория, начело с неговия директор, д-р Удо Кюсел.

Предвижда се и създаването на голям образователен център. Музеят поддържа контакти с над 700 училища и всяка година се посещава от над 1 млн. ученици. Създаването на учебния център ще улесни образователната дейност и ще допринесе за по-подробното запознаване на децата и музейните посетители с уникалната екосистема в кратера.

Литература:

Tswaing Crater Museum. Pretoria, 1998

Jong, R. The Tswaing Crater Museum. National Cultural History Museum. Pretoria, 1996

2) Музеите на открито в Танзания

Музеят-село в Обединена република Танзания - център на традиционни занаяти

Националният музей в Танзания създава специализиран музей на открито с цел да се представи традиционната архитектура на различните племена в страната и най-важните им занаяти /Le Musee-village de la Republique-Unie de Tanzanie centre d'artisanat/. В началото на 80-те години населението на Танзания наброява 18 млн. души от 120 племена. Това голямо етническо разнообразие е трудно да се представи в един национален музей на открито, но музейните работници се заемат с голям ентузиазъм за осъществяване на идеята.

Оформени са няколко експозиционни комплекса. В първия се представят традиционните жилища. Интересното тук е, че наименованията на всеки отделен тип жилище съвпада с името на племето. Изграждането на традиционните жилища от различните племена имат много общи конструктивни и строителни характеристики, които са неразривно свързани с традиционния живот на местното население.

В музея на открито са експонирани няколко основни вида жилища (колиби). В зависимост от строителния материал, който е използван, са показани два вида колиби - изградени от дървени пръти, преплетени с лиани, и от тръстика, покрити със суха трева.

Вътрешното пространство на жилищата е разпределено традиционно с кът за готвене - огнище в центъра на колибата, склад за храни и покъщнина и място за спане.

Тези 12 колиби имат различна форма и големина. Първите две са от типа „ла бебе“ и „ла гого“. Характерното за тях е, че са с плосък покрив. Той се изработва от преплетени лиани, върху които се напастява глина, покрит с дълга трева, която се застъпва и не дава възможност на дъждовете да проникват през покрива.

Следващите жилища са от типа „мсонже“. Те се изграждат, като се забиват дървени колове в кръг, а покривът е конусовиден от изсушена трева. Този тип покрив изисква постоянни грижи, за да може да се наслоява тревата по начин, гарантиращ нейната водонепропусаемост.

Друга група жилища са от типа „ла масаи“. Те са с плосък таван и ги наричат още „манита“. Тук е експонирана и традиционна металодобивна пещ.

Първата демонстрация на топене на руда е организирана през юли 1967 г. по случай празниците „Саба-саба“, което на суахили означава „Седем-седем“, т.е. изразява 7 ден на 7 месец - денят на обединението на танзанийците. Племето лафипа традиционно се занимава със земеделие, но също познава много отдавна и техниката за топене на метали и обработването им за изготвяне на метални оръдия на труда. Техниката за добиване и обработка на метали е била много секретна. Тя се е предавала единствено от баща на син и по такъв начин племето лафипа е имало монопол върху металодобива в района между езерото Танганика и Рукуа до навечерието на Втората световна война. Основният асортимент на железарството са брадви и ножове.

Вождът на племето е и шаман, който лекува и прави различни магии и предсказания.

Производството на лодки е представено с голяма пирога, експонирана в навес, покрит с трева. Този тип производство на лодки е познат на местните племена отпреди 2 хил. години. Макар и не големи, тези лодки са кръстосвали крайбрежието на Индийския океан от Момбаза до Мозамбик. Те са стабилизирани с противовеси от двете страни на бордовете на лодката. Корпусът на пирогата е издълбан от мангово дърво, което е много разпространено в тази част на Африка. Най-малките лодки са само за един гребец, а най-големите побират до 10 души. Изработването на тези плавателни съдове изисква голяма сръчност и умение за да се осигурят добри плавателни качества на лодките.

В специална част на музея се демонстрира изработването на дървена пластика. Основно се правят статуетки на хора и животни. Произвеждат се и различни други предмети, използвани в ежедневието на местното население - бастуни, подпорки за изправени книги на библиотечните рафтове. Основният материал е абаносово дърво. Обработката на майсторите-резбари е една от най-интересните атракции в музея за местните и чуждестранните посетители.

Силен интерес предизвиква и производството на традиционни музикални инструменти - „лимба ндого“ и „лимба кибуа“. Освен тези струнни инструменти се произвеждат и различни по големина барабани. С тях се акомпанира по време на фолклорните програми в музея, които се радват на голяма популярност.

Две жени тъкат рогозки пред посетителите. Този вид домашен занаят е разпространен на територията на цялата страна. Той се упражнява единствено от жени. Предварително се събират палмови листа преди цъфтежа им, след това се изсушават, нарязват се на тънки влакна и се боядисват. Двама мъже-тъкачи произвеждат традиционни тъкани.

Музейните посетители могат да се запознаят с традиционните танзанийски занаяти и техните изделия. Произведенията на традиционните занаяти са експонирани и в Националния музей на Танзания.

Литература:

Ntiro, S.J. Le Musee-village de la Republique-Unie de Tanzanie centre d'artisanat. Museum, 1981, No 4

МУЗЕИТЕ НА ОТКРИТО В АФРИКА - БИБЛИОГРАФИЯ

- Beresford, S. De Beers Consolidated Mines Limited. The Open-Air Museums, Simposium, held at the Southern African Museums Association, Conference, Pilgrim's Rest, 1980
- De Beer, P.J. The Phenomenon of the Open-Air Museum in Cultural History Perspective. Докторска дисертация, защитена през 1979 г., на езика африканс.
- Hennings, T. Pilgrim's Rest - The Village and the reduction works an Open-Air Museum. The Open-Air Museums, Simposium, held at the Southern African Museums Association, Conference, Pilgrim's Rest, 1980
- Hocking, A. Openheimer and Son. Johannesburg, 1973
- Jessup, E. Ernest Oppenheimer. A Study in Power. L., 1979
- Jong, R. The Tswaing Crater Museum. National Cultural Histori Museum. Pretoria, 1996
- Kimberley Mine Museum. Kimberley, 1998
- Kimberley. The City that Sparkles. Kimberley, 1998
- Kusel, U.S. The development of Poneskrantz as part of the Pilgrim's Rest Open-Air Museum. The Open-Air Museums, Simposium, held at the Southern African Museums Association, Conference, Pilgrim's Rest, 1980
- Meiring, H. Community involvement in Pilgrim's Rest. The Open-Air Museums, Simposium, held at the Southern African Museums Association, Conference, Pilgrim's Rest, 1980
- Ntiro, S.J. Le Musee-village de la Republique-Unie de Tanzanie centre d'artisanat. Museum, 1981, No 4
- Pilgrim's Rest. Pilgrim's Rest Museum, 1998
- Rautenbach, A. The Restoration of structures at Pilgrim's Rest. The Open-Air Museums, Simposium, held at the Southern African Museums Association, Conference, Pilgrim's Rest, 1980
- Roberts, B. Cecil Rhodes - Flawed Colossus. L., 1987
- Toit, H.E. The Philosophy and Theory of the Open Air Museum. The Open-Air Museums, Simposium, held at the Southern African Museums Association, Conference, Pilgrim's Rest, 1980, p., 17
- Tswaing Crater Museum. Pretoria, 1998
- Vueren, C. Problems encountered in the erection of an ethnological open-air museum with special reference to the South Ndebele village at Botshabelo, Middelburg (Transval). The Open-Air Museums, Simposium, held at the Southern African Museums Association, Conference, Pilgrim's Rest, 1980

Златото в района на Пилгримс Рест е открито през 1873 г., т.е. през същата година, в която е открито и първото златно находище в Южна Африка, във фермата Geelhoutboom, близо до град Сабие недалеч от Пилгримс Рест (на 40 км).

В близост до Пилгримс Рест все още се добива злато, но по открит способ. Един от склоновете на планината е с изключително богати златни жили, които се експлоатират, а златото се промива в местната флотационна фабрика. Така че славата на един от първите златодобивни центрове на Южна Африка не е заглъхнала окончателно.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Музеите са сред най-посещаваните културни институти в света. Така например, във Великобритания броят на посетителите надхвърля 100 млн. души годишно и единствено футболът е с повече любители. Подобно е и положението във Франция. Там броят на музейните посетители през 90-те години нараства три пъти в сравнение с 50-те години на XX век и вече надминава 70 млн. Дори в Австралия, страна, която не се слави с вековни музейни традиции, музейната публика непрекъснато нараства, за да достигне през последните години над 17 млн. души. Независимо от икономическата криза и в България интересът към музеите е траен. В средата на 80-те години е постигнат максимумът на посещаемостта на музеите у нас - над 15 млн. души. След резкия спад в началото на 90-те години, постепенно се забелязва трайна тенденция на увеличаване, както на българските, така и на чуждестранните музейни посетители, за да достигнат те 4,314 млн. души през 1995 г.

Сред най-посещаваните музеи са музеите на открито, които имат вече едновековна история. Техният създател, Артур Хазелиус, е искал само да запази за идните поколения традиционната селска архитектура и бит, заплашени от унищожаване поради индустриалната революция в края на XIX век. Той не е подозирал, че ще намери горещи последователи не само в съседните Скандинавски страни, но и в целия свят.

Днес, в края на XX и самото начало на XXI век, от дистанцията на времето можем високо да оценим пионерския порив на А.Хазелиус. Неговият първи музей на открито „Скансен“ вече е нарицателно име за този тип музеи. Скансени има във всички континенти, дори и в знойна Африка. Местните музеолози там се стремят да изградят много нови музеи от този тип, за да съхранят своята колоритна, традиционна култура и бит.

Новите технологии, особено в областта на аудиовизуалната техника, компютрите, Интернет, не могат да засенчат богатото емоционално съдържание и атрактивността на експозициите в музеите на открито. Никой „виртуален“ музей не може да предаде по такъв непосредствен начин натрупаната с хилядолетия социална информация, която всеки посетител в музей на открито може да почерпи от действащите механизми, битовата обстановка, фолклорните празници и т.н. Как например може от виртуалния музей да се дегустира традиционна храна или напитка, как можеш да се потопиш в отминалото време в една странноприемница, хан, таверна, пъб и т.н.? Това преживяване е немислимо без реалното присъствие в тази пресъздадена отминала епоха.

Носталгията по отминалите времена на нашите деди и прадеди е дълбоко във всеки от нас. Само при директното съприкосновение с вещите, инструментите от старите занаяти, експонирани в оригинални архитектурни шедьоври от миналото, могат, макар и само за броени часове, да ни потопят в желаното от всеки далечно минало.

Ето защо и в началото на новото хилядолетие музеите на открито ще имат своите посетители и ревностни привърженици, и всеотдайни музейни работници. Те ще се развиват и разпространяват навсякъде по света. Новите технологии и Интернет ще допринасят за по-голямата им популярност и по-широка достъпност за туристи от различни краища на света.

* * *

Както вече беше посочено в предговора, повече от 20 години съм свързан с музеите на открито и едва сега се решавам да публикувам натрупания и обобщен през годините материал. Далеч съм от мисълта, че съм успял да направя едно изчерпателно научно изследване. Затова ще си позволя да завърша този многогодишен труд със словата на един средновековен книжовник, оставил следната приписка в Свърлижкото евангелие:

„...Та моля ви се отци и братя, до когото дойде тази книга, четете, като изправяте, а мене грешния, не злословете, но по-скоро благославяйте, та и Вас да прости Бог и Пресветата негова Майка. Амин!“

Б Е Л Е Ж К И

Kavanagh, G. History Curatorship. Washington, 1990, p. 5

Museum, No 178, 1993, p. 3

Културната политика на Република България 1990-1995. С., 1996, с. 88

БИБЛИОГРАФИЯ

- Аткинсон, Фр. Музей под открытым небом в Бимише. Museum, No 155, 1987
- Българската къща през пет столетия. С., БАН, 1967
- Веливис, П., Якучюнайте, Р., Плярайте, Н. Музей народного быта Литовской ССР. Вильнюс, 1978
- Гейли, А. Конфликт в Северной Ирландии и роль Музея народного быта в его разрешении. Museum, No 175, 1993
- Георгиева, Б. Народната архитектура в Боженци. С., БАН, 1979
- Гоев, А. Възможности за експониране на традиционната духовна култура в живите музеи от типа „под открито небе“. В: Етнографски сборник „Етьр“, т. 2, Габрово, 1996
- Гущин, Б. и Гущина, В. Кизи нужны всем. Museum, No 175, 1993
- Донков, Л. Кратки бележки по изграждането на Архитектурно-етнографски комплекс „Етьр“. Габрово, 1971
- Етнографически музей народов Забайкалия: путеводитель. Улан-Уде, 1984
- Етнографски сборник „Етьр“. Том първи, Габрово, 1989
- Илиева, В. Представяне на бита и домашните занаяти в музеите на открито - развитие, специфики и съвременни тенденции. В: Етнографски сборник „Етьр“, т. 2, Габрово, 1996
- Кишеи, К. Венгерский сканзен. Венгерские новости, кн.2, 1975
- Ковачева-Костадинова, В. Из историята на Националния етнографски музей (Летопис на един отдел). Българска етнология, кн. 2, 1994
- Ковачева-Костадинова, В. Ретроспективен поглед към актуалния проблем музей, музеология и политика. Българска етнология, кн. 4, 1995
- Ковачева-Костадинова, В. Едно столетие Национален етнографски музей (минало и настояще). Родина, кн. 1-2, 1997
- Койчева, К. Музеи и музейни сбирки в Габровски окръг. С., 1981
- Коларић, М. Народни музеју Београду 1844-1944 кратак историјат. Београд, 1991
- Колева, П. Архитектурно - етнографски комплекс „Етьр“ - състояние и място в съвременното общество. В: Етнографски сборник „Етьр“, т. 2, Габрово, 1996
- Колева, П. За някои форми на оживяване в музеите на открито. В: Сборник доклади от Националната теоретична конференция „Проблеми на етнографските музеи на открито“ Етьра-Габрово, 1989 г. /под печат/
- Краткое описание о народе остячком. Сочиненое в 1715 г. Издал Л.Н.Майков. СПб., 1884
- Крумов, Р. Пловдив. Пътеводител. С., 1976
- Културната политика на Република България 1990-1995. С., 1996
- Лучников, Св. Село Боженци. Ръкопис - архив на АИР-Боженци
- Майничева, А. Всемогущее время. Museum, No 175, 1993
- Материалы по работе и истории этнографических музеев и выставок. М., 1972
- Минков, И. Етнографските музеи под открито небе и Националния етнографски парк-музей в София. В: Етнографски сборник „Етьр“, т. 2, Габрово, 1996
- Михов, Л. Боженци. С., 1974
- Музееведение. На пути к музею XXI века. М. 1989
- Музей народної архітектури та побуту УРСР. Киев, 1977
- Музей Ополской деревни. Opole-Bierkowice. Krakow, 1976
- Мутафчиева, В. Габрово. С., 1963
- Народна съкровищница. 40 години музейно дело в Копривщица. С., 1972
- Народни музеј Београд. Водич. Београд, 1979
- Недков, С. Превръщането на село Боженци в Архитектурно-исторически резерват. Архив за поселищни проучвания, кн. 3-4, 1993
- Недков, С. Трансформации в музеите и музейната мрежа в България. В: Сб. „Култура, комуникация, книжовност“, С., 1994
- Недков, С. Архитектурно-етнографският комплекс „Етьр“ в Габрово - първи музей на открито в България. Архив за поселищни проучвания, кн. 3-4, 1995
- Недков, С. Музеите на открито и тяхното бъдеще, Годишник на Софийския университет „Св. Кл. Охридски“, Център по културознание, т. 86, 1993, С., 1995
- Недков, С. Световни тенденции в развитието на музеите на открито. В: Етнографски сборник „Етьр“, том втори, Габрово, 1996
- Недков, С. (съставител и редактор) Етнографски сборник „Етьр“. т. 2, АЕК „Етьр“, Габрово, 1996
- Недков, С. Краеведската дейност и изследвания на доц. Цоньо Петров. Архив за поселищни проучвания, кн. 3-4, 1996
- Недков, С. Музеите на открито в България. Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ - Център по културознание, т. 88, 1997
- Недков, С. Музеи и музеология. С., 1998
- Норденсон, З. В начале был Скансен. Museum, No 175, 1993
- Проблеми на българското архитектурно наследство. С., 1955
- Проблеми развития музеев под открытым небом в современных условиях: тезиси докладов и сообщения международной практической конференции. Иркутск, 1995
- Протич, А. Водач за Народния музей в София. С., 1923
- Райчев, М. Музеи, старини и паметници в България. С., 1981
- Силяновска, Т. Основи на музеезнанието. С., 1972
- Стамов, Ст. Жеравна. С., 1979
- Станчева, А. Експониране на технически паметници в музеите на открито и Етьра. В: Етнографски сборник „Етьр“, т. 2, Габрово, 1996
- Теофилов, П. Копривщица. С., 1973

Флориан, М. Верхний Тисайский край. Сентэндре, 1980
Худченко, З.С. Музеи народной архитектуры Украины. Киев, 1981
Цончев, Д-р П. Из стопанското минало на Габрово. С., 1929
Чебук, А. Музей на изкуството в СРРумъния. С., 1984
Шмелев, В.Г. Музеи под открытым небом: очерки и истории возникновения и развития. Киев, 1983

Association of European Open-Air Museum /AEOAM/. Tagungsberichte. 1966-1972. Koeln, 1974
AEOAM. Tagungsbericht. Stockholm, 1976
AEOAM. Tagungsbericht. Koeln, 1978
AEOAM. Tagungsbericht. Oslo, 1980
AEOAM. Tagungsbericht. Ungarn, 1982
AEOAM. Tagungsbericht. Poland, 1986
AEOAM. Tagungsbericht. Schweiz, 1988
AEOAM. Tagungsbericht. Grossweil, 1991
AEOAM. Tagungsbericht. Arnhem, Niederlande, 1993
AEOAM. Tagungsbericht. Detmold, 1995
Ahrens, C. Wiederaufgebaute Vorzeit: archaologische Freilichtmuseen in Europa. Neumunster, 1990
Anderson, J. A Living history reader. Nashville, 1991
Ballenberg. Musee suisse en plein air. Ballenberg pres de Brienz, 1993
Beresford, S. De Beers Consolidated Mines Limited. The Open-Air Museums, Simposium, held at the Soutern African Museums Association, Conference, Pilgrim's Rest, 1980
Budownictwo ludowe Opolszczyzny. Muzeum wsi Opolskiej w Opolu. Krakow, 1973
Columbia State Historic Park. California Department of Parks & Recreation, 1985
Connaitre, Conserver, Transmettre. Les techniques et les savoirs des metiers. Repertoire des organismes de conservation active des techniques en Europe. Paris, 1995
Cosma, A., Isfanoni, D. The Village Museum. Bucharest-Romania. Bucharest, 1991
Cronje, B. The Open Air Museums in practice. The Open-Air Museums, Simposiom, held at the Southern African Museums Association, Conference, Pilgrim's Rest, 1980
Cseri, M. Hungarian Open-Air Museum Szentendre. Budapest, 1996
Czajkowski, J. Muzea na wolnym powietrzu w Europie. Rzeszow - Sanok, 1984
Czajkowski, J. Open-Air Museums in Poland. Sanok-Poznan, 1981
Czajkowski, J. & H.Olszanski. The Museum of Folk Architecture in Sanok. Open-Air Museums in Poland. Poznan, 1981
De Beer, P.J. The Phenomenon of the Open-Air Museum in Cultural History Perspective. Pretoria, 1982 /Докторска дисертация, защитена през 1979 г., на езика африканс./
Dunwell, S. & L.Brownell. Mystic Seaport. Published by Mystic Seaport Museum Stores, Mystic, Connecticut, 1985
Eisleb, J. Freilichtmuseen und ihre Besucher-eine sozialgeographische Analyse unter besonderer Beruecksichtigung des Museumdorfes Cloppenburg. Niedersaechsisches Freilichtmuseum, 1987
Etnographic museum in the open air in Kozmodemyansk. Ioshkar-Ola, 1994
Guide to the Open Air Museum of Schleswing-Holstein. Neumunster, 1994
Hennings, T. Pilgrim's Rest - The Village and the reduction works an Open-Air Museum. The Open-Air Museums, Simposium, held at the Soutern African Museums Association, Conference, Pilgrim's Rest, 1980
Historic Deerfield. The Magazine Antiques. N.Y., March, 1985
Historical Virginia Citi. Nevada, 1986
Hocking, A. Openheimer and Son. Johannesburg, 1973
Hunter, S. In the mountsins of Japan: the open air museums of Hakone and Utsukushi. NY, 1988
Jarvela-Hynynen, R. Seurasaari: the Open-Air Museum in pictures. Helsinki, 1992
Jeans, D.N. The open air museum: the cultural landscape of New South Wales. Sidney, Boston, 1980
Jesionowska, K.W. The Museum of Opole Village in Opole - Bierkowice. Open-Air Museums in Poland. Poznan, 1981
Jessup, E. Ernest Oppenheimer. A Study in Power. L., 1979
Jong, R. The Tswaing Crater Museum. National Cultural Histori Museum. Pretoria, 1996
Jorvik Viking Centre. Gide Book. York, 1992
Kavanagh, G. History Curatorship. Washington, 1990
Kimberley Mine Museum. Kimberley, 1998
Kimberley. The City that Sparkles. Kimberley, 1998
Kusel, U.S. The development of Ponieskrantz as part of the Piligram's Rest Open-Air Museum. The Open-Air Museums, Simposium, held at the Soutern African Museums Association, Conference, Pilgrim's Rest, 1980
Loomis, O. Sources on folk museums and living historical farms. Bloomington, 1977
Meiring, H. Community involvement in Pilgrim's Rest. The Open-Air Museums, Simposium, held at the Soutern African Museums Association, Conference, Pilgrim's Rest, 1980
Muzeum Wsi Lubelskiej pomada szkole. Lublin, 1991
Narodopisna muzea v prirode. Roznov pod Radhostem, 1981
Nedkov, S.. Tradition in Bulgarian legislation for Preserving the Unmovable Monuments of Culture. ICOMOS - 11-th General Assemly and International Symposium „The Heritage and Social Changes“. Symposium Papers. Sofia, 1996
Negoita, J. Muzeul Satului. Bucuresti, 1987
Ntiro, S.J. Le Musee-village de la Republique-Unie de Tanzanie centre d'artisanat. Museum, 1981, No 4
Olmert, M. Official Guide to Colonial Williamsburg. The Colonial Williamsburg Foundation, Williamsburg, Virginia, 1986
Open-Air Museums in Poland. Sanok-Poznan, 1981

- Pilgrim's Rest. Pilgrim's Rest Museum, 1998
 Pottler, V.H. Das Osterreichische Freilichtmuseum. Stubing bei Graz. Innsbruck, 1984
 Rautenbach, A. The Restoration of structures at Pilgrim's Rest. The Open-Air Museums, Simposium, held at the Southern African Museums Association, Conference, Pilgrim's Rest, 1980
 Roberts, B. Cecil Rhodes - Flawed Colossus. L., 1987
 Roczniak Muzeum rolnictwa w Szreniawie. 1970, v. 2
 Roncalli, F. Vatican City. Vaticana, 1981
 Schreck-Offermann, U. Freilichtmuseen. Stuttgart, 1991
 Schroder, M. Freilichtmuseen in Baden-Wurttemberg. Tubingen, 1997
 Stika, J. & J.Langer. Ceskoslovenska Musea v Prirode. Ostrava, 1989
 Stika, J. & Langer, J. Muzea v Prirode. Ostrava, 1989
 Strawberry Banke Museum, Portsmouth, New Hampshire. The Magazine Antiques. N.Y., July 1992
 The Four Seasons at Old Sturbridge Village. A Guidebook by Jack Larkin and Caroline Sloat, Old Sturbridge Inc. 1986
 The Ndebele. Cape Town, 1998
 The Open Air Museum at Karnak. Cairo, 1986
 The Welsh Folk Museum. Visitor Guide by Eurwyn Wiliam, Cardiff, 1991
 Thomson, R.B. Independence. The park in pictures. Philadelphia, 1984
 Toit, H.E. The Philosophy and Theory of the Open Air Museum. The Open-Air Museums, Simposium, held at the Southern African Museums Association, Conference, Pilgrim's Rest, 1980
 Tswaing Crater Museum. Pretoria, 1998
 Venter, N. Kleinplasië - living open air museum. Worcester, 1998
 Visiting Our Past: America's Historylands. The National Geographic Society. Washington, 1986
 Vueren, C. Problems encountered in the erection of an ethnological open-air museum with special reference to the South Ndebele village at Botshabelo, Middelburg (Transval). The Open-Air Museums, Simposium, held at the Southern African Museums Association, Conference, Pilgrim's Rest, 1980
 Zippelius, A. Handbuch der Europaishen Freilichtmuseen. Koeln/Bonn, 1974

ПЕРИОДИКА

- Българска етнография, София
 Известия на Народния етнографски музей, София
 Музеи и паметници на културата, София
 Народна творчѣсть та етнография, Киев
 Советская етнография, Москва
 Українська етнография, Киев
 Ceskoslovenska etnografie, Praga
 Etnografia Polska, Warszawa
 Museum Journal, London
 Museum, UNESCO, Paris

ДОКУМЕНТИ

- Априлов, В. Денница новобългарскаго образования. Одесса, 1841
 Годишни отчети на директорите на АЕК „Етър“ - Габрово. Архив на АЕК „Етър“ - Габрово.
 Годишни отчети на директорите на АИР-Боженци. Архив на АИР-Боженци.
 Две писма на Юрий Венелин до В.Е.Априлов. Сб.НУНК, 1889, с. 176-190
 Декларация на ИКОМ за музеите на открито. ICOM News, vol. 11, No 1, P., 1958
 Дринов, М. Писмо до българските Читалища. Македония, бр. 42 и 44, 3 и 11 октомври 1869
 Етапен план за изграждането на Архитектурно-исторически резерват Боженци за времето 1963 - 1968 г. Архив на АИР-Боженци.
 Протокол от 28 юни 1962 г.
 Закон за издирване старини и за спомагание на научни и книжовни предприятия. Държавен вестник, бр. 13, 17 януари 1890
 Закон за народното просвещение. Държавен вестник, бр. 49, 5 март 1909
 Закон за паметниците на културата и музеите. Д.в-к, бр. 29, 11.04.1969
 Закон за изменение и допълнение на Закон за паметниците на културата и музеите. ДВ, бр. 112, 27.XII.1995
 Окръжно на Министерството на народното просвещение N 9530 от 1 декември 1900 г. СбНУНК, т. 16-17, С., 1900, с. VII
 Петров, Ц. Село Боженци - архитектурен и исторически резерват. /Слово при откриването, 6 септември 1964 г./, Архив на АИР-Боженци
 Писмо до председателя на Министерския съвет, 20.X.1972 г. Архив на АИР-Боженци.
 Показалец или ръководство как да се изискват и издирят най-стари чърти нашего бития, языка, народопоколения, старого ни правления, славнаго ни пришествия и проч. от Г.С.Раковскаго. Чяст първа. Одесса, 1859
 Предложение за създаване на Архитектурно-исторически резерват Боженци. Научно-документален архив /НДА/ на НИПК.
 Протокол - 29 на СОПК от 01.11.1962 г.
 Програма за приложение на Наредба - 9. Правилник на АИР-Боженци. Архив на АИР-Боженци.
 Програма за ускоряване на реставраторските работи и благоустрояването на АИР-Боженци, приета от ОНС-Габрово на 3.IX.1971 г. Вж. Окръжен държавен архив/ОДА/Габрово, ф. 1320, оп. 1, а.е. 16, л. 1

Проект за Архитектурно-етнографски парк с музеен комплекс в София. Авторски колектив: н.с арх.М.Каразлатева, арх.М.Хаджигеоргиева, арх.Г.Гужгулов и арх.Я.Нейнски. Научно-документационен архив - НИПК.

Решение на Общинския съвет - Габрово - - 86. Протокол - 10 от 15.VI.1997 г. за преименуване на АЕК „Етър“ в Етнографски музей на открито „Етър“

Становище на Етнографския институт и музей /ЕИМ/ при БАН пред Етапния технико-икономически съвет на Комитета за култура, относно разработката на „Концепция и генерална схема за Архитектурно-етнографски парк с музеен комплекс в София“ - Архив на ЕИМ

Станчев, Ст. Етнографски парк-музей „Етър“ - поява, развитие, изводи и проблеми. Ръкопис, личен архив

Устави на Българската академия на науките 1869-1984. С., 1989

Шишманов, Ив. Значението и задачите на нашата етнография. Сб.НУНК, т. I, 1889

Resolutions of International Council of Museums (ICOM), 1956. 4th General Conference and 5th General Asseby of ICOM, Geneva, Switzerland, 9 July 1956 /<http://www.icom.org/resolutions/>

Resolutions of International Council of Museums (ICOM), 1983. 14th General Asseby of ICOM, London, UK, 1-2 August 1983 /<http://www.icom.org/resolutions/>

НОРМАТИВНА БАЗА за обявяване за Архитектурно-исторически резервати в България и последвалите актуализации на нормативните документи:

КОПРИВЩИЦА - Разпореждане на Министерския съвет/МС/ -579/21.02.1952г.; Постановление на МС -28/29.06.1971г.; Правилник - Държавен в-к/Д.в-к/ бр.22, 1975г.

АРБАНАСИ - Постановление на МС -506/27.12.1955г. /необнародвано/; Постановление на МС -6/10.02.1966г.

ВЕЛИКО ТЪРНОВО - Постановленията за Арбанаси и Наредба -15 - Д.в-к бр.20, 1980г.

СТАРИНЕН ПЛОВДИВ - Постановление на МС -143/22.05.1956г.; Наредба -20 - Д.в-к бр.10, 1981г.

НЕСЕБЪР - Постановление на МС -243/18.07.1956г. /необнародвано/; Наредба -8 - Д.в-к бр.9, 1981

КОТЕЛ - Решение на Комитета за архитектура и благоустройство от 28.05.1960г.;Постановление на МС -46/11.12.1969г. /необнародвано/; Наредба -12 - Д.в-к бр.101, 1982г.

БОЖЕНЦИ - Решение - 155 на Държавния комитет по строителство и архитектура /ДКСА/ за обявяване на с.Боженци за исторически и архитектурен резерват. Държавен вестник, бр. 8, 28.01.1964 г.; Наредба - 9 на Комитета за култура и Комитетът за архитектура и благоустройство. Д.в-к бр. 26, 4.IV.1978

ЖЕРАВНА - Решение на ДКСА -151/07.07.1964г. - Д.в-к бр.65, 1964г.; Наредба -12 за Котелския район - Д.в-к бр.101, 1982г.

МЕЛНИК - Решение на ДКСА -152/07.07.1964г. - Д.в-к бр.65, 1964г.; Разпореждане на МС -139/15.06.1968г. /необнародвано/

Останалите Архитектурно-исторически резервати са създавани през 70-те и 80-те години и техните нормативни документи са по-известни, а те засягат: с.Бръшлян - Бургаско, с.Долен - Сатовча, с.Катунище - Котелско, с.Ковачевица - Гърмен, с.Свежен - Брезово, с.Стефаново, Созопол, Трявна, Ловеч-Вароша и др.

АДРЕСИ В ИНТЕРНЕТ НА МУЗЕИ НА ОТКРИТО СЪС СВЕТОВНА ИЗВЕСТНОСТ

Международен съвет на музеите (ИКОМ) към ЮНЕСКО:

International Council of Museums (ICOM)

- <http://www.icom.org/resolutions/>

1. Музеи на открито в Европа:

- <http://www.abcnews.go.com/sections/travel/Europhiles/folk/html>

Първи музей на открито в света - „Скансен“ - Швеция:

- <http://www.skansen.se>

Музеят на открито Лилехамер - Норвегия:

- <http://www.maihaugen.museum.no>

Музеят на открито Турку - Финландия:

- <http://www.turku.fi> или <http://www.wam.fi>

Музеят на открито Арnhem - Холандия:

- <http://www.bosgraaf.nl/regio/plaatsen/arnhem/>

Музеят на открито Лингби - Дания:

- http://www.us.ohio-state.edu/steen/dk/open_air_museum.html

Музеят на открито Хернинг - Дания:

- <http://www.tfm.dk/list/museer.htm>

Музеят на селото в Букурещ - Румъния:

- <http://www.cimesc.ro/Muzee/Muzsat/>

Музеят на традиционната народна култура „Астра“ в Сибиу - Румъния: - <http://www.itcnet.ro/sibiu/>

Музеят на народната архитектура и бит в Киев - Украйна:

- <http://www.nau.kiev.ua/museum/>

Музеите на открито в Литва:

<http://www.travel.lt/cities/rumsiskes/museumuoflihuania.htm>

Музеите на открито в Естония:

- <http://www.olvit.ru/estonia/art/museum/open-air/>

Валаският музей на открито в Рожнов - Чехия:

- <http://www.travel.cz/travel/regions/beskydy/roznov/asp>

Музеят на открито Санок - Полша:

- <http://www.sanok.pl>

Музеят на открито „Ополско село“ в Ополе - Полша:

- <http://www.opole.pol.pl>

Музеят на открито в Сентендре - Унгария:

- <http://www.szm.hu/guide.html>

Музеят на открито в Баленберг - Швейцария:

- <http://www.balenberg.ch>

Музеят на открито в Стюбинг, край Грац - Австрия:

- <http://www.freilichtmuseum.at>

Музеят на открито в Клопенбург - Германия:

- <http://www4.museumsdorf.de/bda/nat/mdclp/>

Държавен историко-архитектурен и етнограски музей-резерват „Кизи“ - Руска федерация:

- <http://www.soros.karelia.ru/projects/1998/kizhi/>

Музеят на открито в Белфаст - Северна Ирландия:

- <http://www.belfast.org>

Народният музей в Уелс - Великобритания:

- <http://www.tigerbay.com/newcity/>

Музеят на открито в Бимиш - Великобритания:

- <http://www.ejr.ndo.co.uk/beamish.html>

Центърът за викингите „Йорвик“ - Великобритания:

- <http://www.jorvik-viking-centre.co.uk>

2. Музеи на открито в Съединените американски щати:

Музеят на открито „Колониален Уилямсбург“:

- <http://www.williamsburg.com>

Националният исторически парк на Независимостта във Филаделфия: - <http://www.nps.gov/inde/exidex.htm>

Старо село Стърбридж, Масачузет: - <http://www.osv.org>

Историческият Диерфилд, Масачузет:

- <http://www.historic-deerfield.org>

Музеят на открито „Стробъри Банк“ в Портсмут, Ню Хемпшир:

- <http://www.strawberybanke.org>

Колумбийският държавен исторически парк:

- <http://www.sierra.parks.state.ca.us>

Музеят на открито „Мистичното морско пристанище“ в Мистик, Кънектикът: - <http://www.mysticseaport.org>

Музеят Плимутска плантация:

- <http://www.plimoth.org/Museum/>

3. Музеите на открито в Азия и Австралия.

Музеите на открито в Япония:

Museum Meiji-Mura - <http://cjn.meitetsu.co.jp/meiji/vil/>

Музеите на открито в Република Корея:

Korean Folk Village - <http://www.koreanfolk.co.kr/folk>

Музеят на открито в Баларат - Австралия:

- <http://www.btm.org.au>

4. Музеите на открито в Африка.

1) Музеите на открито в Република Южна Африка:

Музеят на открито „Пилгримс Рест“, Мпумаланга:

- <http://www.tourism.co.za>

Минният музей на открито в Кимбърли:

- <http://www.tourism.co.za/nc/phre/ncmn.htm>

2) Музеите на открито в Танзания

Музеят-село в Обединена република Танзания - център на традиционните занаяти:

- <http://www.natmus.cul.na/samp/village/village.htm>

МУЗЕИТЕ НА ОТКРИТО В ЕВРОПА - БИБЛИОГРАФИЯ

- Ballenberg. Musee suisse en plein air. Ballenberg pres de Brienz, 1993
Budownictwo ludowe Opolszczyzny. Muzeum wsi Opolskiej w Opolu. Krakow, 1973
Connaitre, Conserver, Transmettre. Les techniques et les savoirs des metiers. Repertoire des organismes de conservation active des techniques en Europe. Paris, 1995
Cosma, A., Isfanoni, D. The Village Museum. Bucharest-Romania. Bucharest, 1991
Cseri, M. Hungarian Open-Air Museum Szentendre. Budapest, 1996
Eisleb, Joachim. Freilichtmuseen und ihre Besucher-eine sozialgeographische Analyse unter besonderer Beruecksichtigung des Museumdorfes Cloppenburg. Niedersaechsisches Freilichtmuseum, 1987
J.Czajkowski, H.Olszanski. The Museum of Folk Architecture in Sanok. Open-Air Museums in Poland. Poznan, 1981
Jaroslav Stika, Jiri Langer. Ceskoslovenska Musea v Prirode. Ostrava, 1989
Jorvik Viking Centre. Gide Book. York, 1992
K.W-Jesionowska. The Museum of Opole Village in Opole - Bierkowice. Open-Air Museums in Poland. Poznan, 1981
Pottler, V.H. Das Osterreichische Freilichtmuseum. Stubing bei Graz. Innsbruck, 1984
The Welsh Folk Museum. Visitor Guide by Eurwyn Wiliam, Cardiff, 1991
Аткинсон, Фр. Музей под открытым небом в Бимише. Museum, 1987, NO 155
Гейли, А. Конфликт в Северной Ирландии и роль Музея народного быта в его разрешении. Museum, No 175, 1993
Гущин, Б. и Гущина, В. Кизи нужны всем. Museum, No 175, 1993
Кишеи, К. Венгерский сканзен. Венгерские новости, кн.2, 1975
Майничева, А. Всемогущее время. Museum, No 175, 1993
Музей народної архітектури та побуту УРСР. Киев, 1977
Музей Ополской деревни. Opole-Bierkowice. Krakow, 1976
Флориан, М. Верхний Тисайский край. Сентэндре, 1980
Чебук, А. Музей на изкуството в СРРумъния. С., 1984
Шмелев, В.Г. Музеи под открытым небом: очерки и истории возникновения и развития. Киев, 1983

МУЗЕИТЕ НА ОТКРИТО В САЩ - БИБЛИОГРАФИЯ

- Columbia State Historic Park. California Department of Parks & Recreation, 1985
Dunwell, S. & L.Brownell. Mystic Seaport. Published by Mystic Seaport Museum Stores, Mystic, Connecticut, 1985
Historic Deerfield. The Magazine Antiques. N.Y., March, 1985
Historical Virginia Citi. Nevada, 1986
Olmert, M. Official Guide to Colonial Williamsburg. The Colonial Williamsburg Foundation, Williamsburg, Virginia, 1986
Strawbery Banke Museum, Portsmouth, New Hampshire. The Magazine Antiques. N.Y., July 1992
The Four Seasons at Old Sturbridge Village. A Guidebook by Jack Larkin and Caroline Sloat, Old Sturbridge Inc. 1986
Thomson, R.B. Independence. The park in pictures. Philadelphia, 1984

МУЗЕИТЕ НА ОТКРИТО В АФРИКА - БИБЛИОГРАФИЯ

- Beresford, S. De Beers Consolidated Mines Limited. The Open-Air Museums, Simposium, held at the Southern African Museums Association, Conference, Pilgrim's Rest, 1980
De Beer, P.J. The Phenomenon of the Open-Air Museum in Cultural History Perspective. Докторска дисертация, защитена през 1979 г., на езика африканс.
Hennings, T. Pilgrim's Rest - The Village and the reduction works an Open-Air Museum. The Open-Air Museums, Simposium, held at the Southern African Museums Association, Conference, Pilgrim's Rest, 1980
Hocking, A. Openheimer and Son. Johannesburg, 1973
Jessup, E. Ernest Oppenheimer. A Study in Power. L., 1979
Jong, R. The Tswaing Crater Museum. National Cultural Histori Museum. Pretoria, 1996
Kimberley Mine Museum. Kimberley, 1998
Kimberley. The City that Sparkles. Kimberley, 1998
Kusel, U.S. The development of Ponieskrantz as part of the Pilgrim's Rest Open-Air Museum. The Open-Air Museums, Simposium, held at the Southern African Museums Association, Conference, Pilgrim's Rest, 1980
Meiring, H. Community involvement in Pilgrim's Rest. The Open-Air Museums, Simposium, held at the Southern African Museums Association, Conference, Pilgrim's Rest, 1980
Ntiro, S.J. Le Musee-village de la Republique-Unie de Tanzanie centre d'artisanat. Museum, 1981, No 4
Pilgrim's Rest. Pilgrim's Rest Museum, 1998
Rautenbach, A. The Restoration of structures at Pilgrim's Rest. The Open-Air Museums, Simposium, held at the Southern African Museums Association, Conference, Pilgrim's Rest, 1980
Roberts, B. Cecil Rhodes - Flawed Colossus. L., 1987
Toit, H.E. The Philosophy and Theory of the Open Air Museum. The Open-Air Museums, Simposium, held at the Southern African Museums Association, Conference, Pilgrim's Rest, 1980, p., 17
Tswaing Crater Museum. Pretoria, 1998
Vueren, C. Problems encountered in the erection of an etnological open-air museum with special reference to the South Ndebele village at Botshabelo, Middelburg (Transval). The Open-Air Museums, Simposium, held at the Southern African Museums Association, Conference, Pilgrim's Rest, 1980

МУЗЕИТЕ НА ОТКРИТО В ЕВРОПА - БИБЛИОГРАФИЯ

- Чебук, А. Музей на изкуството в СРРумъния. С., 1984
- Cosma, A., Isfanoni, D. The Village Museum. Bucharest-Romania. Bucharest, 1991
- Connaitre, Conserver, Transmettre. Les techniques et les savoirs des metiers. Repertoire des organismes de conservation active des techniques en Europe. Paris, 1995
- Музей народної архітектури та побуту УРСР. Киев, 1977
- Шмелев, В.Г. Музеи под открытым небом: очерки и истории возникновения и развития. Киев, 1983
- Jaroslav Stika, Jiri Langer. Ceskoslovenska Musea v Prirode. Ostrava, 1989
- J.Czajkowski, H.Olszanski. The Museum of Folk Architecture in Sanok. Open-Air Museums in Poland. Poznan, 1981
- K.W-Jesionowska. The Museum of Opole Village in Opole - Bierkowice. Open-Air Museums in Poland. Poznan, 1981
- Музей Ополской деревни. Opole-Bierkowice. Krakow, 1976
- Budownictwo ludowe Opolszczyzny. Muzeum wsi Opolskiej w Opolu. Krakow, 1973
- Cseri, M. Hungarian Open-Air Museum Szentendre. Budapest, 1996
- Кишеи, К. Венгерский сканзен. Венгерские новости, кн.2, 1975
- Флориан, М. Верхний Тисайский край. Сентэндре, 1980
- Ballenberg. Musee suisse en plein air. Ballenberg pres de Brienz, 1993
- Pottler, V.H. Das Osterreichische Freilichtmuseum. Stubing bei Graz. Innsbruck, 1984
- Eisleb, Joachim. Freilichtmuseen und ihre Besucher-eine sozialgeographische Analyse unter besonderer Beruecksichtigung des Museumdorfes Cloppenburg. Niedersaechsisches Freilichtmuseum, 1987
- Гущин, Б. и Гущина, В. Кизи нужны всем. Museum, No 175, 1993
- Майничева, А. Всемогущее время. Museum, No 175, 1993
- Гейли, А. Конфликт в Северной Ирландии и роль Музея народного быта в его разрешении. Museum, No 175, 1993
- The Welsh Folk Museum. Visitor Guide by Eurwyn Wiliam, Cardiff, 1991
- Аткинсон, Фр. Музей под открытым небом в Бимише. Museum, 1987, NO 155
- Jorvik Viking Centre. Gide Book. York, 1992

Съдържание

ПРЕДГОВОР	3
Глава първа	
СВЕТОВНИ ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИЕТО НА МУЗЕИТЕ НА ОТКРИТО.	6
1. Възникване на музеите на открито.	6
2. Музеите на открито - основни теоретични концепции.	14
3. Перспективи за развитие на музеите на открито.	24
Глава втора	
МУЗЕИ НА ОТКРИТО В БЪЛГАРИЯ	27
1. Традиции в областта на опазването на архитектурните паметници и проекти за създаване на музеи на открито в България.	27
2. Създаване и развитие на музея на открито „Етър“ в Габрово.	33
3. Архитектурно-историческите резервати в България и превръщането им в музеи на открито.	38
4. Музеите на открито и тяхното бъдеще в България.	44
Глава трета	
МУЗЕИТЕ НА ОТКРИТО В ОТДЕЛНИТЕ СТРАНИ И КОНТИНЕНТИ	47
1. Музеите на открито в Европа.	47
Музеят на селото в Букурещ - Румъния	47
Музеят на традиционната народна култура „АСТРА“ в Сибиу - Румъния	48
Музеят на народната архитектура и бит в Киев - Украйна	48
Валаският музей на открито в Рожнов - Чехия	49
Музеят на открито в Мартин - Словакия	49
Музеят на открито Санок - Полша	49
Музеят на открито „Ополско село“ в Ополе - Полша	50
Музеят на открито в Сентендре - Унгария	51
Музеят на открито в Баленберг - Швейцария	53
Музеят на открито в Стюбинг, край Грац - Австрия	54
Музеят на открито Клопенбург - Германия	55
Държавен историко-архитектурен и етнографски музей-резерват „Кизи“ - Руска Федерация	56
Историко-архитектурен музей в Новосибирск - Руска Федерация	56
Музеят на открито в Белфаст - Северна Ирландия	57
Народният музей в Уелс - Великобритания	57
Музеят на открито в Бимиш - Великобритания	58
Центърът за викингите „ЙОРВИК“ - Великобритания	58
2. Музеите на открито в Съединените американски щати	60
Музеят на открито „Колониален Уйлямсбург“	60
Националният исторически парк на Независимостта във Филадельфия	61
Старо село Стърбридж, Масачузет	61
Историческият Дирфилд, Масачузет	62
Музеят на открито „Стробъри Банк“ в Портсмут, Ню Хемпшир	63
Историческият град Вирджиния в щата Невада	64
Колумбийският държавен исторически парк	64
Музеят на открито „Мистичното морско пристанище“ в Мистик, Кънектикът	65
3. Музеи на открито в Азия и Австралия	67
Музеите на открито в Япония	67
Музеите на открито в Република Корея	67
Музеите на открито в Индонезия	67
Музеите на открито в Тайланд, Сингапур и Филипините	67
Музеите на открито в Китай	67
Музеите на открито в Австралия	67
4. Музеите на открито в Африка.	68
1) Музеите на открито в Република Южна Африка	68
Музеят на открито „Пилгримс Рест“, Мпумаланга	68
Музеят на открито в Миделбург, Трансвал	70
Минният музей на открито в Кимбърли	70
Музеят на открито „Тсуаинг“	71
2) Музеите на открито в Танзания	72
Музеят-село в Обединена република Танзания - център на традиционни занаяти	72
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	74
БИБЛИОГРАФИЯ	75

МУЗЕИ НА ОТКРИТО
Симеон Недков, ЛИК, 2000
/Резюме/

В монографията авторът си поставя задачата да проследи и изследва историческото развитие на едни от най-интересните музеи - музеите на открито. Самата идея е рискована, предвид обстоятелството, че до сега у нас разработването на отделни музеоложки проблеми, в исторически и методически аспект е почти изключение. В излязлата през 1998 г. книга на автора „Музеи и музеология“ има само една много малка част посветена на музеите на открито в Скандинавските страни. В нея само се загатва за този тип музеи и тяхното развитие в края на XIX век.

Авторът работи над тази тема в продължение на дълги години. На лице са и някои негови публикации посветени на музеите на открито в Европа и в България:

Музеите на открито и тяхното бъдеще. Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ - Център по културознание, т. 86, 1993 г.; С., 1995;

Музеите на открито в България. ГСУ - Център по културознание, т. 88, 1995;

Архитектурно-етнографски комплекс „Етър“ в Габрово - първи музей на открито в България. Архив за поселищни проучвания, кн. 3-4, 1995;

Световни тенденции в развитието на музеите на открито. В: Етнографски сборник „Етър“, том втори, Габрово, 1996;

Tradition in Bulgarian legislation for Preserving the Unmovable Monuments of Culture. ICOMOS - 11th General Assembly and International Symposium „The Heritage and Social Changes“. Symposium Papers. Sofia, 1996.

Монографията се състои от увод, три глави и заключение. В първа глава „Световни тенденции в развитието на музеите на открито“ се разглеждат основните теоретични концепции. Прави се класификация на този тип музеи. Анализират се основните документи приети от ИКОМ в областта на музеите на открито. Проследява се историческото развитие на тези музеи водещи своето начало от края на XIX век в Скандинавските страни.

Главата завършва с едно подробно разглеждане на перспективите за развитие на музеите на открито. Прави се анализ на негативните рефлексии от комерсиализацията в областта на музейното дело. Посочва се намесата на мощни компании, като „Дисни“, в областта на организирането на големи преносими експозиции и т.н.

Във втора глава „Музеите на открито в България“ се разглеждат основните проблеми за развитието на този все още непопулярен вид музеи у нас. На първо място авторът изтъква богатите традиции в България относно опазването на архитектурните паметници. Въз основа на голям документален материал се проследява идеята за опазване и представяне не само на архитектурните шедеври създадени у нас от Възраждането до сега, но и да се съхранят те за поколенията в цели архитектурни ансамбли in situ.

Вторият акцент в тази глава е посветен на създаването и развитието на единственият за сега в България музей на открито „Етър“, край Габрово. Прави се цялостен преглед на историята на изграждането на този уникален български музей и се подчертава оживяването на занаятчийските работилници, работещи по стари технологии. Друг важен проблем разгледан от авторът е за превръщането на архитектурно-историческите резервати у нас в музеи на открито. На края се чертаят перспективите на музеите на открито в България.

В трета глава „Музеите на открито в отделните страни и континенти“ се представя богатото разнообразие на този тип музеи. Започва се с музеите на открито в страните от Централна и Източна Европа и се преминава към Русия и Западна Европа. Широко са представени и музеите на открито в САЩ. Тук се показва богатото разнообразие от национални исторически паркове, селища от времето на английския колониализъм, градове на златотърсачи и др. Спецификата на музеите на открито в Африка е най-пълно представена с примери от Република Южна Африка, където авторът беше на продължително пътуване и работа. Най-кратко са разгледани отделни музеи на открито в Австралия и Азия.

Днес в края на XX и самото начало на XXI век, от дистанцията на времето може високо да се оцени пионерския порив на А.Хазелиус. Неговият първи музей на открито „Скансен“ вече е нарицателно за този тип музеи. Скансени има във всички континенти, дори и в знойна Африка. Днес местните музеолози там се стремят да изградят много нови музеи от този тип, за да съхранят своята колоритна, традиционна култура и бит.

Новите технологии, особено в областта на аудиовизуалната техника, компютрите, Интернет с нищо не могат да засенчат богатото емоционално съдържание и атрактивността на експозициите в музеите на открито. Никой „виртуален“ музей не може да предаде по такъв непосредствен начин натрупаната с хилядолетия социална информация, която всеки посетител на музей на открито може да почерпи от действащите механизми, битова обстановка, фолклорни празници и т. н. Ето защо и в началото на новото хилядолетие, музеите на открито ще имат своите привърженици и ревностни посетители, и всеотдайни музейни работници. Те ще се развиват и разнообразяват във всички краища на света. Новите технологии и Интернет ще допринасят за по-голямата им популярност и по-широка достъпност на туристи от различни краища на света.